



Economische Verkenningen

metropool
regioamsterdam

Metropoolregio
Amsterdam 2024



Kerngegevens Metropoolregio Amsterdam

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024*	2025*
Nederland									
Bbp in mrd euro (marktprijzen van 2022)	862,1	882,8	900,5	865,4	919,0	958,5	959,5	970,1	985,6
Economische groei in % (CBS, CPB)	2,9	2,4	2,0	-3,9	6,2	4,3	0,1	1,1	1,6
Metropoolregio Amsterdam									
Brp in mrd euro (marktprijzen van 2022)	167,3	174,6	180,9	166,9	179,3	191,6	193,9	196,7	200,7
Economische groei in %	4,0	4,4	3,6	-7,7	7,5	6,9	1,2	1,5	2,1
Werkgelegenheid									
Werkzame personen (x 1.000)	1.490	1.553	1.600	1.575	1.601	1.673			
Groei in %	2,0	4,2	3,1	-1,6	1,7	4,5			
Bevolking (x 1.000)	2.482	2.505	2.530	2.548	2.564	2.596	2.633	2.671	2.703
Groei in %	1,0	0,9	1,0	0,7	0,6	1,3	1,4	1,4	1,2
Bevolking 15-74 jaar (x 1.000)	1.882	1.896	1.915	1.930	1.953	1.977	2.002		
Als % van de bevolking (potentiële beroepsbevolking)	75,8	75,7	75,7	75,7	76,2	76,1	76,0		
Beroepsbevolking (x 1.000)	1.382	1.401	1.422	1.430	1.447	1.500	1.536		
Als % van de potentiële beroepsbevolking (bruto-participatiegraad)	73,4	73,9	74,3	74,1	74,1	75,9	76,7		
Werkloosheid (x 1.000)	84	70	63	75	72	58	61		
Als % van de beroepsbevolking (werkloosheidspercentage)	6,1	5,0	4,4	5,2	5,0	3,9	4,0		

* Prognose van CPB (macro-economisch) van februari 2024 en ING-voorspellingen (sectoraal) van april 2024.
Bron: CBS, CPB (bewerking en prognose TNO/SEO Economisch Onderzoek)

Inhoud

Voorwoord	6
Samenvatting	9
1. De MRA in vogelvlucht	17
1.1 Brede welvaart in de MRA	18
1.2 Verdienvermogen en inkomen	24
1.3 Werkgelegenheid en werkloosheid	31
1.4 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid per sector	34
1.5 Investerings	36
2. Bevolking en arbeidsmarkt	41
2.1 Krapte en mismatch op de arbeidsmarkt	42
2.2 Bevolking	47
2.3 Bruto-arbeidsparticipatie	51
2.4 Werkloosheid	62
2.5 Arbeidsaanbod	68
2.6 Woon-werkverkeer	71
3. Structuur en concurrentiekracht	77
3.1 Economische ontwikkeling per sector en specialisatie	78
3.2 Bedrijvendynamiek	90
3.3 Arbeidsproductiviteitsgroei	94
3.4 Energieverbruik	104



4.	Deelregio's van de MRA in vogelvlucht	111
4.1	Economische groei en arbeidsmarkt	113
4.2	Woningmarkt, verhuizingen en woon-werkverkeer	124
5.	Kerncijfers per deelregio	135
5.1	Almere-Lelystad	138
5.2	Amstelland-Meerlanden	146
5.3	Amsterdam	154
5.4	Gooi en Vechtstreek	160
5.5	IJmond	166
5.6	Zaanstreek-Waterland	172
5.7	Zuid-Kennemerland	180
	Eindnoten	186
	Bijlagen	192
Bijlage 1	Begrippenlijst	193
Bijlage 2	Gemeenten in de MRA per regio	199
Bijlage 3	Afbakening economische sectoren	200
Bijlage 4	Indicatoren brede welvaart	203
Bijlage 5	Woon-werkverkeer en verhuizingen	213
Bijlage 6	Referenties	218
Bijlage 7	Verantwoording	221
	Colofon	222

Voorwoord

De roerige tijden die de vorige editie van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam* tekenden, zijn nog niet voorbij. Integendeel! Onvoorspelbaarheid en onzekerheid kenmerken nog altijd het 'nieuwe normaal'. Tegen die achtergrond zijn de economische ontwikkelingen van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) bemoedigend: de economie en de werkgelegenheid hebben zich hersteld van de coronacrisis en groeien gestaag.

Maar wie voorbij de oppervlakte kijkt, ziet toenemende maatschappelijke spanningen. Deze hangen samen met uiteenlopende visies op de belangrijke maatschappelijke opgaven waarvoor ook de MRA zich gesteld ziet. Nederland, en zeker ook de MRA, wordt geconfronteerd met structurele krapte op de arbeidsmarkt, schaarste aan ruimte en overschrijding van planetaire grenzen. In zekere zin leven we op de pof en de rekening voor toekomstige generaties loopt op. Ook de MRA ontkomt niet aan maatschappelijke en economische transities en deze vergen duidelijke, gezamenlijke en soms pijnlijke keuzes om ook op lange termijn welvaart en welzijn – brede welvaart – te kunnen garanderen.

Het maken van keuzes kan lastig zijn. Zeker in een periode met veel onzekerheden, zoals de huidige, is de natuurlijke neiging van mensen om te kiezen voor bestaande zekerheden en welvaart en welzijn 'hier' en 'nu'. Maar streven naar brede welvaart betekent dat we ook rekening moeten houden met de effecten van onze keuzes op welvaart en welzijn 'elders' en 'later'.¹

Burgemeester Femke Halsema, tevens voorzitter van de MRA én de Amsterdam Economic Board, gaf het vorig jaar in haar *State of the Region* al aan: we moeten de MRA zien als een gemeenschappelijk hulpbron – een *commons* of meent – en niet langer als woeste grond waarop iedereen zijn of haar eigen gang kan gaan zonder rekening te houden met de belangen van anderen. In de MRA als meent wordt samengewerkt vanuit het besef dat de wijze waarop de één de meent gebruikt, gevolgen heeft voor de ander, nu en in de toekomst. Daarom

moeten gebruikers van de MRA rekening houden met de belangen van andere en toekomstige gebruikers, afspraken met elkaar maken en instituties creëren waarin verschillen van inzicht kunnen worden besproken en beslecht om daarmee uiteindelijk tot breed gedragen keuzes te kunnen komen.² Deze editie van de Economische Verkenningen laat zien dat de MRA de gewenste duurzame regio voor iedereen kan zijn, zolang we bereid zijn duidelijke, soms lastige, keuzes gezamenlijk te maken.³

Naast de inmiddels vertrouwde informatie en analyse van de economische kerncijfers, besteedt deze editie wederom aandacht aan brede welvaart. Nieuw is dat we laten zien hoe brede welvaart in de MRA en de verschillende deelregio's zich het afgelopen decennium heeft ontwikkeld. De brede welvaartsmonitoring, waarbij nauw wordt aangesloten bij de Monitor Brede Welvaart van het CBS, blijft zodoende in ontwikkeling.

Wij wensen u veel inspiratie toe en hopen dat ook deze editie helpt bij het ontwikkelen van *evidence based* beleid en business cases en bijdraagt aan een goed geïnformeerd gesprek over de ontwikkeling van de regio en het te voeren beleid. En natuurlijk de investeringen die nodig zijn in ons streven naar brede welvaart.

Namens de stuurgroep Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam.

Martijn van Vliet

Juli 2024

PS: Op de website www.metropoolregioamsterdam.nl/evmra zijn dit rapport en de oudere edities vanaf 2011 te vinden. Ook is daar de database voor iedereen kosteloos beschikbaar voor eigen gebruik en analyse.



Samenvatting

De MRA in vogelvlucht

De Metropoolregio Amsterdam (MRA) is één van de meest welvarende regio's ter wereld. De sociaal-economische ontwikkeling in de afgelopen decennia was positief, ondanks twee grote negatieve schokken (de Grote Recessie van 2008-2014 en de coronapandemie). In termen van verdienvermogen en werkgelegenheid is het presteren van de MRA in de afgelopen decennia ten opzichte van Nederland, de EU27 en ook in vergelijking met andere Europese metropolen, gunstig. Sinds het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw heeft de MRA zich weten te ontwikkelen tot een krachtige metropool die een aantrekkelijke vestigingsplaats biedt voor zowel bedrijven als werknemers. De regio biedt een internationaal vermaarde combinatie van een aantrekkelijk woon- én werkklimaat. Maar in toenemende mate wordt duidelijk dat het groeimodel dat de regio in de afgelopen decennia veel economische voorspoed heeft gebracht, aan herziening toe is.

De brede welvaart in de MRA kenmerkte zich in 2022 door een relatief sterk verdienvermogen, een groot aandeel hbo/wo-opgeleiden, grote vermogens en een uitstekende bereikbaarheid van voorzieningen. Maar dat ging ten koste van duurzaamheid, zoals blijkt uit een relatief grote uitstoot van fijnstof. Ook op een aantal sociale indicatoren, zoals vrijwilligerswerk en veiligheid, scoorde de MRA relatief ongunstig. Dit uit zich onder andere in een bevolking die minder tevreden was met de woonomgeving en met het leven in algemene zin dan gemiddeld in Nederland.

De brede welvaart in de MRA ontwikkelde zich in de periode 2012-2022 (zeer) gunstig. Het verdienvermogen nam de afgelopen tien jaar toe, ook ten opzichte van Nederland. Maar niet iedereen profiteerde in gelijke mate van de (relatief) gunstige economische ontwikkeling. Armoedecijfers zijn in deze periode weliswaar bijna gehalveerd, maar het percentage armoede in de MRA bleef structureel hoger liggen dan in Nederland. Op het gebied van duurzaamheid zijn de emissies van fijnstof fors gedaald tussen 2012 en 2022 (ook ten opzichte van Nederland) en is de opwek van duurzame energie toegenomen. Op sociaal gebied is het beeld gemengd. De veiligheid in de MRA verbeterde tussen 2012

en 2022: het aantal geregistreerde misdrijven en het aantal ondervonden delicten daalde en men voelde zich veiliger in de eigen buurt. Maar tegelijkertijd nam de ongelijkheid en sociaaleconomische kwetsbaarheid in vergelijking met Nederland toe, zoals onder andere blijkt uit oplopende schulden en toenemende werkloosheid. De verdeling van welvaart en de zorg voor kwetsbare groepen vraagt om voortdurende aandacht. Ook andere sociale indicatoren staan onder druk. Zo nam de afstand tot voorzieningen toe, daalde de ervaren gezondheid en zien we een afname van vrijwilligerswerk en contact met familie, vrienden of burens.

De economische groei kende de afgelopen jaren flinke uitschieters. Het herstel na een historisch unieke krimp van 7,7 procent van het bruto regionaal product (brp) in 2020, kenmerkte zich in 2021 en 2022 door een forse groei van respectievelijk 7,5 en 6,9 procent. Een deel van het snelle herstel en de hoge groei vormt een keerzijde van de forse tegenwind die de MRA doorgaans ondervindt in perioden van recessie, een kenmerk van de sterke internationale oriëntatie van de MRA en de daarbij behorende volatiliteit. Deze schokken worden overigens met name gevoeld door jongeren en flexwerkers in de diensteneconomie. Vanaf 2023 zette een stabilisatie in met een groei van 1,2 procent. Voor de jaren 2024 en 2025 is de verwachting dat de economische groei uit zal komen op respectievelijk, 1,5 en 2,1 procent, wat nog altijd een gunstig cijfer is vergeleken met Nederland (met een gemiddelde verwachting van 1,1 en 1,6 procent voor 2024 en 2025) en ons omringende landen. De arbeidsmarkt zal naar verwachting iets afkoelen maar krap blijven. Deze verwachtingen worden mede gevormd door grote onzekerheden over de nationale en internationale ontwikkelingen van economische, geopolitieke en bestuurlijke aard. Op nationaal niveau zijn het broze vertrouwen tussen de formerende partijen en de toenemende zorgen over de verdeling van welvaart tussen regio's en groepen in de samenleving een bron van zorg. In Europa is de opkomst van radicaal rechts in juist die landen die aan de wieg hebben gestaan van de Europese integratie (Benelux, Duitsland, Frankrijk en Italië), een belangrijke nieuwe bron van onzekerheid over toekomstige ontwikkelingen in Europa. Zeker voor een kleine en open economie als de Nederlandse en die van de MRA, is dat van zeer groot belang. Deze onzekerheden en risico's vragen om voortdurende aandacht, want een aantal grote transitie's op het terrein van energie, circulariteit en klimaat vereisen snelle, daadkrachtige en consistent volgehouden maatregelen.

Bevolking en arbeidsmarkt

De totale bevolking van de MRA groeide nog steeds relatief hard (met 1,4 procent in 2023 en naar verwachting met respectievelijk 1,4 en 1,2 procent in 2024 en 2025). Dit ging gepaard met een duidelijke wijziging in de samenstelling van de bevolking: sinds 2017 – voor het eerst sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw – verlieten per saldo Nederlanders de regio om zich elders in Nederland te vestigen. Het buitenlandse migratiesaldo nam echter fors toe, voornamelijk door de instroom van Oekraïners en kennismigranten uit Azië.

Na het snelle herstel na de coronapandemie, keerde de krapte op de arbeidsmarkt weer snel terug. De verwachting is dat deze de komende decennia een structureel karakter zal krijgen, in zowel kwalitatieve als kwantitatieve zin. De belangrijkste oorzaak hiervan is de vergrijzing, die de komende jaren zal versnellen en naar verwachting rond 2040 zal pieken. Deze ontwikkeling wordt versterkt doordat het onbenut arbeidspotentieel in 2022 en 2023 flink afnam en zich nu op een niveau bevindt waarop het nauwelijks een substantiële bijdrage kan leveren aan het verlichten van de krapte op de arbeidsmarkt. Ook in kwalitatieve zin zien we mismatches op de arbeidsmarkt door de transities (zoals de digitale en de energietransitie) die zijn ingezet en vragen om voortdurende om- en bijscholing (Leven Lang Ontwikkelen). Dit is niet alleen van belang om zoveel mogelijk mensen inzetbaar te houden op de arbeidsmarkt, maar ook om weerstand tegen de transities te beperken. Het is van belang dat iedereen de transities en daarmee gepaard gaande noodzakelijke veranderingen kan dragen.

De krapte op de arbeidsmarkt toont zich in een vacaturegraad die in het tweede kwartaal van 2022 een unieke omvang bereikte met 60 vacatures per 1.000 arbeidsplaatsen. In 2023 daalde dit aantal weliswaar naar 44, maar nog altijd was er sprake van een zeer krappe arbeidsmarkt. De lichte afname van krapte op de arbeidsmarkt zien we ook terug in een kleine toename van werkloosheid onder met name jongeren en basisopgeleiden.

Economische structuur en concurrentiekracht

De concurrentiepositie van de MRA is sterk. Die kracht zien we in vrijwel alle sectoren van de economie en laat zich verklaren door een relatief goed opgeleide beroepsbevolking, agglomeratie-effecten

en de internationale oriëntatie van de regio. Daarnaast is de MRA als hoogwaardige diensteneconomie gespecialiseerd in sectoren die bovengemiddeld snel groeien (zoals Informatie en communicatie en Specialistische zakelijke diensten). Zo draagt ook de samenstelling van de economie bij aan de snellere groei van de MRA ten opzichte van het landelijke beeld.

Het aantal faillissementen steeg in 2022 en 2023 nadat de coronasteunpakketten waren afgebouwd en bedrijven te veel betaalde steun moesten terugbetalen. Met vertraging zien we het proces van creatieve destructie zijn werk doen, maar nog steeds zien we een worsteling met het afscheid van de 'compensatiesamenleving' die met name tijdens de coronapandemie vorm kreeg. Dit heeft op korte termijn een drukkend effect gehad op de arbeidsproductiviteitsgroei, die ook op de langere termijn een dalende trend vertoonde. Deze trend, in combinatie met krapte op de arbeidsmarkt, zet druk op het toekomstige groeipotentieel van de regio en onderstreept het blijvende belang van investeren in technologische en sociale innovatie om de wendbaarheid, weerbaarheid en vernieuwing van de regio op peil te houden.

Ondanks de economische groei daalde het energieverbruik sinds 2015 in de meeste sectoren. Uitzonderingen hierop zijn de sectoren Informatie en communicatie, Vervoer en opslag en Energie, water en afval. Per saldo is er sprake van een ontkoppeling van de groei van toegevoegde waarde en de groei van het energieverbruik, met name omdat sectoren energiezuiniger zijn gaan produceren. We zien hier de eerste vruchten van de energietransitie, maar er ligt nog een enorme opgave om de ambitie om in 2050 volledig klimaatneutraal te zijn, waar te maken. De matiging van ambities die we op dit moment in zowel Nederland als Europa zien, is zorgelijk. Radicalere aanpassingen dan in het recente verleden zullen nodig zijn om de doelstellingen te bereiken. Vertraging zal de kosten om de ambities te verwezenlijken alleen maar doen oplopen.

Ontwikkelingen in deelregio's

In de MRA groeide de economie, de bevolking en de werkgelegenheid in de periode 2015-2022 harder dan het Nederlandse gemiddelde. De groei concentreerde zich met name in Almere-Lelystad, Amsterdam en

Amstelland-Meerlanden, hoewel de verschillen kleiner waren dan rond de eeuwwisseling. Inwoners in de meeste deelregio's van de MRA hadden in vergelijking met Nederland relatief hoge inkomens en vermogens, maar ook relatief hoge schulden (waarschijnlijk samenhangend met relatief hoge huizenprijzen en hypotheek). Daarnaast waren ze relatief ontevreden met hun woning en woonomgeving en werden ze geconfronteerd met relatief veel criminaliteit en slechte luchtkwaliteit. Tussen de deelregio's waren forse verschillen in onder andere bereikbaarheid van voorzieningen, duurzaamheidsindicatoren en sociaal kapitaal.

De regio kent grote uitdagingen met betrekking tot de woningmarkt. De toegenomen krapte op de woningmarkt in de MRA uit zich onder andere in een verviervoudiging van de prijzen van koopwoningen sinds 1995. Dat is meer dan in de rest van Nederland, waar de prijzen in dezelfde periode meer dan verviervoudigden. In de gemeente Amsterdam was die stijging nog sterker; daar is sinds 1995 sprake van bijna een verzesvoudiging van de woningprijzen. Deze forse groei van prijzen vindt plaats ondanks dat het aantal woningen in de periode 2016-2023 sneller groeide dan het aantal inwoners, zowel binnen de MRA als daarbuiten. Het kleiner worden van huishoudens draagt in belangrijke mate bij aan de krapte op de woningmarkt.

Alle deelregio's van de MRA werden gekenmerkt door een zeer krappe arbeidsmarkt. Overal bevond de werkloosheid zich op een historisch laag niveau. De concentratie van werkgelegenheid in de regio's Amsterdam en Amstelland-Meerlanden leidde tot forse en toenemende pendelstromen, niet alleen vanuit de MRA zelf, maar ook vanuit de rest van het land. Het percentage van alle werknemers dat ook in de eigen regio woont is in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden afgenomen (met respectievelijk 3 en 4 procentpunt) terwijl het aantal werknemers in deze regio van buiten de MRA juist is toegenomen (met respectievelijk 5 en 3 procentpunt). Voor Zaanstreek-Waterland en Almere-Lelystad geldt het omgekeerde: daar is het aantal mensen dat in de eigen regio woont en werkt toegenomen (met respectievelijk 4 en 9 procentpunt) en het aandeel in de werkgelegenheid van mensen van buiten de MRA afgenomen (met respectievelijk 7 en 4 procentpunt).

Blik op de toekomst

Hoewel de uitgangssituatie van de MRA gunstig is en de ontwikkeling op veel indicatoren van brede welvaart in de afgelopen tien jaar positief is geweest, weet de regio zich voor een aantal forse uitdagingen gesteld. Een aantal grote transities op het gebied van klimaat en energie, digitalisering, en ook het vormgeven van een inclusieve samenleving, zal om concreet beleid en scherpe keuzes vragen. Zoals eerder gesteld vraagt het om blijvend investeren in de vernieuwing, wendbaarheid en weerbaarheid van de MRA. Het zal bovendien scherpe keuzes vereisen vanwege de beperkte beschikbaarheid van ruimte en arbeid. Ook de grote duurzaamheidsuitdagingen rondom twee grote transport- en vervoershubs (de haven van Amsterdam en Schiphol) en het forse industrieel complex rondom Tata Steel, dwingen daartoe.

Maar in het huidige politieke klimaat in zowel Nederland als Europa lijkt het voor de hand te liggen dat er de komende jaren juist een pas op de plaats gemaakt zal worden in de transitie naar een klimaat-neutrale en circulaire economie in 2050. Dit is een reactie op toegenomen zorgen onder de bevolking en een deel van het bedrijfsleven over de snelheid van veranderingen. Maar tegelijkertijd lijkt diezelfde snelheid onvoldoende om de ambitieuze gestelde doelen te kunnen bereiken. Dat brengt een fors risico met zich mee dat over enkele jaren ambities weer moeten worden aangescherpt en opgaven worden doorgeschoven naar toekomstige generaties.

Het is tegen die achtergrond belangrijk om te beseffen dat juist een weerbare, wendbare en economisch krachtige regio als de MRA de uitdagingen met vertrouwen tegemoet kan treden en een rol kan spelen als koploper in de grote maatschappelijke transities. Essentieel daarvoor is het slim organiseren van die transities met respect en erkenning voor eenieders rol daarin. Heldere en bindende kaders zijn reeds door Brussel gesteld en zijn ingegeven door zorgen over de planetaire grenzen waar onze samenleving mee wordt geconfronteerd. Het is aan de regio om een eigen visie te vormen op wat voor regio de MRA in 2050 wil zijn binnen de gestelde kaders. Terug-onderhandelen is een onverstandige strategie. Tegelijkertijd vergt dit blijvende investeringen in onderling vertrouwen en een volwaardige en gelijkwaardige samenwerking met het Rijk. Juist in een periode van toenemende polarisatie is dit van groot belang, temeer daar op het gebied van de arbeids- en woningmarkt,

het sociale domein, vestigingsklimaat, infrastructuur en verduurzaming, er scherpe en ingrijpende keuzes gemaakt moeten worden die niet alleen winnaars maar ook verliezers zullen kennen. Een gezamenlijke investering die gepaard gaat met een eerlijke verdeling van de lusten en lasten, zorgt ervoor dat de verliezers gecompenseerd worden en dat de transities uitmonden in een duurzame MRA met een gezond verdienvermogen waarin iedereen deelt. Om Jan Tinbergen te citeren: "Van de verdeling komt de winst".







1

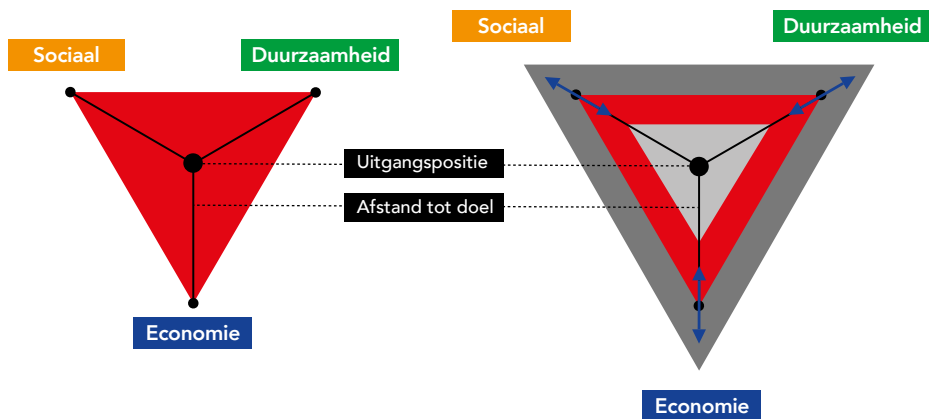
De MRA in vogelvlucht

- In termen van brede welvaart kenmerkt de MRA zich als een sterke economische motor met een groot verdienvermogen en een zeer goede toegankelijkheid van (publieke) voorzieningen, maar ook met uitdagingen voor sociaal kapitaal, onveiligheid, en verduurzaming.
- In het afgelopen decennium is op veel indicatoren van brede welvaart vooruitgang geboekt, ook ten opzichte Nederland. Dit geldt met name voor de verbetering van de luchtkwaliteit, de verduurzaming van de energievoorziening en voor het vergroten van veiligheid. Tevredenheid met de woning, vrijwilligerswerk en stikstofemissies van de landbouw drukken steeds meer op brede welvaart.
- De economische groei van de MRA was in de voorbije decennia hoger dan die van Nederland, de EU-27 en andere Europese metropolen. De groei in de MRA zal voor 2024 naar verwachting rond 1,8 procent uitkomen en voor 2025 op 2,1 procent. De groei ligt daarmee ongeveer 0,5 procentpunt hoger dan het Nederlandse gemiddelde, maar ook gemiddeld ongeveer 0,5 procentpunt lager dan in het voorbije decennium.
- Zowel nationaal als internationaal is de (geo-)politieke onzekerheid groot. Dit zien we onder andere terug in een aanhoudend laag consumentenvertrouwen en een dalend producentenvertrouwen.
- Hoewel de woningbouwopgave in de MRA groot is, blijven de investeringen in woningen achter bij de rest van Nederland. De verwachte bezuinigingen op onderwijs en onderzoek in de komende jaren zijn zorgelijk voor de kennisintensieve samenleving die de MRA is, zeker tegen de achtergrond van de transitie-opgaven waar de regio en ons land voor staan.

1.1 Brede welvaart in de MRA

De Metropoolregio Amsterdam (MRA) is sociaal-economisch gezien een van meest welvarende regio's ter wereld. De sociaal-economische ontwikkeling sinds het midden van de jaren negentig van de vorige eeuw was in absolute en relatieve zin gunstig. Maar de MRA staat voor een aantal grote transitie op het gebied van klimaat en energie, digitalisering, en ook het vormgeven van een inclusieve samenleving vraagt om aanpassingen. Deze structurele uitdagingen voor de lange termijn moeten het hoofd worden geboden in een tijd van grote geopolitieke spanningen, ingewikkelde politieke verhoudingen op nationaal niveau en een snel vergrijzende samenleving. Het vermogen van de regio in de afgelopen decennia om weerbaarheid en wendbaarheid te tonen in veeleisende perioden, zoals de Grote Recessie en de coronapandemie, biedt vertrouwen voor de toekomst. Maar de ambitie om te komen tot brede welvaart zal een koerswijziging vergen waarbij meer dan in het recente verleden rekening wordt gehouden met de

Figuur 1.1 Brede welvaart: afruilen in het hier en nu



* Door keuzes te maken, kunnen afruilen kleiner (groter) worden, wat zichtbaar wordt in de kleinere (grotere) lichtgrijze (grotere donkergrijze) driehoek, waarbij de afstand tussen de uitgangspositie en de doelen kleiner (groter) worden.
Bron: Vrije Universiteit Amsterdam

welvaart van toekomstige generaties en generaties elders. Dit vraagt om blijvende investeringen in de wendbaarheid, weerbaarheid én vernieuwing van de MRA. Het zal bovendien om scherpe keuzes vragen vanwege de beperkte beschikbaarheid van ruimte en arbeid, en de grote duurzaamheidsuitdagingen rondom twee grote transport- en vervoershubs (de haven van Amsterdam en Schiphol) en een groot industrieel complex rondom Tata Steel.

Kader 1.1 Het concept van brede welvaart

In de Economische Verkenningen van 2023 is uitgebreid aandacht besteed aan het concept 'brede welvaart'. Dit kader bespreekt de kern daarvan. De geïnteresseerde lezer wordt verwezen naar MRA Beleidsdossier 2023/1 ('Brede welvaart voor de MRA: Een analytisch kader voor fundamentele keuzes en Afruilen').⁴

De centrale onderdelen van brede welvaart kunnen in essentie worden teruggebracht tot economische, sociale en duurzame hoofddimensies van ontwikkeling. Deze terminologie is onder andere geïnspireerd door de in de Europese Unie veelvuldig gehanteerde S3-strategie die streeft naar *Smart, Socially inclusive en Sustainable development*. We kunnen deze dimensies op de hoekpunten van een driehoek plaatsen. De driehoek visualiseert dat optimaal presteren op alle drie dimensies – vanwege deels onvermijdelijke afruilen – niet mogelijk is. Vanuit de uitgangssituatie in de driehoek is er een afstand tot alle drie de doelen. De zijden van de driehoek verbeelden de afruilen tussen economische, sociale en duurzame ontwikkeling. Hoe groter de afstand, hoe sterker de afruil. Dit is geïllustreerd in figuur 1.1.

Elk economisch systeem bevindt zich op een bepaald moment op een punt in de driehoek (de uitgangssituatie in de figuur), met daarmee samenhangende afstanden tot de doelstellingen op het gebied van duurzaamheid, economie en sociaal. De afstanden tot de doelstellingen zijn geen statisch gegeven. Onder invloed van bijvoorbeeld wijzigende voorkeuren, externe economische ontwikkelingen en (nieuw) beleid, kan er sprake zijn van een nieuwe balans tussen de drie dimensies van ontwikkeling (zie het rechterdeel van figuur 1.1).

Een voorbeeld kan dit verduidelijken. Steviger inzetten op verduurzaming zal de afstand tot het duurzaamheidsdoel verkleinen. Dit kan op korte termijn ten koste gaan van economische groei (door noodzakelijke aanpassingen van productieprocessen, mogelijke verplaatsing van economische activiteit, omscholing van werknemers, et cetera). En zonder aanvullend beleid kan er meer energie-armoede ontstaan gegeven het relatief grote aandeel dat huishoudens met lage inkomens uitgeven aan energie waarvan de prijs op korte termijn hoger zal worden. Ziehier een eenvoudige maar krachtige weergave van de afruilen waarmee we in het hier en nu worden geconfronteerd en die dwingen tot fundamentele keuzes. Deze keuzes krijgen deels vorm in de keuze voor beleidsinstrumenten. Zo is er bijvoorbeeld discussie over de voor- en nadelen van groene subsidies versus CO₂-beprijzing. Subsidies verzachten op korte termijn de pijn van de transitie, maar zijn minder efficiënt dan belastingen. Dit zal gevolgen hebben voor de mate waarin de afstand tot de economische en sociale doelen verandert bij verschillende invullingen van klimaatbeleid.

Naast de afruilen in het hier en nu zijn er ook afruilen tussen 'hier en elders' en 'nu en later'. In het eerste geval gaat het om verdelingsvraagstukken over bijvoorbeeld ontwikkeling in Nederland en de rest van de wereld, maar ook de verdeling tussen de Randstad en bijvoorbeeld de Achterhoek of de brainportregio Eindhoven.

Het voorbeeld van de energietransitie kan wederom dienen ter illustratie. Opwek van groene energie in de directe nabijheid van de vraag is efficiënt gegeven de transportkosten van energie. Tegelijkertijd zijn er belangrijke schaalvoordelen te behalen in het opwekken van energie, wat juist aanleiding geeft tot concentratie van opwek op plekken met relatief veel ruimte. Dit leidt tot keuzes die we bijvoorbeeld terugzien in discussies over de afstand van windparken op zee tot de kust en de aanleg van zonneweides. Op globale schaal spelen vergelijkbare vraagstukken, waarbij de verdeling van schaarse natuurlijke hulpbronnen tussen de rijke Global North en de Global South aan de orde is.

Bij de afruilen tussen 'nu en later' staat met name het intergenerationele vraagstuk centraal, waarbij de ontwikkeling van huidige generaties de mogelijkheden van toekomstige generaties beïnvloedt. Ook hier is het

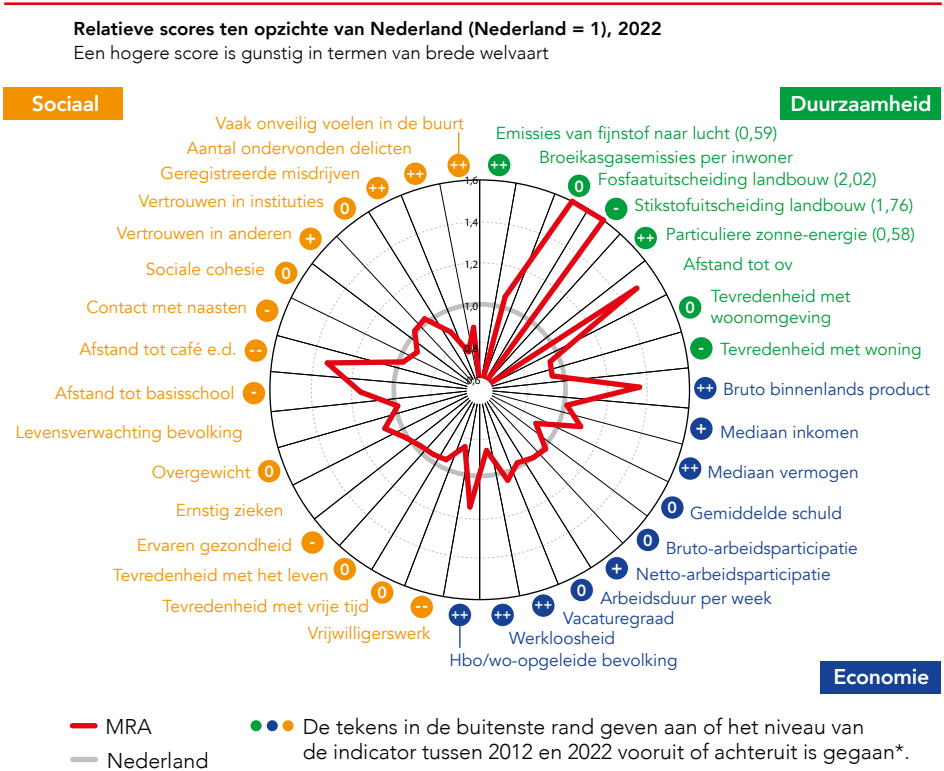
voorbeeld van de energietransitie illustratief. Voorgaande en huidige generaties hebben de planetaire grenzen dusdanig ver overschreden dat de negatieve gevolgen van klimaatverandering nu al merkbaar zijn en in toenemende mate duidelijk wordt dat klimaatbeleid in het belang van toekomstige generaties niet alleen rechtvaardig maar ook onvermijdelijk is.

Brede welvaart wordt in kaart gebracht door gebruik te maken van de door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) ontwikkelde Monitor Brede Welvaart. De regionale indicatoren die het CBS verzamelt worden gebruikt voor (i) het illustreren van de prestaties van de MRA op de verschillende dimensies van brede welvaart, (ii) het weergeven van de ontwikkeling van deze dimensies in de loop van de tijd en (iii) het inzichtelijk maken van de afruilen tussen de verschillende dimensies en de ontwikkeling daarin. Ten opzichte van de vorige editie brengen we in deze editie ook de dynamiek in de afgelopen tien jaar in kaart en hebben we de set aan indicatoren verder verrijkt. Bijlage 4 geeft een gedetailleerde beschrijving en definitie van de indicatoren.

Figuur 1.2 vat het presteren van de MRA in termen van brede welvaart samen voor het meest recente jaar waarvoor data beschikbaar zijn. In de figuur wordt een onderscheid gemaakt in drie thema's: economische, sociale en duurzame ontwikkeling. Elke indicator wordt gestandaardiseerd op het Nederlandse gemiddelde. Een score van 1 betekent dus dat de MRA hetzelfde scoort op de betreffende indicator als Nederland. Een score van 1,2 betekent dat de score 20 procent gunstiger is dan die voor het Nederlandse gemiddelde en een score van 0,8 betekent dat die score 20 procent ongunstiger is. Voor indicatoren waarvoor in de brondata geldt dat een hogere waarde een ongunstigere uitkomst betekent (bijvoorbeeld afstand tot voorzieningen) is in onze presentatie de inverse gebruikt om ervoor te zorgen dat een hogere waarde voor de index een betere score voor de MRA betekent. De buitenste ring laat middels plusjes en minnen de absolute ontwikkeling in de MRA zien. Een gedetailleerde beschrijving en scores van de indicatoren zijn te vinden in bijlage 4. In Hoofdstuk 5 worden de 'spinnenwebben' ook getoond voor de deelregio's van de MRA.

Kernachtig samengevat kenmerkte de brede welvaart in de MRA in 2022 zich door een relatief sterk verdienvermogen, een groot aandeel hbo/wo-opgeleiden in de bevolking, grote vermogens en een uitstekende bereikbaarheid van voorzieningen. Op het gebied van duurzaamheid zien we een relatief grote uitstoot van fijnstof. Uitstoot in de landbouw is daarentegen juist relatief beperkt en concentreert zich in meer oostelijke delen van ons land. Op een aantal sociale indicatoren zoals vrijwilligerswerk maar ook veiligheid scoort de MRA relatief ongunstig.

Figuur 1.2 Brede welvaart in de MRA



* -- achteruitgang groter dan -1,5 procent; - achteruitgang tussen -0,5 en -1,5 procent; 0 verandering tussen -0,5 en +0,5 procent; + vooruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; ++ vooruitgang groter dan 1,5 procent. NB Voor de leesbaarheid van de figuur zijn onder- en bovengrenzen gehanteerd. Wanneer de score onder 0,6 of boven 1,6 uitkomt, is deze bij de indicator vermeld.
Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

We zien hier een belangrijk kenmerk van metropolen wereldwijd, namelijk dat zij enerzijds gekenmerkt worden door een concentratie van relatief grote rijkdom en anderzijds door relatief veel karakteristieke grootstedelijke problematiek. Die uit zich ook in het feit dat de bevolking minder tevreden was met het leven in algemene zin en de woonomgeving dan de gemiddelde Nederlandse bevolking. Dit gold ook voor de mate van sociale cohesie. Deze indicatoren illustreren de hardnekkige woningproblematiek binnen de MRA. Het is juist in grote, aantrekkelijke steden moeilijk om een betaalbare woning te vinden voor verschillende doelgroepen met relatief lage inkomens en/of een beperkt vermogen en er spelen verschillende problemen op het gebied van inclusiviteit. Zo hadden verschillende sociale groepen steeds minder contact met elkaar en nam de inkomensongelijkheid toe.

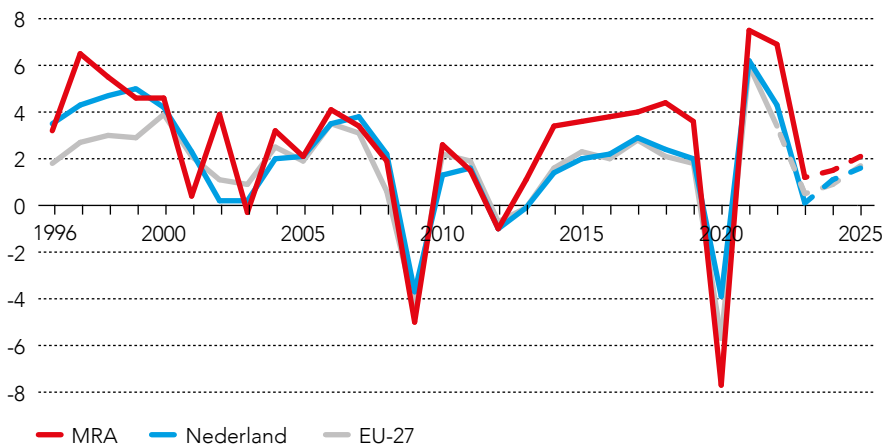
De ontwikkeling van brede welvaart in de MRA in de periode 2012-2022 kent verschillende gezichten. Het verdienenvermogen van de MRA is de afgelopen tien jaar verder toegenomen, ook ten opzichte van Nederland. Maar tegelijkertijd nam de ongelijkheid toe, zoals blijkt uit oplopende schulden en toenemende werkloosheid ten opzichte van Nederland. De relatieve toename van schuld per huishouden weerspiegelt mogelijk deels de relatief grote stijging in woningprijzen (zie hoofdstuk 4). Op het gebied van duurzaamheid zien we forse verbeteringen in de emissies van fijnstof tussen 2012 en 2022 (ook ten opzichte van Nederland) alsmede de opwek van duurzame energie, die overigens wel wat achterblijft bij de nog grotere toename in Nederland. Maar tevredenheid met de woning gaat zowel in absolute als relatieve zin achteruit. En ook zien we in de MRA een toename van stikstof- en fosfaatuitscheiding in de landbouw (zowel absoluut als relatief). Sociale indicatoren staan onder druk. De afstand tot voorzieningen is toegenomen, de ervaren gezondheid is afgenomen en we zien ook een afname van vrijwilligerswerk en contact met familie, vrienden of burens. Daar staat tegenover dat de criminaliteit gemeten aan de hand van geregistreerde misdrijven, aantal ondervinden delicten en onveilig voelen in de buurt tussen 2012 en 2022 is afgenomen in de MRA, en meer dan gemiddeld in Nederland.

1.2 Verdienvermogen en inkomen

Figuur 1.3 toont de economische ontwikkeling sinds 1995. In 2023 groeide de economie van de MRA met 1,2 procent. Vergeleken met de sterke opleving van de economie na de coronaperiode – een groei van 7,5 procent in 2021 en 6,9 procent in 2022 – is dit een stabilisering van het groeitempo. Eenzelfde patroon is zichtbaar in de landelijke economische ontwikkeling. De Nederlandse economie groeide in 2023 met 0,1 procent in beperkte mate, na eveneens twee jaren van krachtig opveren na de coronaperiode. Het Centraal Planbureau (CPB) raamt voor Nederland een bbp-groei van 1,1 procent in 2024 en 1,6 procent in 2025 (bbp staat voor bruto binnenlands product). Hierbij is de verwachting dat de economie van de MRA zich op een iets hoger tempo zal ontwikkelen, met een brp-groei van 1,5 procent in 2024 en 2,1 procent in 2025 (brp staat voor bruto regionaal product). Dergelijke

Figuur 1.3 Groei stabiliseert na krachtig herstel van coronapandemie

Bruto regionaal / binnenlands product
Groeï in %



* Prognose als stippellijn; 2024 en 2025 op basis van CPB raming (Centraal Economisch Plan) van maart 2024 en ING voorspelling (sectoraal) van april 2024

Bron: CBS, CPB, ING, Eurostat en Europese Commissie (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

groeipercentsages liggen wat onder het gemiddelde van de afgelopen decennia, en passen daarmee in de trend die we in eerdere edities van de Economische Verkenningen reeds beschreven, waarbij de toenemende vergrijzing en vertragende arbeidsproductiviteitsgroei belangrijke oorzaken zijn van de afvlakkende groeipercentsages.

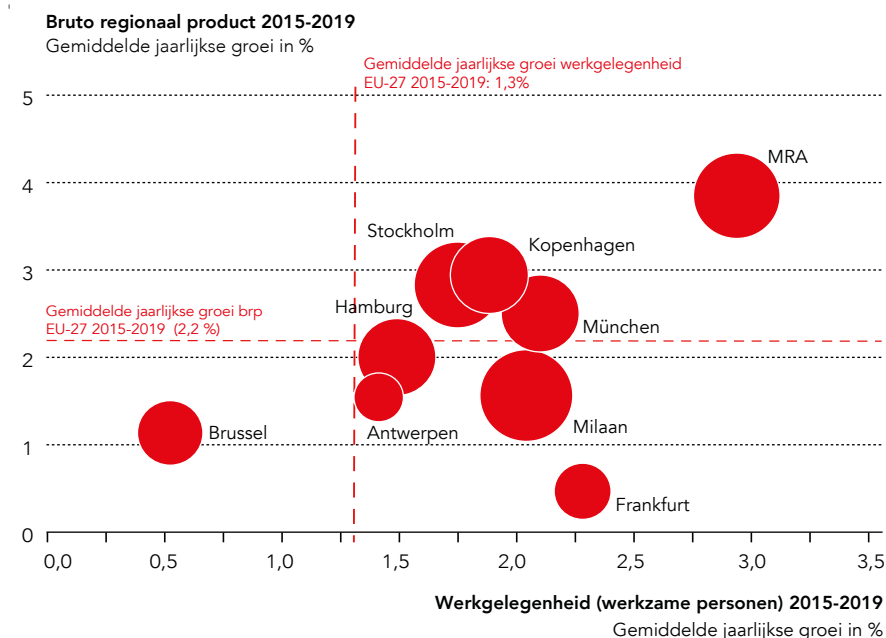
Kader 1.2 Methode voor raming brp

Bij de raming van het brp van de MRA houden we rekening met: (i) de prognose voor de macro-economische groei van het CPB uit het Centraal Economisch Plan van maart 2024, (ii) de sectorale groeiprognoses van ING (april 2024), (iii) de sectorstructuur van de MRA (zie ook hoofdstuk 3) en (iv) historische groeiverschillen per sector tussen de MRA en Nederland (zie ook hoofdstuk 3).

Voor de sectorale groeiprognoses baseren we ons op de landelijke raming van het CPB en de prognose per sector van de ING. Bij het opstellen van de raming voor de MRA gaan we er van uit dat de sectoren in de MRA hetzelfde absolute gemiddelde jaarlijkse groeiverschil met Nederland behouden dat kenmerkend was voor de periode 2015-2022. Op basis van deze raming per sector in de MRA verkrijgen we een eerste schatting voor de totale economische ontwikkeling. Deze vertalen we door naar een multiplier op de landelijke CPB-raming. De geraamde brp-groei voor de MRA wordt tenslotte verkregen door die multiplier toe te passen op de landelijke CPB-raming voor de Nederlandse economie.

In vergelijking met de ontwikkeling in andere Europese metropolen (zie figuur 1.4) valt op dat in de periode 2015-2019 zowel de werkgelegenheid als het brp in de MRA uitzonderlijk hard zijn gegroeid.⁵ Ook de productiviteitsgroei (het verschil tussen de groei van het brp en de werkgelegenheid) steekt met gemiddeld 0,9 procent gunstig af ten opzichte van andere metropolen. Van de geselecteerde metropolen kennen alleen Stockholm en Kopenhagen met 1,1 procent een hogere productiviteitsgroei. Ook als we over een langere periode kijken (2005-2019) zien we dat de groei van het brp in de MRA relatief hoog is in vergelijking met andere metropolen. Gedurende die periode was de gemiddelde jaarlijkse groei van de MRA gelijk aan 2,2 procent. Alleen Stockholm groeide harder met gemiddeld 2,6 procent per jaar.

Figuur 1.4 Groei MRA hoog in vergelijking met andere Europese metropolen



* Grootte van bol: omvang bruto regionaal product 2019

Bron: CBS en Eurostat (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

Kader 1.3 Nationale en internationale context

Politieke onzekerheden

In 2024 zal het grootste aantal mensen ooit deelnemen aan politieke verkiezingen. Meest in het oog springend zijn de verkiezingen in Indonesië, Rusland, India en de Verenigde Staten, maar ook in de Europese Unie vonden in juni 2024 verkiezingen plaats. Overal lijkt sprake van een beweging in de richting van een meer conservatieve en nationaal georiënteerde politiek. In dergelijke politieke contexten is het creëren van draagvlak voor langetermijninvesteringen gericht op bijvoorbeeld verduurzaming, menselijk kapitaal, innovatie en goede internationale politieke betrekkingen, notoir lastig. Het trekt naar verwachting op vele plekken in de wereld een forse wissel op de broodnodige investeringen om de brede welvaart juist ook elders en later te bevorderen.

Bredere geopolitieke spanningen en conflicten

Daarnaast zien we oplopende geopolitieke spanningen en oorlogen in Oekraïne en het Midden-Oosten. En ook in Azië is sprake van oplopende spanningen en staan internationale (politieke en economische) verhoudingen onder druk. De periode van bijna 30 jaar waarin Europa profiteerde van het vredesdividend is evident ten einde en forse investeringen in de defensie-industrie zullen opnieuw nodig om onze veiligheid te kunnen garanderen. Juist voor een kleine open economie als de Nederlandse die sterk afhankelijk is van internationale ontwikkelingen, vormen deze spanningen een extra bron van onzekerheid. Nederland ondervindt hiervan bijvoorbeeld de gevolgen rondom de complexe internationale waardeketens in de semi-conductor industrie. Ook de huidige ontwikkelingen op de aandelenbeurzen die op dit moment overgewaardeerd lijken te zijn, vormen een risico. Het komende jaar zal voor centrale banken een zoektocht zijn in het vinden van een balans tussen enerzijds het beteugelen van het risico op oplopende inflatie en anderzijds een mogelijke recessie. De daaruit voortvloeiende rente-ontwikkelen vertalen zich direct door in de reeds zeer gespannen woningmarkt.

Internationale opgaven op gebied van verduurzaming

Ook zien we wereldwijd een toenemende zorg over achterblijvende verduurzaming. Biodiversiteit staat onder druk, klimaatverandering lijkt

zich te versnellen, beschikbaarheid van drinkwater staat steeds meer onder druk, et cetera. De wereldgemeenschap weet hier vooralsnog geen passend antwoord op te vinden. In reactie op verkiezingsuitslagen lijkt er sprake van een stabilisatie of terugdringen van ambities. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de afgezwakte ambities in de Europese Green Deal maar ook in het hoofdlijnenakkoord dat in mei 2024 tot stand kwam in Nederland. Er is zorg dat forse rekeningen hiermee doorgeschoven worden naar toekomstige generaties en dat de tijd die rest om noodzakelijke aanpassingen te maken beperkter wordt, waardoor kosten alleen maar hoger zullen worden. De forse wijzigingen in beleid die we nu zien dragen bovendien niet bij aan de betrouwbaarheid van de overheid en er is zorg dat ze tot een reeks aan nieuwe rechtszaken en ingrepen van rechters gaan leiden, wat het vertrouwen van zowel ondernemers als consumenten onder druk kan zetten.

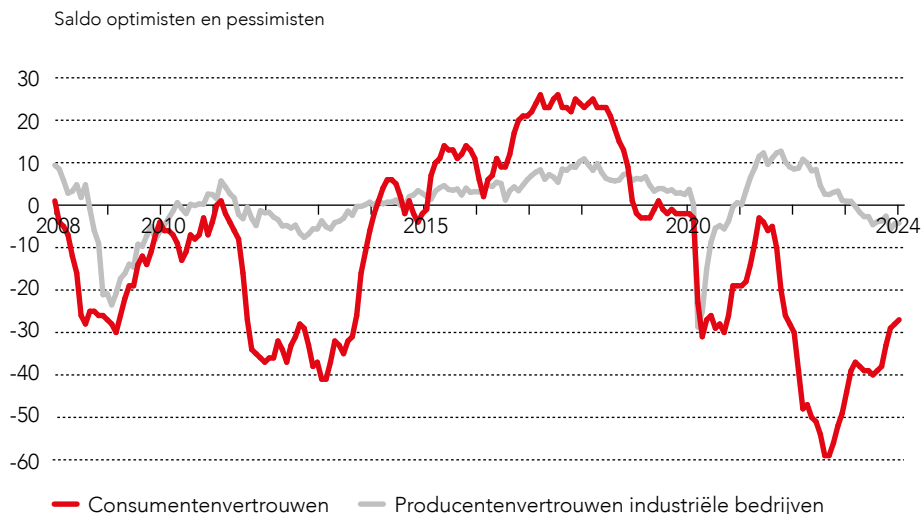
Complexe nationale politieke verhoudingen

Op het moment van schrijven is de formatie van een nieuwe Nederlandse regering in een (naar verwachting) afrondende fase. Vertrouwen tussen politieke partijen is broos en ambities op het gebied van economie, sociale verhoudingen en verduurzaming lopen uiteen. Eerste evaluaties van de plannen van de aanstaande regering laten kleine positieve effecten zien op de gemiddelde jaarlijkse groei van de mediane koopkracht (+0,2% ten opzichte van het basispad) en economische groei (+0,1% ten opzichte van het basispad), een afname van armoede (-0,7%-punt als aandeel van de bevolking ten opzichte van het basispad in 2028), een afname van de werkloze beroepsbevolking (-0,3%-punt in 2028) en blijven binnen de budgettaire kaders (zie CPB, mei 2024). Het beleid zet stevig in op beperking van migratie (in welke vorm dan ook) wat waarschijnlijk de reeds forse tekorten op de arbeidsmarkt verder zal vergroten. Het kan onze kenniseconomie bovendien verder onder druk zetten. Met het oog op de noodzakelijke investeringen in weerbaarheid, wendbaarheid en vernieuwing van de economie zijn bezuinigingen op onderzoek en onderwijs zorgelijk omdat ze innovatie en de opbouw van menselijk kapitaal verder onder druk zetten (in een land dat internationaal gezien reeds weinig investeert in R&D en onderwijs en door internationale organisaties als het IMF en de OECD voortdurend wordt gewaarschuwd voor de negatieve gevolgen daarvan voor de lange termijn).

Deze economische ontwikkeling speelt zich af op een moment dat het consumentenvertrouwen laag is. Dit lage vertrouwen vertaalt zich tot op heden in beperkte mate in teruglopende consumentenbestedingen en lijkt sterkt gedreven door geopolitieke factoren. Ook valt op dat het producentenvertrouwen in 2023 negatief is geworden (zie figuur 1.5). De hoge inflatie van de afgelopen jaren speelt hierin ongetwijfeld een rol. Ook hebben verschillende oorlogen en de oplopende geopolitieke spanningen invloed op het sentiment van producenten en consumenten. Daarnaast zorgde de politieke situatie in Nederland voor onzekerheid over de richting en snelheid van de aanpak van grote maatschappelijke problemen.

Figuur 1.6 toont de ontwikkeling van het aantal huishoudens en kinderen in armoede sinds 2011. De figuur laat zien dat dit met name in de periode na de Grote Recessie een relatief groot en toenemend probleem was dat een piek bereikte in 2013. Sinds 2013 zien we voor alle groepen een duidelijke dalende trend die ook aanhield tijdens de coronapandemie.

Figuur 1.5 Nederlands consumenten- en producentenvertrouwen laag

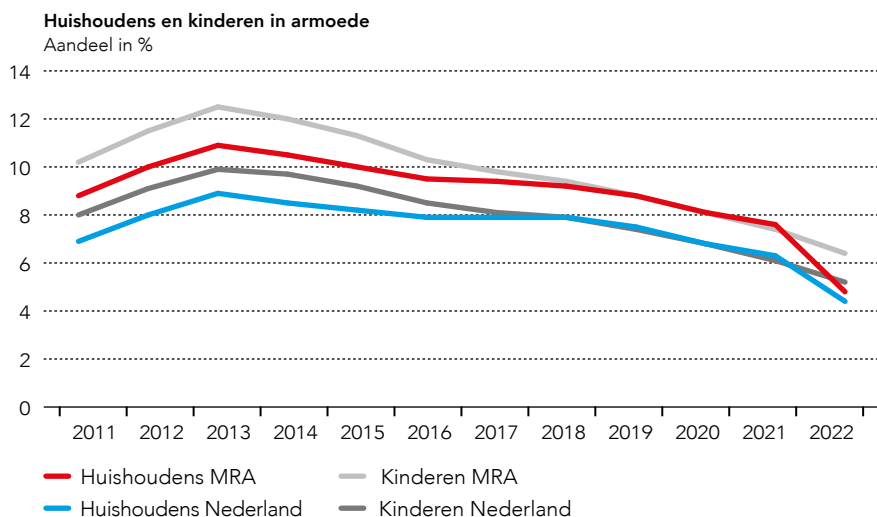


Bron: CBS

Ook zien we dat door de hele periode heen het percentage armoede in de MRA gemiddeld genomen ongeveer 1,5 procentpunt hoger ligt dan het Nederlands gemiddelde.

Voor de inkomensongelijkheid (zie ook tabel 4.1 in hoofdstuk 4 met cijfers voor de MRA en de deelregio's) geldt dat: (i) de inkomensongelijkheid in Nederland internationaal gezien beperkt is, (ii) de inkomensongelijkheid en vermogensongelijkheid in de MRA relatief groot is ten opzichte van Nederland en (iii) er in de MRA sprake is van een lichte stijging van ongelijkheid (afgezet tegen de ontwikkeling van het gemiddelde ten opzichte van het mediane inkomen).

Figuur 1.6 Sinds 2013 daalt het aandeel huishoudens en kinderen in armoede



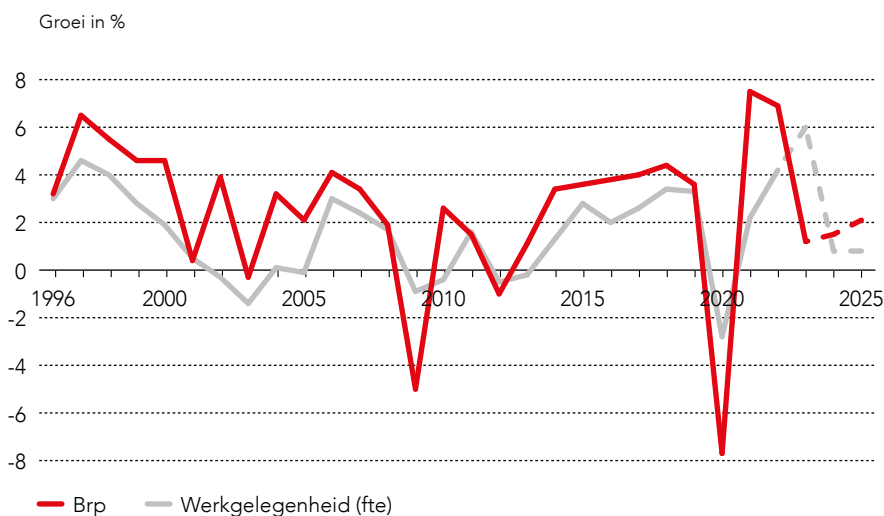
Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

1.3 Werkgelegenheid en werkloosheid

Met het krachtige economische herstel in 2021 en 2022 is de werkgelegenheid in de MRA ook weer toegenomen. Het totale arbeidsvolume van werkzame personen (gemeten in fte's) lag daarmee in 2022 hoger dan vóór de corona-uitbraak. In 2022 omvatte de werkgelegenheid in de MRA zo'n 1,37 miljoen fte, uitgevoerd door iets meer dan 1,67 miljoen personen.

In figuur 1.7 wordt de groei van de economie (het brp) en de werkgelegenheid weergegeven. Doorgaans ontwikkelt de werkgelegenheid zich in een wat lager tempo dan het brp en reageert met enige vertraging. Dat laatste komt doordat bedrijven bij een beginnende recessie vaak nog even de kat uit de boom kijken voordat ze mensen ontslaan, en bij aantrekkende groei nog even wachten met het aannemen van nieuw personeel. Met de stabilisatie van de verwachte

Figuur 1.7 Brp en werkgelegenheid groeien waarschijnlijk minder snel in 2024 en 2025



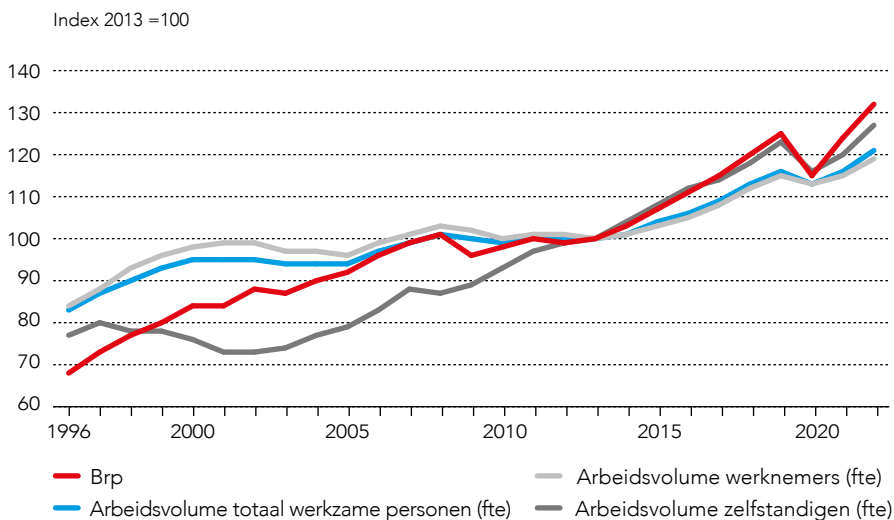
* Prognose als stippellijn; brp 2024 en 2025; werkgelegenheid (fte) 2023, 2024 en 2025

Bron: CBS (bewerking en prognose TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

brp-groei in de MRA in 2024 en 2025, zal de werkgelegenheid in de MRA naar verwachting minder snel toenemen dan in 2022 en 2023. Deze verwachting is in lijn met die van het CPB die voor 2024 en 2025 ook verwacht dat de werkgelegenheid zich weer iets trager ontwikkelt dan het bbp.

Het CPB verwacht voor Nederland een licht oplopende werkloosheid van 3,5 procent van de beroepsbevolking in 2023 naar respectievelijk 3,7 en 3,9 procent in 2024 en 2025. De werkloosheid in de MRA lag de afgelopen jaren telkens iets boven het landelijke niveau, maar volgde dezelfde ontwikkeling (waarover meer in hoofdstuk 2). Daarmee is het waarschijnlijk dat ook in de MRA de werkloosheid iets zal stijgen in 2024 en 2025. In 2023 waren er 61 duizend personen in de MRA werkloos, wat overeenkomt met 4,0 procent van de beroepsbevolking. Dit is nog altijd een historisch laag werkloosheidsniveau. Deze ontwikkelingen vinden plaats in een situatie van krapte op de arbeidsmarkt, stijgende arbeidsparticipatie en een toenemende vacaturegraad. Omdat er ook

Figuur 1.8 Arbeidsvolume volgt groei van brp, met name gedreven door zzp'ers



Bron: CBS (bewerking TNO)

sprake is van zogenaamde baan-baanmobiliteit, waarbij personen die van baan wisselen in beginsel een open vacature achterlaten, neemt de krapte op de arbeidsmarkt sterker toe dan de groei van de werkgelegenheid.

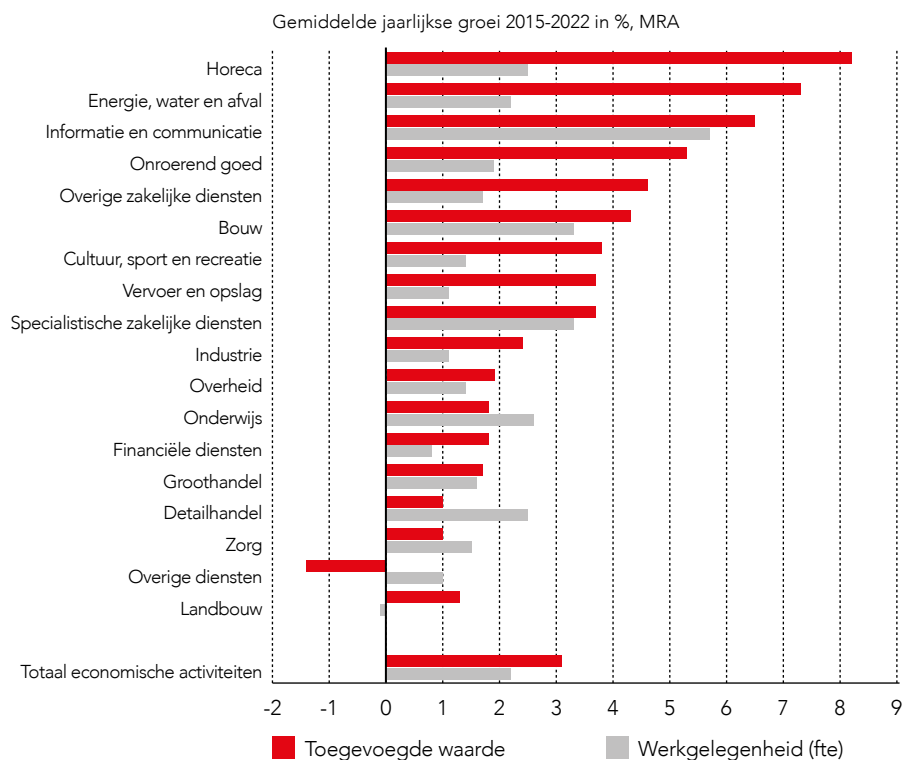
Op termijn zal die krapte leiden tot een betere aansluiting van vraag en aanbod van arbeid, een stijging van de lonen en het sneller aannemen van werkzoekenden. Hierdoor daalt de werkloosheid, wordt het arbeidspotentieel beter benut en neemt de bruto-arbeidsparticipatie toe. Dit effect is in hoofdstuk 2 duidelijk terug te zien in de cijfers.

Figuur 1.8 laat zien dat de werkgelegenheidsontwikkeling in de MRA vanaf 2013 tot en met 2022 sterk werd gedreven door zelfstandigen (zzp'ers). Het arbeidsvolume van zelfstandigen volgde in die periode zeer nauwgezet de ontwikkeling van het brp, terwijl de totale werkgelegenheid (gemeten in fte's) en het arbeidsvolume van werknemers minder snel toenamen. In deze ontwikkeling is de flexibilisering van de arbeidsmarkt te herkennen. Dit is een landelijke trend, maar in de MRA en in het bijzonder in Amsterdam, zijn steeds meer zzp'ers actief. Enerzijds maakt dit de economie veerkrachtig: de inzet van arbeid is dan snel aan te passen aan de vraag. De keerzijde is dat risico's van conjuncturele schokken en de daarmee gepaard gaande onzekerheid in toenemende mate zijn komen te liggen bij de flexibele schil op de arbeidsmarkt. Die onzekerheid werkt door in mogelijkheden die mensen hebben om bijvoorbeeld een hypotheek af te sluiten, een huurwoning te verkrijgen en kan invloed hebben op keuzes over eventuele gezinsuitbreiding. De toegenomen flexibilisering van de arbeidsmarkt heeft daarmee consequenties voor de sociaaleconomische ontwikkelingsmogelijkheden van met name jonge generaties.

1.4 Toegevoegde waarde en werkgelegenheid per sector

Deze paragraaf belicht de ontwikkeling van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid per sector in de MRA op hoofdlijnen (zie hoofdstuk 3 voor meer details). De analyse beslaat de periode 2015-2022. Gedurende een groot deel van deze periode was er een hoogconjunctuur die in 2020 abrupt werd onderbroken door de coronapandemie. Daarna was er in 2021 en 2022 sprake van een krachtig herstel van de economie. In 2022

Figuur 1.9 Sterke groei in Informatie en communicatie, Zakelijke diensten en Horeca



Bron: CBS (bewerking TNO)

lag de totale economische omvang van de MRA weer boven het (pré-corona) niveau van 2019. De groei in 2022 kan vooral op het conto worden geschreven van de sectoren in de Zakelijke dienstverlening, Verhuur en handel van onroerend goed, Horeca, Vervoer en opslag en Industrie. 2022 was het jaar waarin de laatste beperkende coronamaatregelen werden opgeheven en het openbare leven in Nederland weer volledig op gang kwam. Dit is terug te zien in het gegeven dat de meeste sectoren in de MRA flink groeiden in 2022.

Met dit krachtige herstel in 2021 en 2022 maakten de meeste economische sectoren in de MRA gemiddeld over de periode 2015-2022 een gunstige ontwikkeling door. De toegevoegde waarde groeide in de MRA in de periode 2015-2022 gemiddeld met 3,1 procent per jaar en de werkgelegenheid met 2,2 procent per jaar. In Nederland groeide de werkgelegenheid in dezelfde periode met 2,0 procent per jaar en de toegevoegde waarde met 2,2 procent per jaar. Daarmee was er in de MRA sprake van een sterkere arbeidsproductiviteitsontwikkeling dan in de rest van Nederland.

De sector Horeca valt op met een groei van meer dan 8 procent per jaar. Dat was beduidend meer dan in Nederland, waar deze sector met gemiddeld 2,3 procent per jaar groeide. Horeca heeft – net als de sector Cultuur, sport en recreatie – een nauwe relatie met binnenlandse en buitenlandse toeristen en recreanten. Hier is een inhaaleffect na de coronaperiode zichtbaar; met name van 2021 op 2022 was er sprake van een sterke toename in toegevoegde waarde.

Figuur 1.9 geeft ook informatie over de ontwikkeling van arbeidsproductiviteit. Het verschil in groei van toegevoegde waarde en werkgelegenheid is immers gelijk aan de groei van de arbeidsproductiviteit. Grote verschillen tussen de groei van toegevoegde waarde en werkgelegenheid zijn zichtbaar in de sectoren Horeca, Overige zakelijke diensten, Onroerend Goed, Cultuur, sport en recreatie, Vervoer en opslag en Energie, water en afvalbeheer. Deze productiviteitsontwikkeling kan een combinatie zijn van prijsstijgingen en krapte op de arbeidsmarkt. We moeten echter een slag om de arm houden, omdat de cijfers over 2022 nog de status ‘voorlopig’ hebben en we geen gedetailleerde informatie hebben over prijs- en volume-effecten in sectoren in de MRA.

1.5 Investeringsen

In deze paragraaf beschrijven we de ontwikkelingen in investeringen binnen de MRA. We kijken zowel naar de investeringen in miljoenen euro's als naar het aandeel van investeringen in toegevoegde waarde. De analyse heeft betrekking op de periode 2015-2021.

Tabel 1.1 geeft de hoeveelheid investeringen naar type vaste activa weer in de MRA. Zo'n 17,5 procent van alle investeringen in Nederland vonden plaats in de MRA. Van alle toegevoegde waarde in de MRA werd meer dan één vijfde (21,4 procent) weer geïnvesteerd. Hiermee lag de zogenaamde investeringsquote in de MRA iets lager dan het gemiddelde van Nederland (24,4 procent). In de periode 2015-2021 zijn de totale investeringen in de MRA met een groei van 4,7 procent per jaar, harder toegenomen dan in Nederland (2,4 procent per jaar). De grootste investeringscategorie in de MRA wordt

Tabel 1.1 Investeringsen in vaste activa naar type

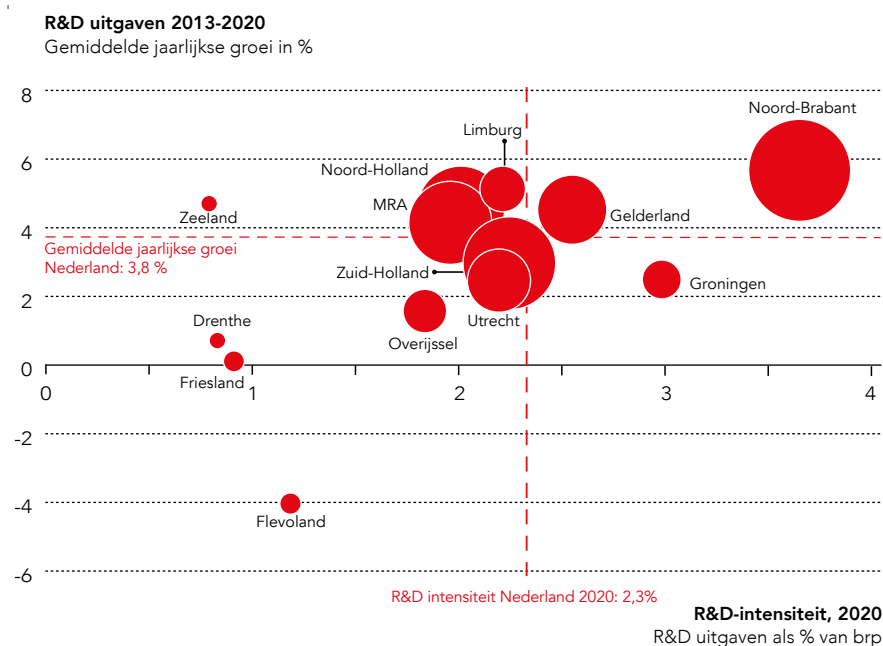
	2021		2021		2015-2021	
	MRA	MRA	MRA	NL	MRA	NL
	mld euro	% MRA in NL	Investeringsquote		Gemiddelde jaarlijkse groei in %	
Totale investeringen	33,0	17,5	21,4	24,4	4,7	2,4
Woningen	7,2	15,0	4,7	6,2	11,2	12,1
Computerprogrammatuur en databanken	5,8	22,0	3,7	3,4	5,3	1,0
Vervoersmiddelen	4,4	30,1	2,8	1,9	-2,2	0,6
Bedrijfsgebouwen	3,5	13,1	2,2	3,4	6,7	7,4
Overige investeringen	3,3	22,2	2,1	1,9	-0,1	3,0
Onderzoek en ontwikkeling	2,8	19,1	1,8	1,9	3,8	4,9
Grond-, weg- en waterbouw	2,7	14,3	1,8	2,5	6,2	1,3
Machines en installaties	2,5	11,7	1,6	2,7	3,9	3,3
Overdrachtskosten op grond	0,9	22,4	0,6	0,5	21,6	19,3
In cultuur gebrachte activa	0,0	3,7	0,0	0,0	-6,0	-7,0

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

gevormd door woningen. Hier valt een directe link te leggen met de woningbouwopgave van de MRA. Toch bleef de groei van de investeringen in woningen achter bij het Nederlandse gemiddelde, terwijl er juist in de MRA een extra grote vraag is naar (betaalbare) woningen (zie ook hoofdstuk 4).

Wat opvalt is dat de MRA een groot aandeel van de investeringen in vervoersmiddelen in Nederland voor haar rekening nam. Dit kan voor een deel worden toegerekend aan bedrijven die leaseauto's verhuren in Almere en aan vliegtuigmaatschappijen die gevestigd zijn op Schiphol. Hierbij dient wel te worden vermeld dat de absolute investeringen over tijd juist zijn afgenomen, wat deels komt door de coronapandemie.

Figuur 1.10 Uitgaven Research & Development (R&D)



* Grootte van bol: R&D uitgaven 2020

Bron: CBS (bewerking TNO/Vrije Universiteit Amsterdam)

Verder wordt in de regio veel geïnvesteerd in computerprogrammatuur en databanken, waarin de groei in de MRA ook veel groter was dan het Nederlands gemiddelde. Ook werd in de MRA relatief veel geïnvesteerd in onderzoek en ontwikkeling en de MRA heeft in deze categorie een groot aandeel in Nederland. Wel groeide dit type investeringen in de rest van Nederland harder.

Deze ontwikkelingen laten zien dat de kapitaalgoederenvoorraad in de MRA zich in de richting van ICT, dataknooppunten (het in Amsterdam gevestigde AMX-IX is één van de grootste internetknooppunten ter wereld), luchtvaart en onderzoek ontwikkeld. Daarmee bleef de MRA zich internationaal oriënteren en ontwikkelen.

In figuur 1.10 staan de uitgaven aan Research & Development (R&D) in de MRA vergeleken met de uitgaven in Nederlandse provincies. De jaarlijkse groei in R&D-uitgaven in de periode 2013-2020 lag in de MRA net iets boven het Nederlands gemiddelde. Daarmee deed de MRA het net iets beter dan de provincies Zuid-Holland en Utrecht met daarin de drie andere grote steden in Nederland, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Daarentegen lag de R&D-intensiteit in de MRA (de R&D-uitgaven als aandeel van het bruto regionaal product) juist iets lager dan het Nederlands gemiddelde, en ook lager dan in de provincies Zuid-Holland en Utrecht. Maar de absolute R&D-uitgaven, weergegeven door de grootte van de bollen in figuur 1.10, waren nog altijd hoog in de MRA.

Verschillen in economische samenstelling zijn in sterke mate bepalend voor verschillen in R&D-uitgaven en R&D-intensiteit van regio's. Zo stak Noord-Brabant duidelijk boven de andere provincies uit, zowel in termen van de jaarlijkse groei in R&D-uitgaven als R&D-intensiteit. Dit komt door de sterke vertegenwoordiging van R&D-intensieve sectoren zoals Machine-industrie en Elektrotechnische industrie in met name de brainportregio Eindhoven.

Voor de toekomst van de MRA zijn blijvende investeringen in R&D van groot belang voor vernieuwing en voor behoud van de concurrentiekracht. In vergelijking met België, Duitsland, Denemarken en het OESO gemiddelde zijn de Nederlandse R&D-uitgaven echter al jaren aan de lage kant (zie onder andere TNO Vector, OESO en IMF).

Daar komt bij dat het aanstaande kabinet plannen heeft om verder te bezuinigen op investeringen in onze kenniseconomie door te bezuinigen op onderwijs en het groeifonds te stoppen. Dit is juist voor de MRA met haar kennisintensieve structuur en ambities reden tot zorg.





jongeren

punt





2

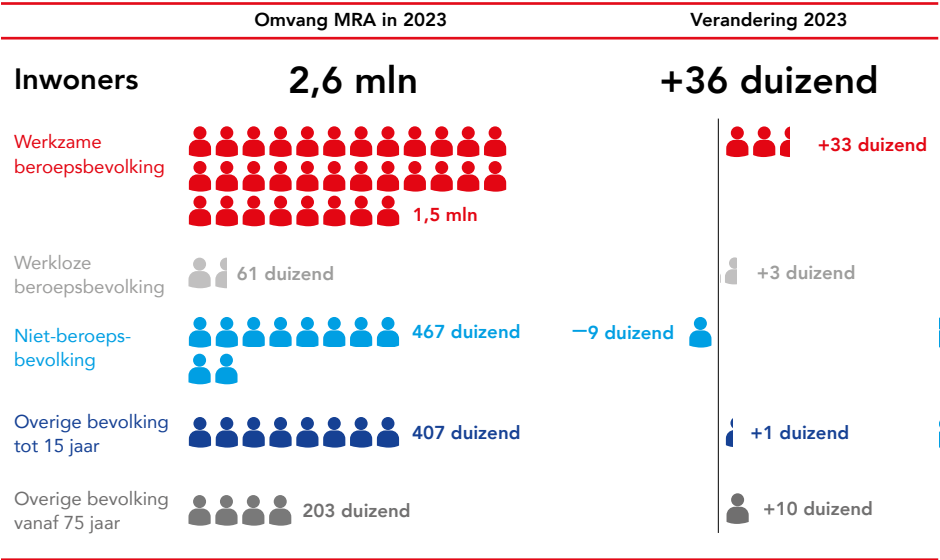
Bevolking en arbeidsmarkt

- De arbeidsmarkt in de MRA was in 2023 iets minder gespannen dan in 2022, maar bleef in historisch perspectief zeer krap. De krapte in termen van gevraagde versus beschikbare vaardigheden is de afgelopen jaren groter geworden en is in de MRA ook groter dan landelijk.
- De bevolking van de MRA groeit ondanks een negatief binnenlands migratiesaldo (Nederlanders verlaten per saldo de MRA). De toename is het gevolg van een groot positief migratiesaldo dankzij instroom uit het buitenland (met name bestaande uit Oekraïners en (kennis)migranten uit Azië).
- De omvang van het onbenut arbeidspotentieel is in 2022 flink afgenomen, vooral door meer uren bij voornamelijk vrouwelijke deeltijders, de inzet van werklozen en de inzet van de niet-beroepsbevolking die beschikbaar was maar niet actief naar werk zocht. Daardoor is de arbeidsparticipatie sterk toegenomen. In 2023 daalde het onbenut arbeidspotentieel verder, maar stabiliseert de arbeidsparticipatie op een zeer hoog niveau van waaruit een nog verdere stijging lastig zal zijn.
- De werkloosheid steeg in 2023 licht, maar bevindt zich op een historisch laag niveau. De toename zien we met name onder jongeren en basisopgeleiden en is voor de MRA sterker dan landelijk.
- De ontwikkeling van het aandeel zzp'ers in de beroepsbevolking van de MRA zit na de corona-dip weer op het oude groeipad.

2.1 Krapte en mismatch op de arbeidsmarkt

Na het snelle en forse economische herstel van de coronapandemie in 2022 heeft de economie van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) in 2023 een pas op de plaats gemaakt. Dat is ook terug te zien op de arbeidsmarkt. De werkzame beroepsbevolking steeg in 2023 met 33 duizend werkenden (zie figuur 2.1) na een toename van 66 duizend werkenden in 2022. Het grootste deel van die werkgelegenheidsgroei werd in beide jaren gefaciliteerd door een toename van de bevolking. In 2022 groeide de bevolking met 34 duizend personen en in 2023 met 36 duizend personen. Maar in tegenstelling tot 2022 werd er voor de vervulling van de groeiende arbeidsvraag in 2023 nauwelijks meer geput uit de niet-beroepsbevolking (9 duizend personen in 2023 in plaats van 31 duizend personen in 2022). De werkloosheid nam in 2023 juist toe met 3 duizend personen tegenover een afname met 13 duizend personen in 2022. Het werkloosheidspercentage

Figuur 2.1 Werkgelegenheid blijft groeien, maar werkloosheid neemt ook weer toe

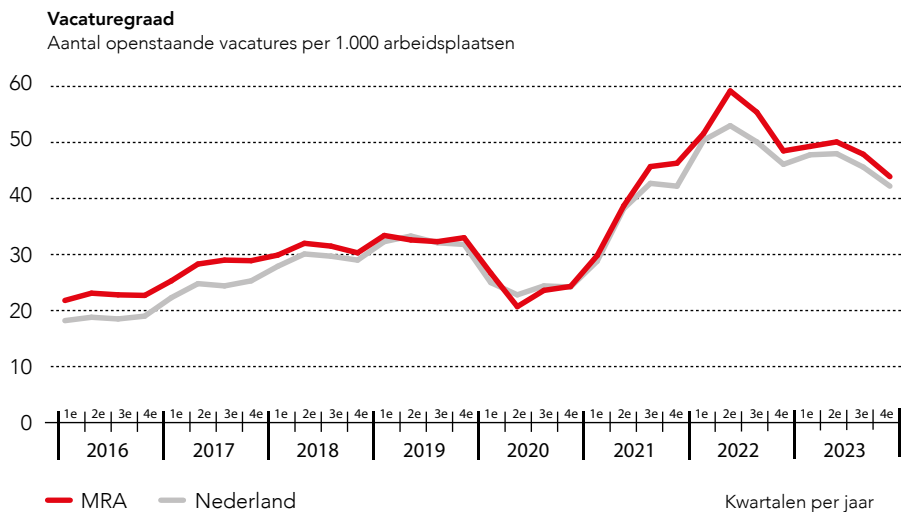


Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

in de MRA steeg daarmee in 2023 licht van 3,9 naar 4,0 procent. Hoewel de economische groei zorgde voor een grotere benutting van het arbeidspotentieel in de regio, waardoor de totale bruto-arbeidsparticipatie in de MRA steeg naar 77 procent in 2023 – het hoogste percentage ooit – is een groter deel daarvan zonder werk komen te zitten. Dat heeft ermee te maken dat ondanks de nog altijd krappe arbeidsmarkt, het aantal openstaande vacatures in 2023 afnam.

Figuur 2.2 laat zien dat de vacaturegraad (het aantal openstaande vacatures per 1.000 arbeidsplaatsen) aan het begin van de coronacrisis flink daalde, maar daarna groeide tot een recordhoogte in het tweede kwartaal van 2022. Op dat moment stonden er in de MRA gemiddeld bijna 60 vacatures open op elke 1.000 arbeidsplaatsen. In 2023 daalde de vacaturegraad, maar lag met 44 vacatures per 1.000 arbeidsplaatsen nog altijd hoog. Figuur 2.3 laat zien dat behalve deze kwantitatieve mismatch tussen vraag en aanbod ook de kwalitatieve mismatch

Figuur 2.2 Na de coronacrisis kende de MRA de hoogste vacaturegraad ooit



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

toenam. Steeds meer werkgevers gaven aan dat hun werknemers onvoldoende zijn toegerust om het gevraagde werk uit te voeren en ook steeds meer werknemers waren qua opleidingsniveau onder- of overgekwalficeerd voor hun werk. Omdat vergrijzing van de (beroeps-) bevolking een belangrijke oorzaak is voor krapte en mismatches⁶ op de arbeidsmarkt, is het de verwachting dat de mismatch tussen vraag en aanbod zich de komende jaren zal blijven manifesteren.

Verder in dit hoofdstuk worden recente ontwikkelingen op de arbeidsmarkt beschreven in termen van werkgelegenheid, arbeidsaanbod en werkloosheid. Daarnaast bespreken we welke segmenten van de arbeidsmarkt (naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau) het meest profiteren van de relatief gunstige economische ontwikkelingen in de MRA en welke segmenten daarin achterblijven.

Kader 2.1 Definities arbeidsmarkt

Om de ontwikkeling van de beroepsbevolking in beeld te brengen, wordt de totale bevolking in verschillende categorieën ingedeeld. Dit kader geeft de internationaal gehanteerde definities die we in deze verkenning volgen.

Bevolking alle personen ongeacht leeftijd.

Potentiële beroepsbevolking alle personen van 15 tot en met 74 jaar.

Beroepsbevolking alle personen van 15 tot en met 74 jaar die betaald werk verrichten of officieel werkloos zijn.

Bruto-arbeidsparticipatie beroepsbevolking als percentage van de potentiële beroepsbevolking.

Werkzame beroepsbevolking alle personen van 15 tot en met 74 jaar die betaald werk verrichten, ongeacht de arbeidsduur per week.

Werkloze beroepsbevolking alle personen zonder betaald werk, die recent naar werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn.

Werkloosheid aantal werklozen als percentage van de beroepsbevolking.

Niet-beroepsbevolking alle personen in de leeftijd van 15 tot en met 74 jaar die geen betaalde arbeid verrichten en die niet officieel werkloos zijn. Dat is inclusief personen die vrijwilligerswerk of mantelzorg verrichten en inclusief arbeidsbeperkten die wel willen maar niet kunnen werken.

Onbenut arbeidspotentieel alle werkenden in de leeftijd van 15 tot en met 74 jaar die aangeven meer uren betaald werk te willen of kunnen verrichten, personen die officieel werkloos zijn, personen zonder betaald die wel hebben gezocht naar werk, maar niet beschikbaar zijn voor werk, en personen die wel beschikbaar zijn voor werk, maar niet hebben gezocht naar werk.

Overige bevolking personen van 0 tot en met 14 jaar en 75 jaar en ouder.

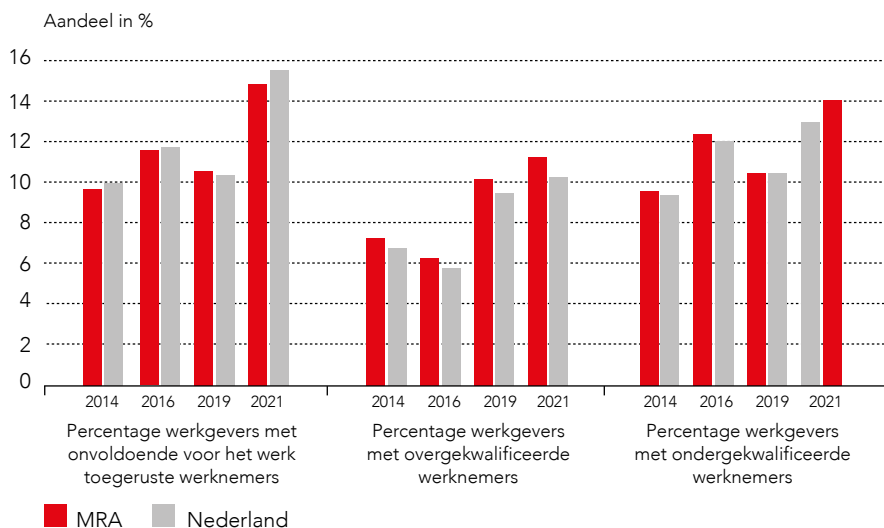
Vacaturegraad aantal openstaande vacatures per 1.000 arbeidsplaatsen.

Basisopgeleiden personen met als hoogst afgeronde opleiding basisonderwijs, vmbo, onderbouw havo/vwo of entreeopleiding in het middelbaar beroepsonderwijs.

Mbo-opgeleiden personen met als hoogst afgerond opleiding bovenbouw havo/vwo of mbo niveau 2-4. Mbo-opgeleiden zijn dus ruimer gedefinieerd dan alleen met een middelbare beroepsopleiding.

Hbo/wo-opgeleiden personen met als hoogst afgeronde opleiding in het hoger beroepsonderwijs dan wel wetenschappelijk onderwijs.

Figuur 2.3 Kwalitatieve mismatch tussen arbeidsvraag en arbeidsaanbod groeit



Bron: Werkgeversenquête arbeidsomstandigheden (WEA) 2014, 2016, 2019 en 2021 (bewerking SEO)



Tabel 2.1 Bevolkingsgroei MRA naar regio en periode

	2023*	2005- 2008	2009- 2014	2015- 2023	2022	2023	2024**	2025**
	x mln	gemiddelde jaarlijkse groei in %						
Nederland	17,9	0,3	0,4	0,7	1,0	1,0	0,3	0,6
Metropoolregio Amsterdam	2,6	0,6	0,9	1,0	1,3	1,4	1,4	1,2
	x 1.000							
Amsterdam	927	0,3	1,4	1,2	1,4	1,7	-	-
Amstelland-Meerlanden	370	1,4	0,9	1,1	1,7	1,3	-	-
Zaanstreek-Waterland	347	0,5	0,5	0,9	0,9	1,2	-	-
Almere-Lelystad	308	1,5	0,9	1,4	1,9	1,9	-	-
Gooi en Vechtstreek	244	0,1	0,2	0,8	1,1	1,0	-	-
Zuid-Kennemerland	236	0,1	1,1	0,7	0,8	1,1	-	-
IJmond	201	0,4	0,3	0,4	0,3	0,4	-	-

* Cijfers betreffen de gemiddelde omvang in 2023 ((omvang 1 januari + omvang 31 december) / 2).

** Prognose 2024 en 2025, alleen voor de gehele MRA.

NB. Door afrondingsverschillen wijkt de som van de delen soms af van het totaal.

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

2.2 Bevolking

Omvang

De bevolking van de MRA nam in 2023 met 1,4 procent toe ten opzichte van 2022 en bestond uit ruim 2,6 miljoen inwoners (zie tabel 2.1). Daarmee woonde bijna 15 procent van de Nederlandse bevolking in de MRA. De bevolkingsgroei in de MRA ligt met 0,6 tot 1,4 procent per jaar al sinds 2005 ruim boven de bevolkingsgroei van Nederland (0,3 tot 1,0 procent per jaar). De MRA is een aantrekkelijk gebied om zich te vestigen voor studenten, starters op de arbeidsmarkt en werkenden, niet alleen van binnen Nederland, maar in toenemende mate ook van buiten Nederland (zie figuur 2.4). Al sinds het einde van de kredietcrisis (2009-2014) steeg het saldo van verhuizingen van en naar het buitenland flink. Door de coronacrisis was er sprake van een kortstondige verlaging, maar in 2022 was het saldo van immigratie en emigratie tussen de MRA en het buitenland hoger dan het in vijftig jaar is geweest. In 2023 lag het buitenlandse migratiesaldo weer net iets lager. Ook voor de komende jaren verwachten het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) en het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) dat de bevolking in de MRA sneller toeneemt dan in de rest van Nederland en ook sneller dan in de afgelopen twee decennia. Dat komt vooral door de grotere instroom vanuit het buitenland.

Binnen de MRA kwam de grootste bevolkingsgroei in 2023 voor rekening van Almere-Lelystad (1,9 procent; zie tabel 2.1). Daar is al jaren sprake van een relatief sterke bevolkingstoename als gevolg van de relatief grote beschikbaarheid van ruimte voor woningbouw. Maar ook de bevolkingsgroei in Amsterdam was in 2023 met 1,7 procent relatief groot, met vooral veel nieuwe inwoners uit het buitenland. Alle overige deelregio's van de MRA hadden een bevolkingsgroei die rond het landelijk gemiddelde lag, met uitzondering van IJmond waar de bevolkingsgroei de laatste tien jaar ver onder het Nederlands gemiddelde ligt.

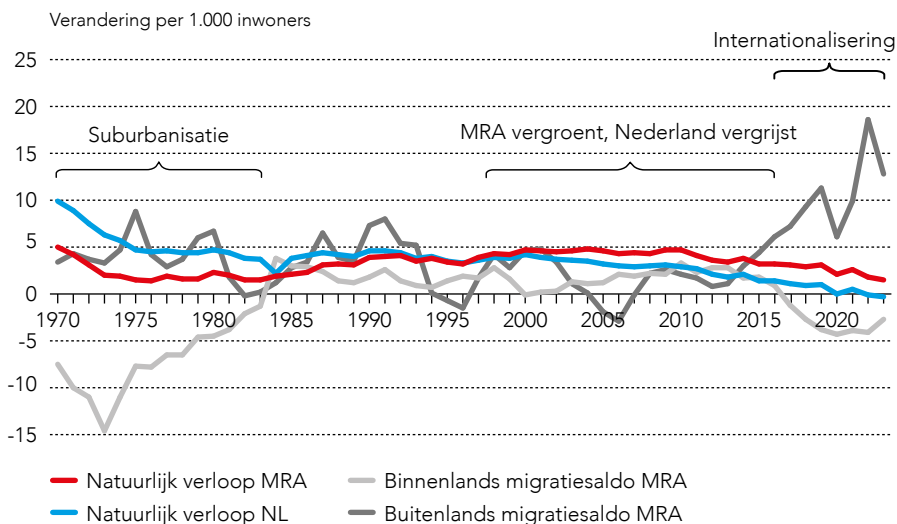
Natuurlijk verloop en migratie

De toename van de bevolking bestaat uit het saldo van geboorte en sterfte (natuurlijk verloop) en de saldi van binnenlandse en buitenlandse migratie. Het natuurlijk verloop was decennialang een belangrijke, stabiele component in de bevolkingsgroei van de MRA, met sinds

1970 een jaarlijkse toename van tussen de 1 en 5 personen per 1.000 inwoners (zie figuur 2.4). Tot 1996 lag het natuurlijk verloop in de rest van Nederland hoger dan in de MRA, maar door een grotere vergrijzing is de gemiddelde bevolkingsgroei in Nederland sinds 1997 lager dan in de MRA. Jongeren zagen de MRA in toenemende mate als een aantrekkelijke plek om te studeren, werken en wonen. Voor (afgestudeerde) studenten bood de MRA voldoende werk, terwijl hoofdzakelijk huishoudens van middelbare leeftijd de regio verlieten.

Vanaf 2010 daalde het natuurlijk verloop ook in de MRA, net zoals in heel Nederland. Daardoor leverde het saldo van geboorte en sterfte een steeds kleinere bijdrage aan de bevolkingsgroei. Ook het binnenlandse migratiesaldo van de MRA is na de kredietcrisis snel gedaald en negatief geworden. Steeds meer inwoners van de MRA verhuisden naar buiten

Figuur 2.4 Bevolkingsgroei in MRA steeds meer gedreven door buitenlands migratiesaldo



* Natuurlijk verloop (geboorte minus sterfte), binnenlands migratiesaldo (saldo verhuizingen MRA met de rest van Nederland) en buitenlands migratiesaldo (saldo verhuizingen MRA met buitenland).

** Definitieve realisatiecijfers. Cijfers betreffen het gemiddelde per jaar ((omvang 1 januari + 31 december) / 2).

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

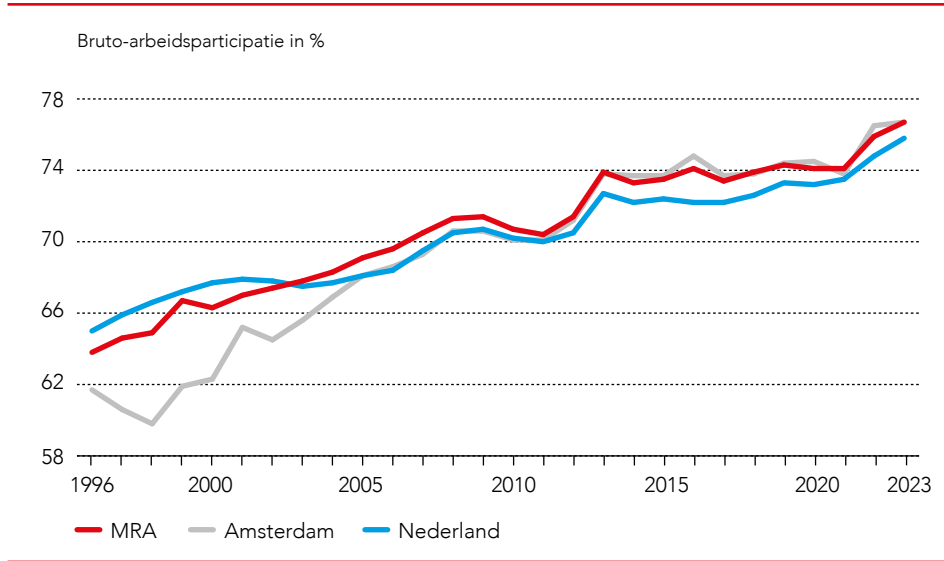
de regio en dat werd steeds minder gecompenseerd door inwoners uit de rest van het land die naar de MRA verhuisden. In plaats daarvan kwamen er steeds meer mensen vanuit het buitenland naar de MRA. Het buitenlandse migratiesaldo leverde een steeds grotere bijdrage aan de bevolkingsgroei van de MRA. Voor deze groep lijkt met name Amsterdam en omgeving een steeds aantrekkelijker vestigingsplaats te worden. Waar tussen 1980 en 2015 het natuurlijk verloop, het binnenlandse migratiesaldo en het buitenlandse migratiesaldo een vergelijkbare bijdrage hadden aan de bevolkingsgroei, wordt die recent gedomineerd door al dan niet tijdelijke vestigingen van mensen uit het buitenland.

Figuur 2.4 laat zien dat deze trend tijdens de coronapandemie enigszins werd afgeremd, toen in 2020 de groei van het buitenlandse migratiesaldo tijdelijk lager kwam te liggen. Maar in 2023 lag het buitenlandse migratiesaldo na een piek in 2022 weer in het verlengde van de groei uit de periode voor de coronapandemie. Ook de trend van een afnemend binnenlands migratiesaldo is door de coronacrisis afgeremd. Die leek in 2023 weer langzaam om te draaien waardoor het aantal binnenlandse verhuizingen van en naar de MRA meer in evenwicht kwam.

De forse toename van het aantal buitenlandse migranten dat zich in de MRA vestigt, bestond de laatste jaren met name uit vluchtelingen uit Oekraïne (29 procent van het migratiesaldo in 2022). Daarnaast waren het vooral migranten uit Azië die naar de regio kwamen, met name uit India, Rusland, Turkije en China (bij elkaar 31 procent van het migratiesaldo in 2022). Europese landen als Polen, Bulgarije, Roemenië, Italië, Spanje en Frankrijk leverden bijna 12 procent van het migratiesaldo in 2022. Eén op de tien migranten die naar de MRA kwam, betrof remigrant met de Nederlandse nationaliteit. Asielmigrant uit Afrika en Azië nemen nog geen 4 procent van het totale buitenlandse migratiesaldo voor hun rekening. Globalisering, vergrijzing en economische groei bevorderden het positieve migratiesaldo uit het buitenland. Internationale migratie maakt de arbeidsmarkt van de MRA minder krap. Hierdoor worden loonstijgingen beperkt en het verdienvermogen gestimuleerd, waardoor de economische mogelijkheden van de regio worden vergroot. Tegelijkertijd legt internationale migratie een grotere druk op de woningmarkt, op maatschappelijke voorzieningen en op de sociale cohesie van de regio.

De aantrekkingskracht van de MRA als woon- en werkregio in combinatie met beperkte mogelijkheden om de woonvoorraad uit te breiden, zorgt voor een steeds krappere wordende woningmarkt in de regio. Daardoor zijn de huizenprijzen in de MRA tussen 2014 en 2023 veel meer gestegen dan gemiddeld in Nederland, zoals in hoofdstuk 4 wordt besproken. De forse stijging van de huizenprijzen kan een belangrijke reden zijn voor werkenden in andere delen van Nederland om niet te verhuizen naar de MRA en voor inwoners van de MRA om juist naar andere delen van Nederland te verhuizen. Wanneer hun werk wel in de MRA blijft, heeft dat gevolgen voor de inkomende pendel (zie ook paragraaf 2.6).

Figuur 2.5 Bruto-arbeidsparticipatie groeit in 2023 relatief sterk



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

2.3 Bruto-arbeidsparticipatie

Omvang

De bruto-arbeidsparticipatie is de mate waarin mensen deelnemen aan het arbeidsproces of daar actief naar streven, ongeacht het aantal uren. Of met andere woorden, het is de mate waarin de potentiële beroepsbevolking zich al dan niet aanbiedt op de arbeidsmarkt. De potentiële beroepsbevolking is de bevolking tussen 15 jaar en de pensioengerechtigde leeftijd, maar omdat de pensioengerechtigde leeftijd steeds verder oploopt, wordt de potentiële beroepsbevolking internationaal gemakshalve aangeduid met de bevolking van 15 tot en met 74 jaar. Het deel van de potentiële beroepsbevolking dat niet actief is op de arbeidsmarkt – dat wil zeggen: geen betaald werk verricht en niet officieel werkloos is – wordt aangeduid met de term ‘niet-beroepsbevolking’ (zie kader 2.1).

In 2023 bedroeg de bruto-arbeidsparticipatie in de MRA 76,7 procent van de bevolking van 15 tot en met 74 jaar (zie figuur 2.5); dit is het hoogste percentage ooit gemeten en mede het gevolg van een krappe arbeidsmarkt die steeds meer personen binnen de potentiële beroepsbevolking weet te activeren.⁷ De toename van de arbeidsparticipatie ontstond onder andere doordat per saldo steeds meer mensen uit de niet-beroepsbevolking aan het werk gingen. In 2023 ging het om ongeveer 9 duizend personen, waardoor het onbenutte arbeidspotentieel steeds beter wordt benut. De bruto-arbeidsparticipatie lag in de MRA hoger dan gemiddeld in Nederland (75,8 procent). In de gemeente Amsterdam was de bruto-arbeidsparticipatie in 2022 al 76,5 procent en maakte in 2023 een pas op de plaats. Dit kan niet los worden gezien van de relatief sterke groei van de werkloosheid in 2023 in Amsterdam: het bredere aanbod van arbeid leidde niet altijd tot duurzame arbeidsrelaties.

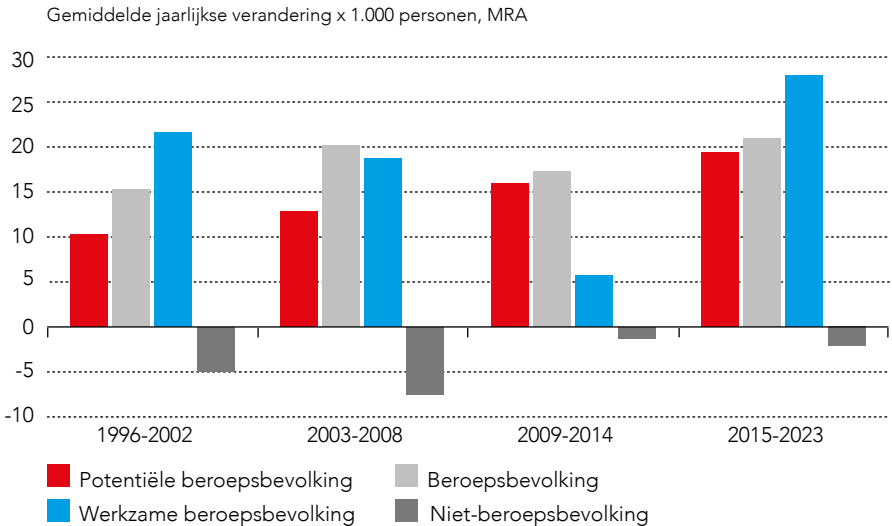
Ontwikkeling

De stijging van de bruto-arbeidsparticipatie werd vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw grotendeels veroorzaakt door de toenemende arbeidsparticipatie van vrouwen. Die ontwikkeling is nog altijd gaande en wordt bovendien bevorderd door de internationaal gezien ruime mogelijkheden om in Nederland in deeltijd te werken. Vanaf 1995 werden de mogelijkheden om vervroegd met pensioen te gaan

afgebouwd, waardoor de bruto-arbeidsparticipatie onder 55-plussers verder toenam. In de jaren voorafgaand aan de coronapandemie nam de historisch hoge bruto-arbeidsparticipatie nog maar nauwelijks toe, vooral door de oplopende vergrijzing van de Nederlandse (beroeps-) bevolking. Daardoor maakte de groep ouderen met een gemiddeld lagere arbeidsparticipatie een steeds groter deel uit van de potentiële beroepsbevolking. Tijdens de coronapandemie daalde de bruto-arbeidsparticipatie, zowel in de MRA als landelijk (zie figuur 2.5). Sinds 2022 is er toch weer sprake van een relatief sterke groei, die niet los kan worden gezien van de bijzonder grote krapte op de arbeidsmarkt, zoals onder meer blijkt uit de vacaturegraad in figuur 2.2.

Figuur 2.6 laat zien dat na de kredietcrisis van 2009-2014 de omvang van de beroepsbevolking (alle personen van 15 tot en met 74 jaar die betaald werk verrichten of officieel werkloos zijn) in de MRA meer toenam dan de omvang van de potentiële beroepsbevolking. Dat betekent dat de bruto-arbeidsparticipatie is toegenomen en het aandeel van de niet-

Figuur 2.6 Werkzame beroepsbevolking groeit sneller dan potentiële beroepsbevolking



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

beroepsbevolking is afgenomen. Ook is sinds 2015 het aantal werkenden sterker toegenomen dan de beroepsbevolking, met een afname van de werkloosheid tot gevolg (zie paragraaf 2.4). Tijdens de kredietcrisis nam de beroepsbevolking een stuk sneller toe dan de werkzame beroepsbevolking, waardoor de werkloosheid flink steeg. Opvallend is dat gedurende alle onderscheiden perioden in figuur 2.6 de omvang van de niet-beroepsbevolking is afgenomen. Ondanks een steeds groter wordende potentiële beroepsbevolking waren er in absolute zin dus steeds minder mensen die langs de kant van de arbeidsmarkt stonden.

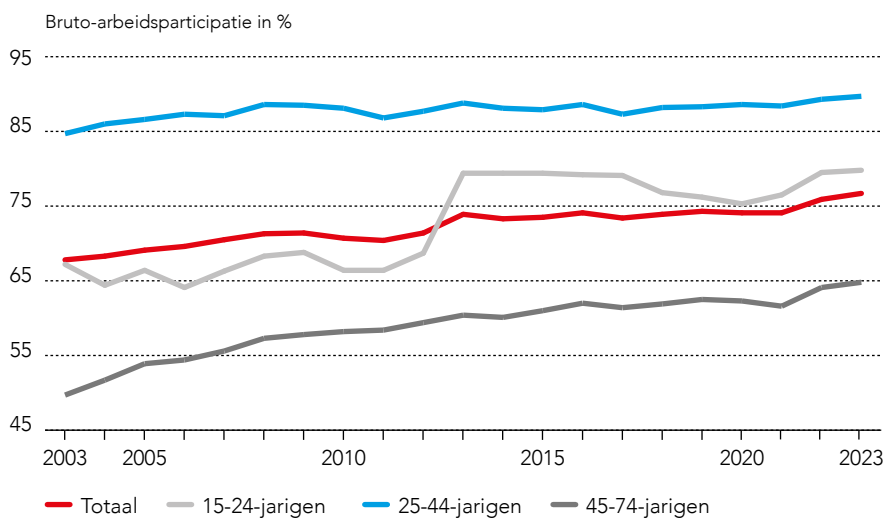
De belangrijkste reden dat de bruto-arbeidsparticipatie zich in de MRA – en in Amsterdam in het bijzonder – sinds 1995 sterker heeft ontwikkeld dan gemiddeld in Nederland (zie figuur 2.5), is dat de economie van de MRA – en die van Amsterdam in het bijzonder – sinds 1995 sterker is gegroeid dan de economie van heel Nederland. Die sterkere groei is vooral weer het gevolg van de sectorstructuur van de regio en een concentratie van activiteiten (zie hoofdstuk 3). Daardoor is de stad en de regio aantrekkelijker geworden voor werkenden, ook om in te wonen. Dat is terug te zien in de leeftijdsopbouw van de bevolking in de MRA, die gemiddeld jonger werd in vergelijking met de bevolking in de rest van Nederland. Door deze ontwikkeling heeft ook de vergrijzing (vooralsnog) minder invloed op de bruto-arbeidsparticipatie in de MRA dan in de rest van Nederland.

Tegelijkertijd kan ook de relatieve kwetsbaarheid van de regio uit figuur 2.5 worden afgeleid. Zo is de bruto-arbeidsparticipatie in Amsterdam sterker gedaald tijdens de coronapandemie dan in de rest van de MRA en Nederland. Dat zit vooral in de sectorstructuur, met relatief veel Horeca, Cultuur, sport en recreatie, Vervoer en opslag en Overige zakelijke diensten, die relatief zwaar te lijden hebben gehad onder de lockdowns. Daarnaast kent de MRA een groter aandeel flexwerk: 43 procent van de beroepsbevolking tegenover 40 procent landelijk. Dit omvat zowel werknemers met tijdelijke contracten, nul-urencontracten en oproepcontracten, als zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) die sneller hun werk kwijtraken bij een vraaguitval. Bij economisch herstel veren de stad en de regio daarom ook weer sneller op, zoals te zien is aan de groei van de bruto-arbeidsparticipatie in 2022. In Amsterdam ging dat sneller dan in de MRA, maar in 2023 heeft de bruto-arbeidsparticipatie in Amsterdam ten opzichte van de MRA een pas op de plaats gemaakt.

Arbeidsparticipatie naar leeftijd en geslacht

De bruto-arbeidsparticipatie lag in de oudste leeftijdsgroep (45 tot en met 74 jaar) het laagst (65 procent in 2023), waardoor de gemiddelde arbeidsparticipatie afnam bij een toename van het aandeel ouderen in de potentiële beroepsbevolking (vergrijzing). Zoals figuur 2.7 laat zien, werd die ontwikkeling gecompenseerd door een toename van de arbeidsparticipatie sinds 2003 in alle onderscheiden leeftijdscategorieën. De grootste toename in de bruto-arbeidsparticipatie heeft bovendien plaatsgevonden in de oudste leeftijdsgroep. Het hoogste niveau van arbeidsparticipatie is te vinden bij de groep 25- tot 45-jarigen (90 procent in 2023). Bij jongeren onder de 25 jaar was de gemiddelde bruto-arbeidsparticipatie met 80 procent in 2023 nog altijd flink hoger dan bij de oudste leeftijdsgroep. Ook jongeren die naast hun school of opleiding slechts een paar uur betaald werk verrichten, tellen daarin mee.⁸ Als gevolg van de coronapandemie heeft er in alle leeftijdsgroepen een daling plaatsgevonden in de bruto-arbeidsparticipatie in 2020

Figuur 2.7 Bruto-arbeidsparticipatie steeg in alle leeftijdsgroepen*



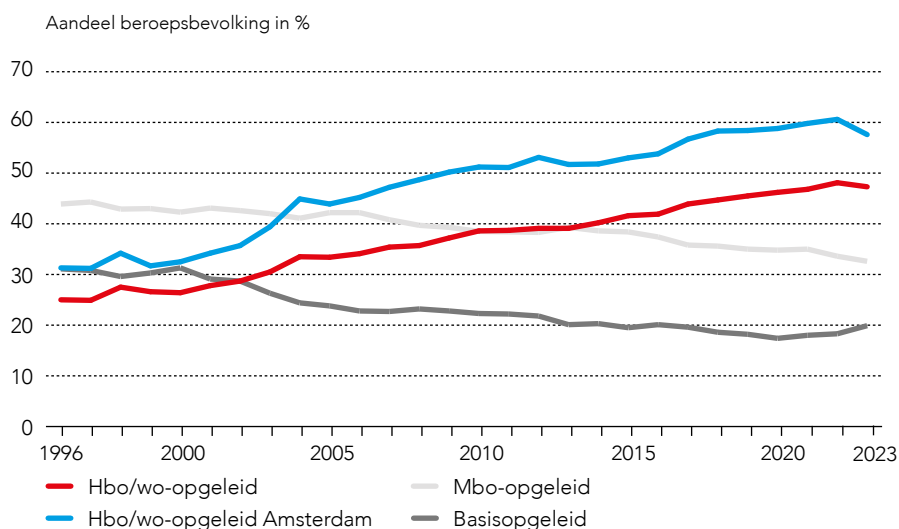
* Zie voetnoot 8 voor een toelichting van de discontinuïteit bij jongeren.

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

of 2021, maar deze daling is in 2022 voor alle leeftijdsgroepen meer dan gecompenseerd. In 2023 steeg de bruto-arbeidsparticipatie in alle leeftijdsgroepen verder, het meest onder 45-plussers en het minst onder 25-minners. Omdat de potentiële beroepsbevolking in de MRA minder vergrijsd is dan gemiddeld in Nederland, verklaart dat voor een deel de hogere gemiddelde arbeidsparticipatie in de MRA.

Het verschil in bruto-arbeidsparticipatie tussen mannen en vrouwen is in de afgelopen decennia langzaam kleiner geworden, van 14 procentpunten in 2003 tot 7 procentpunten in 2023. Bedroeg de bruto-arbeidsparticipatie voor mannen in 2003 nog 75 procent en voor vrouwen 61 procent, in 2023 liep deze op tot respectievelijk 80 en 73 procent. Vanaf het uitbreken van de kredietcrisis werd het tempo van de groei in arbeidsparticipatie voor vrouwen (ten opzichte van mannen) trager, maar sinds 2022 werd het verschil in arbeidsparticipatie tussen mannen en vrouwen weer kleiner.

Figuur 2.8 Steeds groter aandeel hbo- en wo-opgeleiden in beroepsbevolking MRA



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Arbeidsparticipatie naar opleiding⁹

Hoewel de bruto-arbeidsparticipatie in de MRA sinds 2003 voor zowel basis-, mbo-, hbo- en wo-opgeleiden redelijk constant is gebleven (en daarom niet in een figuur is opgenomen), nam de totale arbeidsparticipatie toe. Dit komt doordat het aandeel hbo/wo-opgeleiden in dat totaal steeds groter werd, terwijl het aandeel basisopgeleiden kleiner is geworden (zie figuur 2.8). Hbo/wo-opgeleiden kennen gemiddeld een hogere bruto-arbeidsparticipatie (86 procent in 2023) dan mbo-opgeleiden (77 procent in 2023) en basisopgeleiden (61 procent in 2023; zie tabel 2.2). Opvallend is de daling in het aandeel hbo/wo-opgeleiden in 2023 en de relatief sterke stijging van het aandeel basisopgeleiden.¹⁰ Vooral in de gemeente Amsterdam was dat het geval. Dit heeft te maken met het relatief grote aantal personen met een basisopleiding dat vanuit de niet-beroepsbevolking de afgelopen jaren aan het werk is gegaan als gevolg van de historisch hoge arbeidsmarktkrapte in de regio.

Tabel 2.2 Participatie, werkloosheid en niet-beroepsbevolking naar achtergrondkenmerken, 2023

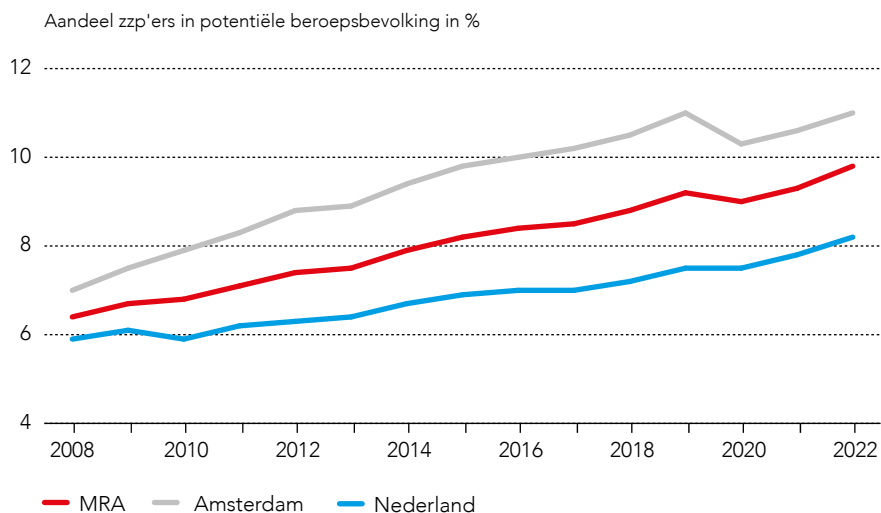
	Bruto-participatie		Werkloosheid		Niet-beroeps- bevolking	Werklozen
	MRA	Nederland	MRA	Nederland	MRA	MRA
	%		%		x 1.000	
Totaal	77	76	4,0	3,6	467	61
Basisopgeleid	61	60	5,6	5,7	197	17
Mbo-opgeleid	77	78	3,4	3,2	142	17
Hbo/wo-opgeleid	86	85	2,6	2,7	124	19
Mannen	80	80	3,6	3,4	192	29
Vrouwen	73	72	3,9	3,8	276	29
15-24-jarigen	80	83	7,9	8,2	60	20
25-44-jarigen	90	90	2,9	2,9	76	20
45-74-jarigen	65	64	2,2	2,2	331	13

NB. Door afrondingsverschillen per gemeente, wijkt de som van de delen soms af van het totaal.

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

De beroepsbevolking van de MRA was in 1996 nog overwegend mbo-opgeleid (44 procent van de beroepsbevolking). Basisopgeleiden volgden met 32 procent en hbo/wo-opgeleiden maakten 24 procent uit van de beroepsbevolking. In 2023 bestond de beroepsbevolking van de MRA voor 47 procent uit hbo/wo-opgeleiden. Het aandeel van mbo-opgeleiden is afgenomen tot 33 procent en het aandeel basisopgeleiden tot 20 procent (in 2022 was dat 18 procent). Basisopgeleiden zijn relatief sterk vertegenwoordigd in de oudste leeftijdscategorie, omdat met elke generatie meer jongeren een studie afronden en ook steeds vaker in het hoger onderwijs. Deze trend is in Amsterdam nog meer zichtbaar dan in de MRA als geheel, met in 2023 bijna 58 procent van de beroepsbevolking met een hbo/wo-opleiding. Omdat de potentiële beroepsbevolking in de MRA relatief vaak een hbo/wo-opleiding heeft in vergelijking met de rest van Nederland, verklaart dat voor een deel de hogere gemiddelde arbeidsparticipatie in de MRA.

Figuur 2.9 Aandeel zzp'ers terug op niveau van voor coronapandemie



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Zelfstandigen zonder personeel

De werkende beroepsbevolking in de MRA bestaat in toenemende mate uit zzp'ers (zelfstandigen zonder personeel). Uitgedrukt in een percentage van de potentiële beroepsbevolking (bevolking van 15 tot en met 74 jaar) is dat aandeel tussen 2007 en 2022 toegenomen van 6,0 naar 9,8 procent (zie figuur 2.9). Dit is een grotere groei dan landelijk, waar dit aandeel in 2022 uitkwam op 8,2 procent. Tot de coronapandemie leek de toename van het aantal zzp'ers nauwelijks te worden beïnvloed door economische conjunctuur. Tijdens de kredietcrisis (2009-2014) en in de jaren van economische voorspoed die daarop volgden is het aandeel zzp'ers in ongeveer hetzelfde tempo gegroeid. Dat gold zowel voor de MRA als landelijk.

Tabel 2.3 Aandeel zzp'ers in MRA, Amsterdam en Nederland, 2022

	MRA	Amsterdam	Nederland
	aandeel in %		
Zakelijke dienstverlening	23,2	26,3	18,4
Bouw	13,6	8,3	16,5
Zorg	9,3	8,5	10,8
Cultuur, sport en recreatie	8,4	13,3	4,8
Groot- en detailhandel*	7,1	5,6	8,7
Informatie en communicatie	7,1	8,7	4,6
Financiële dienstverlening	5,3	4,3	5,3
Onderwijs	5,3	5,6	4,8
Verhuur en overige zakelijke diensten	5,3	4,6	4,7
Overige dienstverlening	5,0	3,8	6,1
Vervoer en opslag	4,2	5,4	3,0
Industrie	2,2	1,8	3,2
Horeca	2,1	2,7	2,1
Landbouw	0,9	0,3	6,0
Overige sectoren	0,7	0,9	1,2
Totaal	100	100	100

* Het aandeel zzp'ers is voor Groot-en detailhandel alleen als totaal beschikbaar.

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

De coronapandemie heeft dat beeld veranderd, vooral in de MRA en dan met name in Amsterdam. Deze stad kende binnen de MRA tussen 2008 en 2022 zowel het hoogste aandeel zzp'ers als de grootste toename van dit aandeel. Relatief veel zzp'ers in de MRA, en in het bijzonder in Amsterdam, werken in de sectoren Specialistische zakelijke diensten en Cultuur, sport en recreatie (zie tabel 2.3), twee sectoren die hard getroffen zijn door de coronapandemie. Zelfstandigen die in deze sectoren werkten, hebben in 2020 de grootste klappen in termen van werkgelegenheidsdaling opgevangen. Het aandeel zzp'ers in de potentiële beroepsbevolking daalde van 11 procent in 2019 naar 10 procent in 2020. In 2022 was dit aandeel weer terug op het niveau van voor de coronapandemie.

Een groter aandeel zzp'ers maakt de regionale economie veerkrachtig: de inzet van arbeid is snel aan te passen aan de vraag en zzp'ers weten na een crisis doorgaans ook snel meer werk en inkomen te vergaren. Dat gaat in economische laagconjunctuur wel ten koste van het inkomen en de sociaaleconomische situatie van zzp'ers. Vooral degenen met beperkte inkomsten uit het zzp-schap kunnen teruglopende inkomsten minder gemakkelijk opvangen. Dit maakt een regionale economie met relatief veel zzp'ers ook kwetsbaar. In de MRA – en met name in Amsterdam – spelen deze wendbaarheid én kwetsbaarheid sterker dan landelijk, omdat het aandeel zzp'ers daar groter is. Daarnaast werken zzp'ers in de MRA gedeeltelijk in andere sectoren dan landelijk, waardoor de gevolgen voor de werkgelegenheid en het inkomen voor deze groep anders zijn.

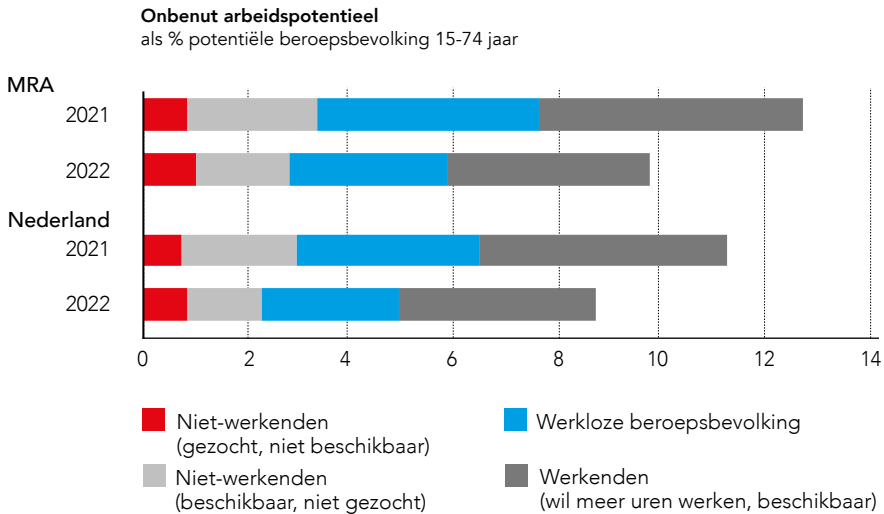
Onbenut arbeidspotentieel

De huidige krapte op de arbeidsmarkt biedt kansen om het onbenutte arbeidspotentieel vaker in te zetten. Het onbenutte arbeidspotentieel is niet gelijk aan de groep niet-beroepsbevolking. Het bestaat uit werklozen, niet-werkenden die wel beschikbaar zijn voor werk maar daar recent niet naar hebben gezocht, niet-werkenden die wel recent naar werk hebben gezocht maar niet onmiddellijk beschikbaar zijn en tot slot uit werkenden die minder dan voltijds werken en in principe nog meer uren zouden kunnen werken. Niet-werkenden die niet naar werk hebben gezocht en ook niet beschikbaar zijn voor werk vallen niet onder het onbenutte arbeidspotentieel, wel onder de niet-beroepsbevolking. De omvang van het onbenutte arbeidspotentieel kan worden uitgedrukt als percentage van de potentiële beroepsbevolking.

Voor Nederland ging het in 2022 om bijna 9 procent van de potentiële beroepsbevolking, ofwel bijna 1,2 miljoen mensen (zie figuur 2.10). Daarvan werkte het grootste deel in deeltijd (3,8 procentpunt) of was werkloos (2,7 procentpunt). De overige 2,3 procentpunt wilde in principe wel werken, maar zegt niet te hebben gezocht naar werk of niet beschikbaar te zijn. In de praktijk was het arbeidspotentieel waarschijnlijk een stuk kleiner, omdat ‘niet beschikbaar’ vaak betekent dat er sprake is van een substantiële lichamelijke of sociale belemmering. Ook kan er sprake zijn van vrijwilligerswerk of mantelzorg, die met (meer) betaald werk zou kunnen worden verdrongen. Uit het oogpunt van brede welvaart is een hogere arbeidsparticipatie (in personen of uren) daarom niet in alle gevallen optimaal.

In de MRA is het onbenutte arbeidspotentieel als aandeel van de potentiële beroepsbevolking net iets groter dan landelijk, in 2022 namelijk bijna 10 procent. Dat komt vooral door de regio Groot Amsterdam,¹¹ waar het onbenutte arbeidspotentieel bijna 11 procent

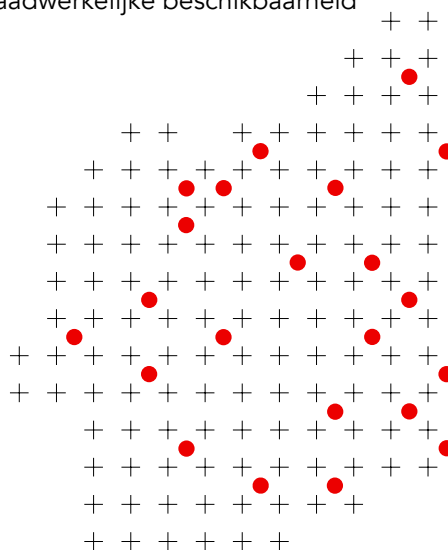
Figuur 2.10 Onbenut arbeidspotentieel kromp in 2022 flink



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

van de potentiële beroepsbevolking bedroeg. De andere regio's binnen de MRA zaten meer rond het landelijke aandeel van bijna 9 procent. De verschillen tussen regio's worden vooral veroorzaakt door het verschil in werkloosheid als aandeel van de potentiële beroepsbevolking: die was in de regio Groot Amsterdam in 2022 gelijk aan 3,5 procent, in bijvoorbeeld Zaanstreek-Waterland slechts 2,4 procent. De andere groepen zijn qua aandeel van de beroepsbevolking meer vergelijkbaar tussen regio's. Dat gold bij uitstek voor de groep onderbenutte deeltijders, die in aandeel personen in 2022 rond 4 procentpunt van het onbenutte arbeidspotentieel uitmaakte.

Figuur 2.10 laat zien dat in 2022 het onbenut arbeidspotentieel flink is afgenomen. De arbeidsmarktkrapte heeft ervoor gezorgd dat werknemers in deeltijd gemiddeld genomen meer uren zijn gaan werken (waardoor in de MRA niet langer 5,1 maar 3,9 procent van de potentiële beroepsbevolking meer uren zou willen werken), er veel meer werklozen aan het werk zijn gekomen waardoor in de MRA het werkloosheidspercentage is gedaald van 5,0 naar 3,9 procent van de beroepsbevolking, én dat het aandeel niet-werkenden dat wel beschikbaar is maar niet heeft gezocht naar werk, is gedaald van 2,5 naar 1,8 procent van de potentiële beroepsbevolking in de MRA. Alleen de groep niet-werkenden die wel heeft gezocht, maar niet beschikbaar is voor werk, is toegenomen van 0,8 naar 1,0 procent van de potentiële beroepsbevolking. Dat laat zien dat de arbeidsmarkt bij krapte een groot absorptievermogen heeft, maar dat de daadwerkelijke beschikbaarheid voor werk een belangrijke vereiste is.

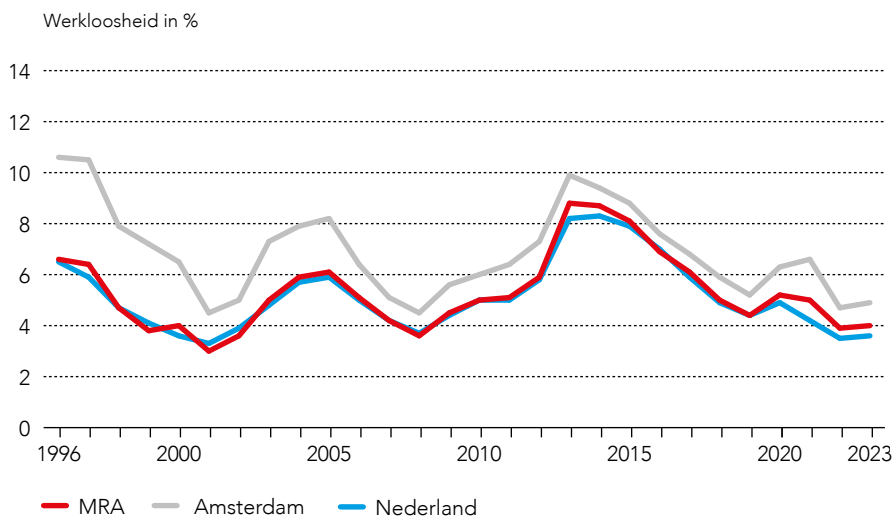


2.4 Werkloosheid

Omvang

Mensen zijn officieel werkloos als ze zonder betaald werk zitten, recent naar werk hebben gezocht en direct voor werk beschikbaar zijn. Als gevolg van de coronapandemie nam de werkloosheid na een jarenlange daling in 2020 weer toe, maar in 2022 was deze terug op het laagste niveau sinds het begin van de kredietcrisis in 2009 (zie figuur 2.11). In de MRA steeg het werkloosheidspercentage in 2020 van 4,4 naar 5,3 procent, daalde vervolgens naar 3,9 procent in 2022, om in 2023 weer licht te stijgen naar 4,0 procent van de totale beroepsbevolking (werkenden en werklozen samen). Het gaat daarbij om een stijging van het aantal werklozen van 63 naar 76 duizend en weer terug naar 61 duizend in 2023. Landelijk fluctueerde het werkloosheidspercentage in dezelfde periode van 4,4 procent (2019) naar 4,9 procent (2020) en terug naar 3,6 procent (2023). Daarmee was de werkloosheid landelijk en in de MRA weer bijna terug op het uitzonderlijk lage niveau van 2001 (3,3 procent).

Figuur 2.11 Werkloosheid nam na sterke afname weer licht toe



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Die lage werkloosheid bestond voornamelijk uit frictiewerkloosheid die het gevolg was van de overgang van werkenden van de ene naar de andere baan. Veel lager kan het werkloosheidspercentage daarom niet zakken. Ondanks een vergelijkbare (frictie)werkloosheid is deze arbeidsmarktsituatie niet goed vergelijkbaar met die in 2001. Destijds was de bruto-arbeidsparticipatie substantieel lager en de omvang van het onbenut arbeidspotentieel hoger. In 2023 waren er daarom in potentie minder mensen beschikbaar voor de arbeidsmarkt en was de krapte dus nijpender. Ook in 2019, vlak voor de coronapandemie, was de schaarste aan personeel al in verschillende sectoren van de MRA voelbaar. Dat leidde toen onder meer tot een verdere verhoging van de arbeidsparticipatie (zie paragraaf 2.3), een verdere afname van de werkloosheid (figuur 2.11), een toename van het woon-werkverkeer (zie de Economische Verkenningen van 2021) en een groei van het buitenlandse migratiesaldo (zie paragraaf 2.2). Ook tijdens de coronapandemie gold die schaarste nog altijd voor verschillende sectoren, zoals de sector Informatie en communicatie, (technische) Industrie en Zorg. Deze ontwikkeling werd verhuld doordat andere sectoren hard werden geraakt door de coronacrisis. Vanaf het moment dat de economie zich herstelde, daalde de werkloosheid in rap tempo en werd schaarste op de arbeidsmarkt opnieuw en nog veel duidelijker zichtbaar, onder andere door een historisch hoge vacaturegraad.

Ontwikkeling

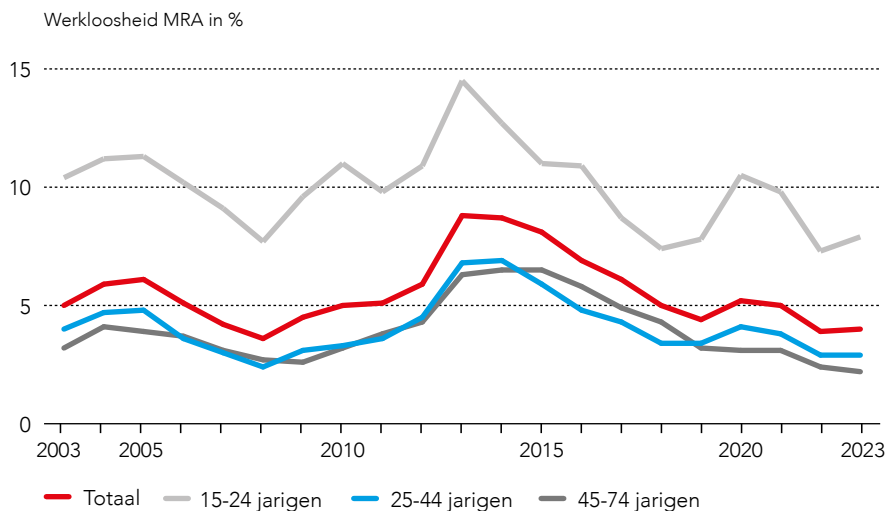
Figuur 2.11 laat zien dat het werkloosheidspercentage sterk meebeweegt met de conjunctuur. De langdurige periode van hoogconjunctuur sinds het begin van de jaren negentig van de vorige eeuw zorgde voor een forse daling van de werkloosheid. Totdat begin deze eeuw het knappen van de internetbubbel tot economische stagnatie en stijgende werkloosheid leidde. Vanaf 2005 was er sprake van een flinke economische groei en een dalend werkloosheidspercentage. Hieraan kwam een einde met het ontstaan van de kredietcrisis in 2008. Vanaf 2014 was er opnieuw sprake van een afname van de werkloosheid, maar ook aan deze daling kwam een einde, dit keer als gevolg van de economische neergang tijdens de coronapandemie. In 2023 leek de werkloosheid zich te stabiliseren in een situatie van bescheiden economische groei.

Werkloosheid naar leeftijd en geslacht

Het werkloosheidspercentage van 4,0 procent in de MRA in 2023 is een gemiddelde van zeer uiteenlopende werkloosheidspercentages voor verschillende leeftijdsgroepen (zie tabel 2.2). Jongeren tot 25 jaar hadden door een gebrek aan arbeidservaring relatief de meeste moeite om aan het werk te komen, en kenden daarom het hoogste werkloosheidspercentage van 7,9 procent in 2023. De leeftijdsgroep van 25 tot en met 44 jaar had de grootste kans op werk, hetgeen leidde tot een werkloosheid van slechts 2,9 procent. Het laagste werkloosheidspercentage (2,2 procent) gold echter voor 45-plussers, die als zij stoppen met werken of hun baan verliezen zich niet altijd meer beschikbaar stellen voor de arbeidsmarkt. Op dat moment behoren ze niet meer tot de (werkloze) beroepsbevolking.

Vergeleken met een jaar eerder is de werkloosheid van ouderen in 2023 verder gedaald (was 2,4 procent in 2022) en die van jongeren juist gestegen (was 7,3 procent in 2022), zie figuur 2.12. Waar in

Figuur 2.12 Werkloosheid daalt onder ouderen en stijgt onder jongeren



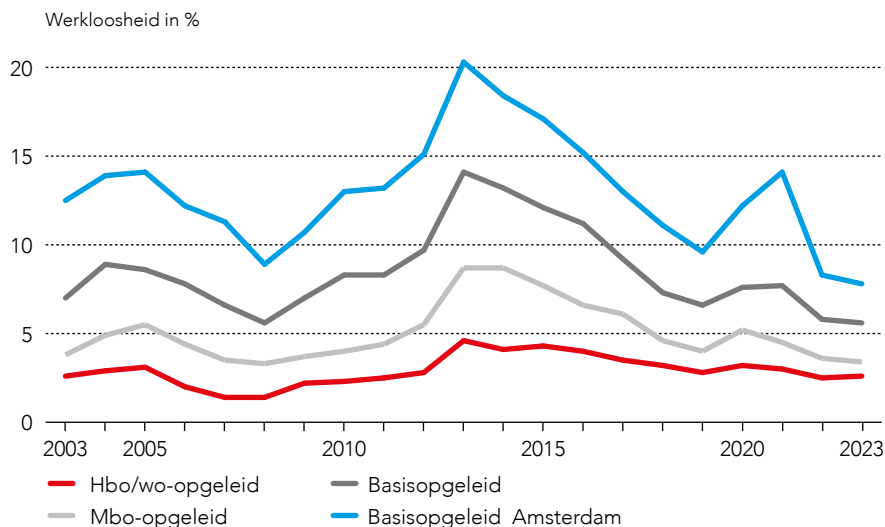
Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

2022 nog vooral de nieuwe instroom profiteerde van het economisch herstel, is die nieuwe instroom ook weer de eerste groep die werkloos wordt wanneer de arbeidsmarkt net iets minder krap wordt. Tabel 2.2 laat zien dat in vergelijking met het gemiddelde van Nederland de werkloosheidspercentages zich in de MRA voor alle leeftijdsgroepen in 2023 op ongeveer een vergelijkbaar niveau bevonden of lager. Dat het gemiddelde werkloosheidspercentage in de MRA iets hoger lag dan gemiddeld in Nederland, is het gevolg van de relatief grote groep jongeren in de MRA, die zowel regionaal als landelijk gemiddeld een hoger werkloosheidspercentage kent. Het werkloosheidspercentage onder mannen (3,6 procent) en onder vrouwen (3,9 procent) in de MRA bleef in 2023 vrijwel onveranderd ten opzichte van 2022.¹²

Werkloosheid naar opleiding¹³

Ook naar het type opleiding bestaan er grote verschillen in het werkloosheidspercentage. Deze verschillen worden sterk beïnvloed door conjuncturele ontwikkelingen. Figuur 2.13 laat zien dat basisopgeleiden

Figuur 2.13 Werkloosheid basisopgeleiden varieert relatief sterk door conjunctuur



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

met betrekking tot werkloosheid veel meer te lijden hebben onder perioden van economische neergang dan mbo-opgeleiden. Laatstgenoemden hebben hier weer meer onder te lijden dan hbo/wo-opgeleiden. Onder deze laatste groep was het werkloosheidspercentage in de MRA sinds 2003 redelijk stabiel, namelijk rond 2,5 procent (dit varieert tussen 1,4 procent in 2008 en 4,6 procent in 2013, in 2023 bedroeg deze 2,6 procent). Voor de groep basisopgeleiden in de MRA varieerde in dezelfde periode het werkloosheidspercentage tussen 5,6 procent in 2008 en 14,1 procent in 2013. In 2023 lag deze op het relatief lage niveau van 5,6 procent. Dat laat zien dat als gevolg van de krappe arbeidsmarkt ook basisopgeleiden steeds vaker de weg naar werk vonden en minder lang werkloos bleven. Dat wordt nog sterker geïllustreerd door de groep basisopgeleiden in Amsterdam, waarvoor de variatie in het werkloosheidspercentage in de periode 2008-2013 tussen 8,9 en 20,3 procent lag, maar waar deze werkloosheid in 2023 verder is gedaald naar 7,8 procent.

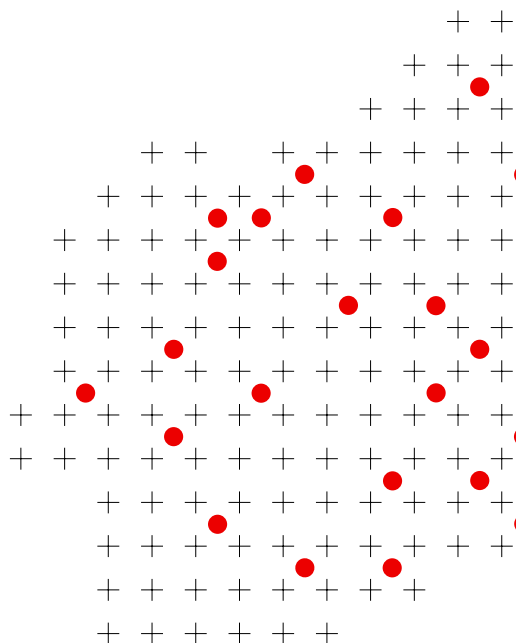
Ontwikkelingen op korte termijn

Na de coronapandemie is de economie van de MRA snel teruggeveerd naar de groei van vóór de pandemie, toen ook al sprake was van krapte op de arbeidsmarkt, een toenemende arbeidsparticipatie en dalende werkloosheid. Doordat er veel economische dynamiek op gang is gekomen, is de enorme toename van de vacaturegraad niet alleen toe te schrijven aan de groei van de werkgelegenheid, maar ook aan een toename van de baan-baanmobiliteit. Elke baanwisselaar laat immers in beginsel een open vacature achter. De groei in de krapte op de arbeidsmarkt is daarom groter dan de groei van de werkgelegenheid.

Die krapte bracht echter wel nieuwe ontwikkelingen op gang die op termijn leiden tot een betere aansluiting tussen de vraag en het aanbod van arbeid: een stijging van de lonen en het sneller aannemen van werkzoekenden, met een afname van de werkloosheid en een betere benutting van het arbeidspotentieel als gevolg. Daardoor nam de totale bruto-arbeidsparticipatie toe. Dit effect is duidelijk terug te zien in de cijfers.

Dit herstel na de crisis ging niet voor alle regio's, sectoren en groepen op de arbeidsmarkt even snel. De MRA kende in 2023 weer een sneller groeipad dan landelijk, net zoals voor de coronapandemie. Daarbij had de MRA extra grote uitdagingen vanwege de relatief krappe arbeidsmarkt in de regio. In eerste instantie kwam de werkgelegenheidsgroei in de MRA vooral ten goede aan jongeren, hoogopgeleiden en werkenden uit het buitenland. Maar gelet op de ontwikkeling in werkloosheidscijfers profiteerden ook ouderen, basisopgeleiden en vrouwen in 2023 relatief sterk van de economische groei in de MRA.

Voor de komende jaren ligt een gematigde economische groei in de lijn der verwachting, waarbij vraag en aanbod via het loonmechanisme en investeringen in arbeidsbesparende innovaties weer meer in evenwicht komen. Tegelijkertijd zal ook in de komende jaren de arbeidsmarkt krap blijven, zowel in kwantitatieve als kwalitatieve zin. Als gevolg van vergrijzing gaan nog steeds relatief veel oudere werkenden met pensioen, waardoor ook veel kennis en ervaring verloren gaat die niet onmiddellijk te vervangen is. Daardoor blijven er goede kansen voor verschillende groepen op de arbeidsmarkt en voor personen die nu nog tot het onbenut arbeidspotentieel worden gerekend.



2.5 Arbeidsaanbod

Arbeid is in omvang niet alleen een steeds belangrijkere inputfactor voor de regionale productie, het is ook de belangrijkste manier om mensen te laten participeren in de maatschappij en daarmee inkomen en bestaanszekerheid te genereren. Het aanbod van arbeid in de MRA is daarom een belangrijke ‘asset’ voor het verdienvermogen van de regio. Deze paragraaf geeft een overzicht van hoe dat aanbod eruitziet en hoe zich dat heeft ontwikkeld.

In 2023 is de beroepsbevolking in de MRA, en daarmee het daadwerkelijke arbeidsaanbod, met 36 duizend personen toegenomen tot ruim 1,5 miljoen personen. Daarmee leek het arbeidsaanbod net zoals in 2022 nog steeds positief te reageren op de groeiende vraag naar arbeid als gevolg van het economisch herstel na de coronapandemie. Tabel 2.4 laat zien hoe het arbeidsaanbod was verdeeld over basisopgeleiden, mbo-opgeleiden, en hbo/wo-opgeleiden. De beroepsbevolking maakte 77 procent uit van de potentiële beroepsbevolking, dat is de bruto-participatiegraad. Voor basisopgeleiden was die ongeveer

Tabel 2.4 Opbouw arbeidsaanbod naar opleidingsniveau in de MRA, 2023

	Totaal	Basisopgeleid	Mbo-opgeleid	Hbo/wo-opgeleid
x 1.000				
Potentiële beroepsbevolking	2.002	501	647	847
Beroepsbevolking	1.536	305	501	727
Werkzamen	1.473	281	482	705
Werklozen	61	17	17	19
Niet-beroepsbevolking	467	197	142	124
aandeel in %				
Potentiële beroepsbevolking	100	100	100	100
Bruto-participatie	76,7	60,9	77,4	85,8
Netto-participatie	73,6	56,1	74,5	83,2
Werkloosheid	4,0	5,6	3,4	2,6
Niet-beroepsbevolking	23,3	39,3	21,9	14,6

NB. Door afrondingsverschillen per gemeente, wijkt de som van de delen soms af van het totaal.
Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

61 procent en voor hbo/wo-opgeleiden 86 procent. Dat betekent dat bijna 40 procent van alle basisopgeleiden in de MRA tot de niet-beroepsbevolking behoorde. Bij mbo-opgeleiden was dat ruim 20 procent, bij hbo/wo-opgeleiden minder dan 15 procent. ‘Niet-beroepsbevolking’ heeft alleen betrekking op betaald werk, omdat een deel van deze groep niet-werkenden wel degelijk maatschappelijk actief kan zijn door bijvoorbeeld een opleiding te volgen, vrijwilligerswerk te doen of mantelzorg te bieden.

Een deel van de niet-beroepsbevolking heeft weinig kansen op de arbeidsmarkt door gebrek aan kennis of vaardigheden (mismatch). Een ander deel is ontmoedigd om te gaan werken door eerdere negatieve ervaringen. Wanneer mensen in de niet-beroepsbevolking wel beschikbaar zijn voor werk of zelfs hebben gezocht naar werk, dan behoren ze tot het onbenutte arbeidspotentieel. Basisopgeleiden vormden in 2023 de grootste groep binnen het onbenutte arbeidspotentieel en kenden ook het hoogste werkloosheidspercentage: 5,6 procent in de MRA (zie tabel 2.2). Bij hbo/wo-opgeleiden was dat 2,6 procent. Gemiddeld zat 4,0 procent van de totale beroepsbevolking, ofwel van het daadwerkelijke arbeidsaanbod, in de MRA zonder werk.

Tabel 2.5 Verandering werkzame beroepsbevolking naar achtergrondkenmerken in de MRA

	2022	2023	Verschil	
	x 1.000	x 1.000	x 1.000	%
Totaal	1.440	1.473	33	2,3
Basisopgeleid	253	281	28	11,1
Mbo-opgeleid	485	482	-3	-0,6
Hbo/wo-opgeleid	700	705	5	0,7
Mannen	756	769	13	1,7
Vrouwen	687	704	17	2,5
15-24-jarigen	224	230	6	2,7
25-44-jarigen	643	661	18	2,8
45-74-jarigen	577	580	3	0,5

NB. Door afrondingsverschillen per gemeente, wijkt de som van de delen soms af van het totaal.
Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

In 2023 steeg de werkgelegenheid vooral onder basisopgeleiden en vrouwen, niet zozeer onder ouderen of mensen met een mbo-, hbo- of wo-opleiding (zie tabel 2.5). In een krappe arbeidsmarkt stijgt de kans op werk vooral voor basisopgeleiden, omdat daar het grootste deel van het onbenutte arbeidspotentieel zit. Dat geldt in zekere zin ook voor vrouwen. Economische groei in combinatie met krapte biedt aan veel meer mensen met een minder sterke arbeidspositie mogelijkheden om aan het werk te komen. De sterke groei van het aantal basisopgeleiden in de werkende beroepsbevolking van de MRA in 2023 laat dan ook vooral zien dat de regionale arbeidsmarkt bijzonder krap was.

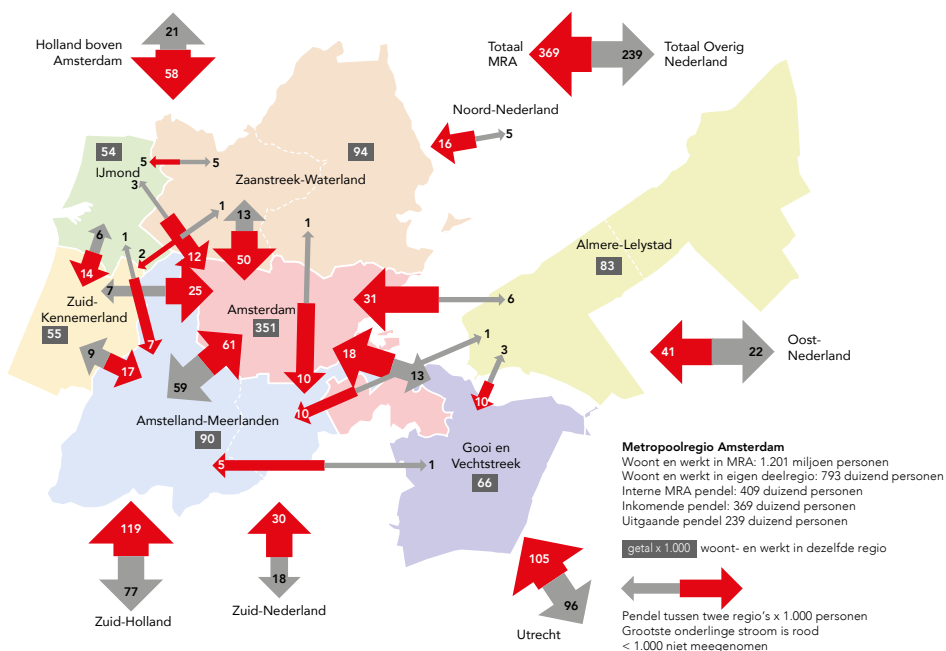


2.6 Woon-werkverkeer

Afhankelijk van de beschikbaarheid van (betaalbare) woningen en de bereikbaarheid van werklocaties, besluiten werkenden te verhuizen en/ of op en neer te pendelen naar het werk (woon-werkverkeer). In deze paragraaf wordt ingegaan op de ontwikkeling van pendelstromen naar, vanaf en binnen de MRA. Verhuizingen komen in hoofdstuk 4 aan bod.

Figuur 2.14 geeft de pendelstromen van en naar (deelregio's binnen) de MRA voor het jaar 2022. In 2022 woonden ruim 1,4 miljoen mensen die deel uitmaakten van de werkzame beroepsbevolking in de MRA en werkten bijna 1,6 miljoen mensen bij bedrijven en instellingen die in de

Figuur 2.14 Woon-werkverkeer binnen de MRA en met overige delen van Nederland



Holland boven Amsterdam: Regio Alkmaar en Kop van Noord-Holland.

Noord-Nederland: Groningen, Friesland en Drenthe.

Oost-Nederland: Overijssel en Gelderland.

Zuid-Nederland: Zeeland, Noord-Brabant en Limburg.

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

MRA gevestigd waren. Van de personen die bij bedrijven en instellingen in de MRA werkten, woonden er 1,2 miljoen in de MRA. Het overige deel vormde de inkomende pendelstroom van 369 duizend personen. Dat betekent dat ruim 23 procent van de werkgelegenheid in de MRA werd uitgevoerd door werkenden van buiten de MRA. De totale uitgaande pendelstroom omvatte 238 duizend personen. Ruim 16 procent van de werkzame beroepsbevolking in de MRA werkte daarmee buiten de MRA. De netto inkomende pendelstroom kwam uit op 131 duizend personen.

De pendelstromen van 2022 laten zien dat de deelregio's Amsterdam en Amstelland-Meerlanden de hoogste inkomende pendelsaldi hadden, respectievelijk 198 en 108 duizend personen (zie tabel B1 in bijlage 5). In beide gevallen was het aantal werkzame personen flink hoger dan de totale werkzame beroepsbevolking in deze regio's. Alle andere regio's laten juist het tegenovergestelde zien: daar was de totale werkzame beroepsbevolking hoger dan het aantal werkzame personen (met uitzondering van Gooi en Vechtstreek). Zaanstreek-Waterland en Almere-Lelystad hadden met respectievelijk 47 en 44 duizend personen

Tabel 2.6 Omvang werkzame personen en werkzame beroepsbevolking, MRA, 2019-2022

	Werkzame personen				Werkzame beroepsbevolking			
	2019		2022		2019		2022	
	Wonend in MRA	Buiten MRA	Wonend in MRA	Buiten MRA	Werkend in MRA	Buiten MRA	Werkend in MRA	Buiten MRA
	x 1.000	x 1.000	x 1.000	x 1.000	x 1.000	x 1.000	x 1.000	x 1.000
Amsterdam	513	182	549	158	408	61	451	80
Amstelland-Meerlanden	192	104	197	91	158	28	166	37
Zaanstreek-Waterland	108	27	115	21	155	21	162	21
Gooi en Vechtstreek	78	41	93	29	109	40	133	33
Zuid-Kennemerland	84	46	90	39	99	29	92	34
Almere-Lelystad	86	21	88	15	104	14	105	18
IJmond	64	22	69	15	91	14	92	16
MRA	1.124	444	1.201	369	1.124	207	1.201	239
Verandering 2019- 2022			7%	-17%			7%	15%

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

de hoogste uitgaande pendelsaldi en waren daarmee bij uitstek woonregio's binnen de MRA. Tegelijkertijd vonden de grootste stromen in het woon-werkverkeer nog altijd plaats binnen de deelregio's van de MRA. Stromen tussen regio's waren vooral groot naar Amsterdam, vooral vanuit Amstelland-Meerlanden en Zaanstreek-Waterland, maar ook vanuit Almere-Lelystad, Overig Flevoland en Utrecht, en vanuit Zuid-Holland. Verder waren er binnen de MRA nog aanzienlijke pendelstromen van Amsterdam en Zuid-Kennemerland naar Amstelland-Meerlanden (Schiphol) en van IJmond naar Zuid-Kennemerland.

In de jaren voor de coronapandemie is de verhouding tussen wonen en werken binnen de MRA steeds schever geworden. In de periode 2014-2019 groeide de werkgelegenheid in de MRA met 13 procent, terwijl de werkzame beroepsbevolking toenam met 11 procent, waardoor de inkomende pendel een groei kende van 16 procent. Deze ontwikkelingen betroffen vooral Amsterdam en Amstelland-Meerlanden, waar het verschil tussen het aantal arbeidsplaatsen (werkzame personen) en de werkzame beroepsbevolking (daar woonachtige werkenden) steeds verder toenam. In Amsterdam groeide dat verschil tussen 2014 en 2019 met 50 duizend personen. Dat weerspiegelt de trend dat steden een steeds grotere aantrekkingskracht uitoefenden op nieuwe bedrijvigheid. De vraag is of de coronapandemie het groeiende verschil in omvang tussen het aantal arbeidsplaatsen en de werkzame beroepsbevolking in de MRA heeft beïnvloed. Door corona werden reizen en verblijven in dichtbevolkte stedelijke omgevingen minder aantrekkelijk. Dat zou een negatieve invloed kunnen hebben gehad op vooral de inkomende pendelstroom. Tegelijkertijd heeft de sectorstructuur van de MRA meer te lijden gehad onder de coronapandemie dan elders in Nederland, waardoor het aantal arbeidsplaatsen in de MRA tijdelijk meer is gedaald dan gemiddeld in Nederland. Samen zou dat ervoor kunnen hebben gezorgd dat het aantal arbeidsplaatsen in de MRA meer in evenwicht is gekomen met de werkzame beroepsbevolking, waarmee de (voornamelijk inkomende) pendelstromen kleiner zouden zijn geworden.

Tabel 2.6 laat zien dat dit inderdaad het geval is geweest. Deze tabel maakt een vergelijking van het aantal werkzame personen (arbeidsplaatsen) en de werkzame beroepsbevolking in de MRA tussen het jaar vóór de coronacrisis (2019) en het laatste jaar van de coronacrisis

(2022). Daaruit komt naar voren dat de omvang van de inkomende pendel naar de MRA flink is gedaald gedurende de coronapandemie (-17 procent), maar ook dat de omvang van de uitgaande pendel uit de MRA tegelijkertijd flink is gestegen (+15 procent). Er zijn in coronatijd zoals verwacht minder mensen van buiten de MRA in de MRA gaan werken terwijl het aantal arbeidsplaatsen in de tussentijd wel is gegroeid (van ruim 1,5 naar bijna 1,6 miljoen). Dat betekent dat in vergelijking met 2019 de arbeidsplaatsen binnen de MRA in 2022 vaker vervuld werden door inwoners van de MRA en minder vaak door mensen van buiten de MRA. Omdat tegelijkertijd de werkzame beroepsbevolking van de MRA meer dan evenredig is toegenomen, zijn er ook meer inwoners van de MRA gedurende de coronapandemie juist buiten de MRA gaan werken.









3

Structuur en concurrentiekracht

- De relatief sterke groei van toegevoegde waarde in de MRA in de afgelopen 30 jaar komt voor het grootste deel door samenstellingseffecten (hardgroeiende sectoren zijn oververtegenwoordigd in de MRA) en daarnaast aan sectorale effecten (gemiddeld genomen groeien sectoren in de MRA harder dan in Nederland).
- Ook de snellere groei van de werkgelegenheid in de MRA dan landelijk komt zowel door samenstellingseffecten (groeisectoren zijn sterker vertegenwoordigd in de MRA) als door sectorale effecten (de werkgelegenheid groeit in deze sectoren bovendien sneller in de MRA dan landelijk).
- De toename van de arbeidsproductiviteit is sterker dan in de jaren voorafgaand aan de coronapandemie en ook sterker dan landelijk. Die sterke arbeidsproductiviteitsgroei komt volledig door regionale sector-effecten (binnen sectoren stijgt de arbeidsproductiviteit sterker in de MRA dan landelijk) en niet door samenstellingseffecten (verschuiving van arbeidsinzet binnen de MRA naar bovengemiddeld productieve sectoren).
- Het aantal faillissementen steeg in 2022 en 2023 nadat de coronasteunpakketten zijn afgebouwd en bedrijven te veel bestaande steun moeten terugbetalen. Maar het aantal faillissementen lag nog steeds lager dan in de jaren voor de coronapandemie.
- In de meeste sectoren is het energieverbruik sinds 2015 gedaald, met uitzondering van de sectoren Informatie en communicatie, Vervoer en opslag en Energie, water en afval. Per saldo is sprake van een ontkoppeling van de groei van toegevoegde waarde en de groei van het energieverbruik. Dat is vooral een effect van energiezuiniger produceren.

3.1 Economische ontwikkeling per sector en specialisatie

Eerdere edities van de Economische Verkenningen lieten zien dat de economie van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) relatief zwaar werd getroffen door de coronapandemie. In 2020 kromp de omvang van de toegevoegde waarde van de productie in de regio met maar liefst

Tabel 3.1 Toegevoegde waarde in constante prijzen 2022 per sector

	MRA					Nederland				
	2019	2022	2020	2021	2022	2019	2022	2020	2021	2022
	in mrd euro		groei in %			in mrd euro		groei in %		
Specialistische zakelijke diensten	19	20	-14	13	7	39	50	12	6	8
Financiële diensten	19	19	-1	1	-2	25	25	1	-1	1
Groothandel	20	18	-18	13	1	48	59	8	14	1
Informatie en communicatie	14	16	2	7	2	23	27	6	5	5
Onroerend goed	13	15	2	3	15	50	55	2	5	2
Overige zakelijke diensten	13	14	-13	12	15	44	43	-22	13	10
Industrie	10	11	-4	10	10	86	98	-1	12	3
Zorg	11	11	-1	5	0	59	65	-5	12	4
Overheid	8	9	-1	5	7	46	51	5	2	3
Vervoer en opslag	7	8	-20	12	21	34	35	-16	14	7
Detailhandel	7	7	-16	13	-4	31	35	5	5	1
Onderwijs	6	6	-2	5	7	34	35	0	1	0
Bouw	5	5	-2	4	-2	33	36	0	5	4
Horeca	3	4	-19	13	69	13	13	-51	15	73
Energie, water en afval	2	3	-4	7	38	16	18	9	4	-1
Cultuur, sport en recreatie	2	2	-28	3	53	6	6	-45	-4	74
Overige diensten	2	2	-28	2	2	6	7	0	11	5
Landbouw	1	1	-7	5	6	14	14	2	2	-3
Totaal	161	172	-8	8	7	641	688	-3	6	4

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

8 procent, ten opzichte van een daling van 3 procent in de rest van Nederland (Tabel 3.1).¹⁴ Tegelijkertijd toont de economie in de MRA zich veerkrachtig. In 2021 groeide de toegevoegde waarde in de MRA met 8 procent en kwam daarmee op het niveau van voor de coronacrisis. Ook in 2022 was sprake van een sterke groei in de toegevoegde waarde van de MRA van 7 procent, ten opzichte van 4 procent in de rest van Nederland. De economie van de MRA heeft daarmee in die twee jaren een flinke inhaalslag gemaakt. Net als in de rest van het land is de totale toegevoegde waarde in de MRA tussen 2019 en 2022 per saldo met in totaal 7 procent gestegen. Hoofdstuk 1 liet zien dat de groei van de toegevoegde waarde in marktprijzen, dus uitgedrukt in het bruto regionaal product (brp), in 2023 voor de MRA uitkwam op 1,2 procent en op 0,1 procent van Nederland als geheel.¹⁵

Niet in alle sectoren van de MRA is het verlies aan toegevoegde waarde tijdens de coronacrisis inmiddels gecompenseerd. In de sectoren Groothandel en Detailhandel is de omvang van de toegevoegde waarde in de MRA in 2022 respectievelijk 6 en 9 procent lager dan in 2019.¹⁶ Dit terwijl deze sectoren in de rest van Nederland per saldo juist relatief sterk groeiden in deze periode. Ook de sector Financiële diensten is in de MRA tussen 2019 en 2022 gekrompen, terwijl deze sector lange tijd een belangrijke bijdrage leverde aan de economische groei van de MRA.

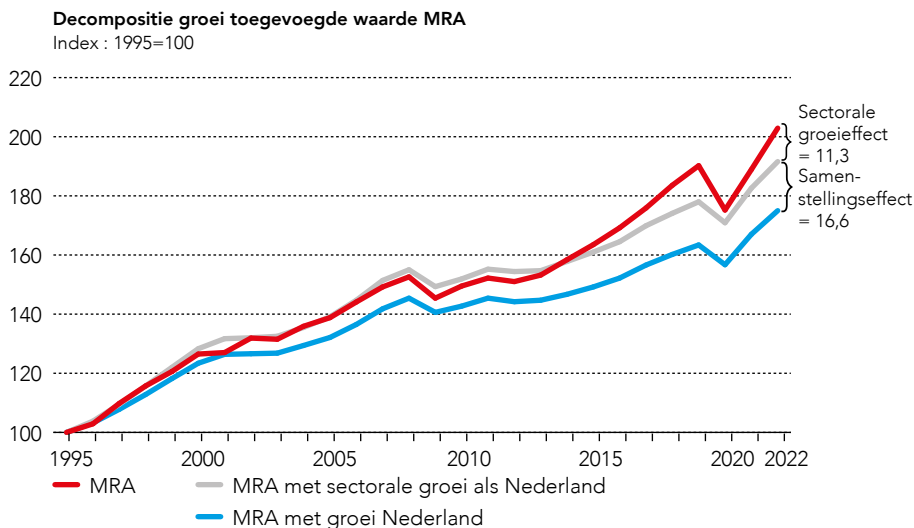
Tegelijkertijd is een aantal sectoren flink gegroeid sinds de coronapandemie. Ten opzichte van 2019 is de toegevoegde waarde van de sector Horeca met meer dan de helft toegenomen, zowel regionaal als landelijk, en met meer dan 10 procent in de sector Cultuur, sport en recreatie. De groei van deze sectoren was daarmee krachtiger dan in de periode voorafgaand aan de coronamaatregelen die deze sectoren zo hard raakten. Dit heeft ook te maken met de prijzen die in deze sectoren sneller zijn gestegen dan gemiddeld.¹⁷ Andere sectoren waarvan de toegevoegde waarde tussen 2019 en 2022 bovengemiddeld stegen, zijn Energie, water en afval (43 procent, mede door de sterk gestegen energieprijzen), Onroerend goed (21 procent, mede door de sterk gestegen vastgoedprijzen) en Industrie (16 procent). De toegevoegde waarde van alle andere sectoren is tussen 2019 en 2022 met in totaal maximaal 13 procent gestegen.

Lange-termijn ontwikkelingen MRA en Nederland

Tussen 2019 en 2022 was de economische groei in de MRA in grote lijnen gelijk aan het gemiddelde in Nederland. Dit in tegenstelling tot de decennia daarvoor. Tussen 1995 en 2022 verdubbelde de omvang van de economie in de MRA, terwijl de landelijke economie met 75 procent groeide (zie figuur 3.1).

Een oorzaak van deze verschillen in groeitempo is een afwijkende ontwikkeling van sectoren in de MRA ten opzichte van dezelfde sectoren in de rest van het land. Als de productie binnen een sector sterker toeneemt in de MRA dan in andere regio's, profiteert de MRA van sectorale groei-effecten. Groeien sectoren minder hard, dan zijn de sectorale groei-effecten negatief. Hoeveel gewicht sectorale groei in de schaal legt voor de totale economische ontwikkeling, hangt af van de relatieve omvang van de sector in de MRA ten opzichte van de landelijke grootte.

Figuur 3.1 Sectorale groei en sectorstructuur dragen bij aan hogere economische groei

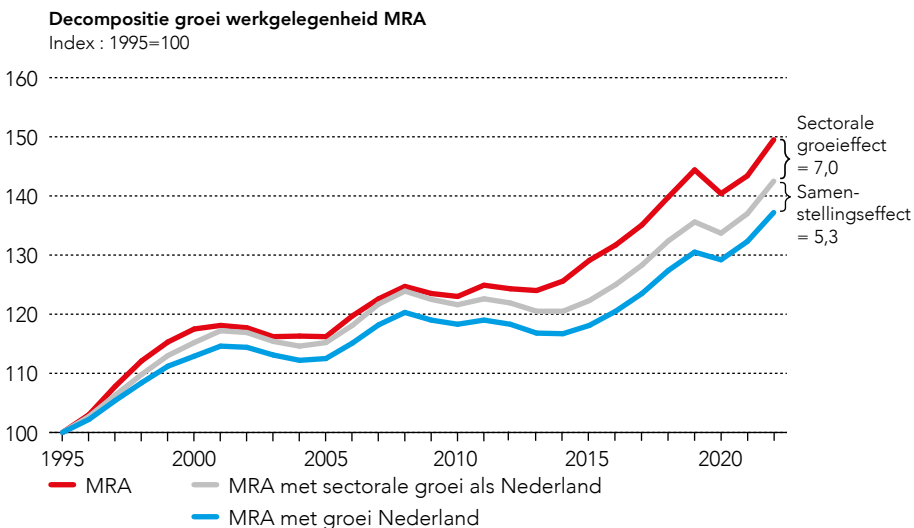


Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

In de periode 1995-2002 zijn er aanzienlijke verschillen geweest in sectorale groei binnen en buiten de MRA. Voor iets meer dan de helft van alle sectoren groeide de toegevoegde waarde van de productie tussen 1995 en 2022 harder in de MRA dan in de rest van Nederland. Dit betreft sectoren als Horeca, Financiële diensten en Informatie en communicatie. Deze sectoren waren ook in het begin van deze periode al relatief omvangrijk in de MRA en zijn sindsdien nog harder gegroeid dan in de rest van het land.

Tegenover deze positieve sectorale groei-effecten voor de MRA, bestond er voor een aantal sectoren ook een lagere groei binnen de MRA dan daarbuiten. Vooral de sectoren Groothandel, Detailhandel, Zorg en Industrie kenden in de MRA een lagere sectorale groei dan in de rest van Nederland. Dat verschil in groei binnen en buiten de MRA ligt meestal aan de specifieke samenstelling van bedrijven en activiteiten. In deze sectoren groeide de toegevoegde waarde tussen 1995 en 2022 in de MRA minder hard dan in de rest van Nederland, waar bijvoorbeeld meer ruimte is voor deze sectoren. Een aannemelijke verklaring voor verschillen

Figuur 3.2 Sectorale groei én sectorstructuur dragen bij aan hogere werkgelegenheidsgroei



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

in sectorale groei tussen regio's is het verschil in de beschikbaarheid van productiefactoren als arbeid, kapitaal en ruimte. Dit leidt tot keuzes die de sectorstructuur van een regio bepalen (ruimtelijke specialisatie), waarbij sommige sectoren regionaal sterker kunnen groeien dan landelijk (bijvoorbeeld door agglomeratie-effecten) en andere sectoren juist minder sterk (bijvoorbeeld door ruimtegebrek).

Ondanks de lagere groei binnen deze sectoren, waren de totale sectorale groei-effecten voor de MRA per saldo positief voor de periode na de financiële crisis (2015-2022). Dat betekent dat gemiddeld genomen de groei binnen sectoren hoger lag in de MRA dan in de rest van het land. Was de groei binnen sectoren in de MRA gelijk geweest aan die van de rest van het land, dan was de economie niet met een factor 2,03 maar met een factor 1,92 toegenomen tussen 1995 en 2022. Dit verschil wordt weergegeven door de afstand tussen de grijze lijn ('MRA met sectorale groei als Nederland') en de rode lijn ('MRA') in figuur 3.1.

Ook verschillen in sectorstructuur hebben ervoor gezorgd dat de groei in toegevoegde waarde in de MRA sinds 1995 groter is geweest dan landelijk. Zo is de MRA al langere tijd gespecialiseerd in sectoren die op landelijk niveau bovengemiddeld groeien. Dit betreft met name Financiële diensten, Informatie en communicatie en Specialistische zakelijke diensten. De hogere economische groei in de MRA als gevolg van deze specifieke sectorstructuur, de zogenaamde samenstellingseffecten, worden weergegeven door de afstand tussen de rode en de blauwe lijn in figuur 3.1. Sinds 2001 profiteert de MRA van positieve samenstellingseffecten, omdat de snelst groeiende sectoren van Nederland relatief zijn oververtegenwoordigd in de MRA. In de jaren na de financiële crisis van 2009-2014 zijn deze samenstellingseffecten nog sterker geworden en neemt het verschil in groeipaden toe.

Ook de werkgelegenheid is in de MRA sinds 1995 sneller gestegen dan gemiddeld in Nederland. Figuur 3.2 toont de verschillen in groeipaden tussen 1995 en 2022. De rode lijn geeft de ontwikkeling in werkgelegenheid (uitgedrukt in het aantal arbeidsjaren) in de MRA weer. De blauwe lijn toont de ontwikkeling daarvan in Nederland. Tussen 1995 en 2022 nam de regionale werkgelegenheid met ongeveer 50 procent toe. De totale stijging in werkgelegenheid was daarmee 13 procentpunten hoger dan gemiddeld in Nederland.

De MRA profiteerde ook wat betreft de werkgelegenheid zowel van positieve sectorale groei-effecten als van positieve samenstellingseffecten. Ook hier zijn het voornamelijk de zakelijke diensten die zorgen voor verschillen in groei tussen de MRA en Nederland. In deze sectoren nam de werkgelegenheid zowel regionaal als landelijk sterk toe. Zo verdrievoudigde de werkgelegenheid zich in de sector Informatie en communicatie van de MRA en werd ook de werkgelegenheid in de Specialistische zakelijke diensten meer dan verdubbeld. Doordat deze sectoren in 1995 al relatief groot waren in de MRA, profiteerde de MRA relatief sterk van deze werkgelegenheidsgroei. Hierdoor zijn de samenstellingseffecten in de MRA positief, die worden weergegeven in Figuur 3.2 als de afstand tussen de blauwe en grijze lijn.

Daarnaast nam de werkgelegenheid in de meeste sectoren binnen de MRA sneller toe dan daarbuiten, ook in sectoren waar de MRA minder gespecialiseerd in is, zoals Bouw, Onderwijs, Energie, water en afval, en Detailhandel. Hierdoor zijn ook de sectorale groei-effecten in de MRA per saldo positief. Dit wordt weergegeven door de afstand tussen de grijze en rode lijn in Figuur 3.2.

Specialisatiepatronen en determinanten van groei

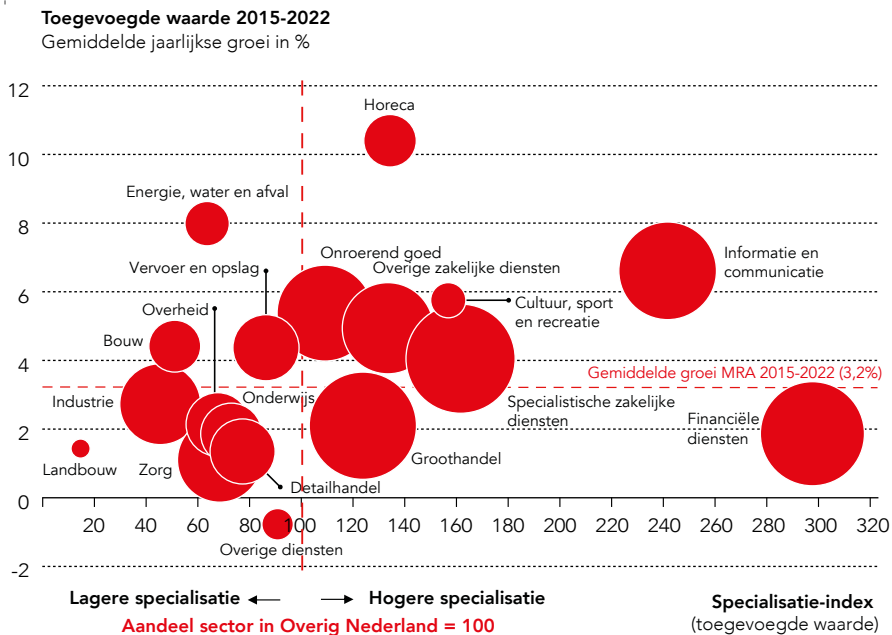
In meer recente jaren profiteerde de MRA nog sterker dan daarvoor van de wijze waarop de economie is samengesteld. Samenstellingseffecten worden veroorzaakt door specialisatiepatronen, uitgedrukt in de specialisatiegraad.¹⁸ Een specialisatiegraad van boven de 100 geeft aan dat de relatieve omvang van de sector groter is binnen de MRA dan daarbuiten. Een specialisatiegraad van minder dan 100 geeft aan dat het economische belang van de sector relatief kleiner is in de MRA dan in de rest van Nederland.

Figuur 3.3 laat het verband zien tussen de ontwikkeling in toegevoegde waarde in de jaren na de kredietcrisis (2015-2022) en de mate van specialisatie van de MRA. De grootte van de bollen illustreert de relatieve omvang van de sector in de MRA (in termen van toegevoegde waarde) en daarmee het economisch belang voor de economie van de MRA als geheel. De figuur laat een positief verband zien tussen de gemiddelde groei in toegevoegde waarde vanaf 2015 en de specialisatiegraad. De MRA profiteerde van een bovengemiddelde groei in toegevoegde waarde van sectoren waar de MRA in is gespecialiseerd, zoals Informatie

en communicatie, Specialistische zakelijke diensten, Overige zakelijke diensten en Onroerend goed. Daarnaast had de regio extra profijt van de sterke groei in toegevoegde waarde in de sectoren Horeca en Cultuur, sport en recreatie.

Uitzondering op deze relatief gunstige ontwikkelingen voor de MRA zijn de sectoren Financiële diensten en Groothandel, waar binnen de MRA sinds 2015 sprake was van een lager dan gemiddelde groei in toegevoegde waarde. Dit is opvallend omdat voorafgaand aan de kredietcrisis deze sectoren drijvende krachten waren voor de economische ontwikkeling van de regio. De sector Financiële diensten heeft sinds de kredietcrisis een sterke herstructurering ondergaan en

Figuur 3.3 Specialisatiepatroon draagt bij aan relatief sterke groei toegevoegde waarde

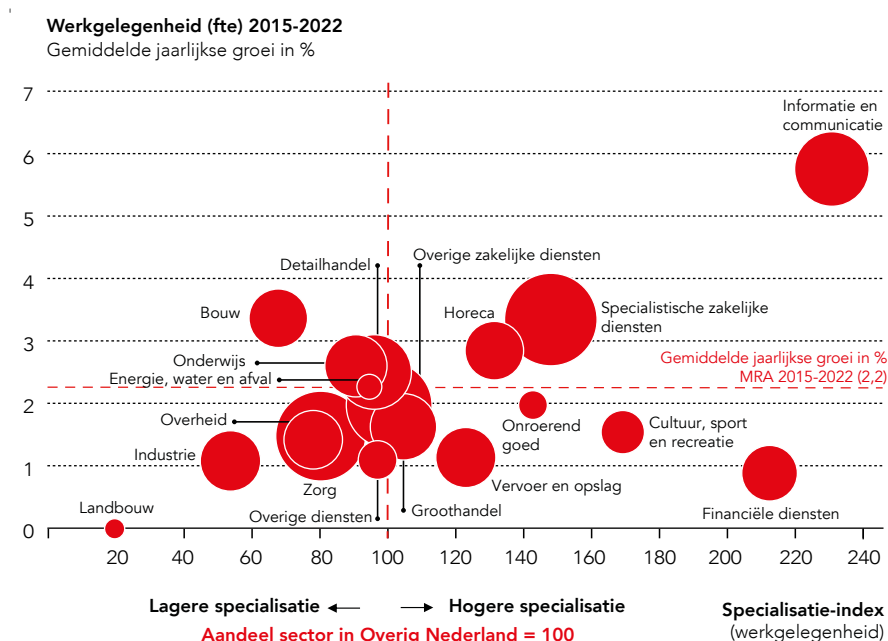


* Grootte van bol: omvang toegevoegde waarde 2022

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

kent daardoor ook landelijk een minder sterke groei in toegevoegde waarde dan gemiddeld. Automatisering en digitalisering hebben weliswaar gezorgd voor een flinke groei in digitale betaalservices, maar dat ging gepaard met een forse inkrimping van arbeidsintensieve persoonlijke dienstverlening die zorgde voor veel toegevoegde waarde in de sector. Voor de Groothandel gold landelijk sinds 2015 juist een bovengemiddelde groei, waaruit kan worden afgeleid dat deze sector zich buiten de MRA de laatste jaren sterker ontwikkelde dan binnen de MRA. Dit heeft onder meer te maken met de benodigde ruimte voor deze activiteiten die buiten de MRA meer beschikbaar is dan binnen de MRA.¹⁹ De specialisatiegraad van de MRA ten aanzien van de sector Groothandel werd daarmee langzaam kleiner, die voor Financiële diensten bleef onverminderd groot.

Figuur 3.4 Groei werkgelegenheid MRA vooral dankzij ICT en Specialistische zakelijke diensten



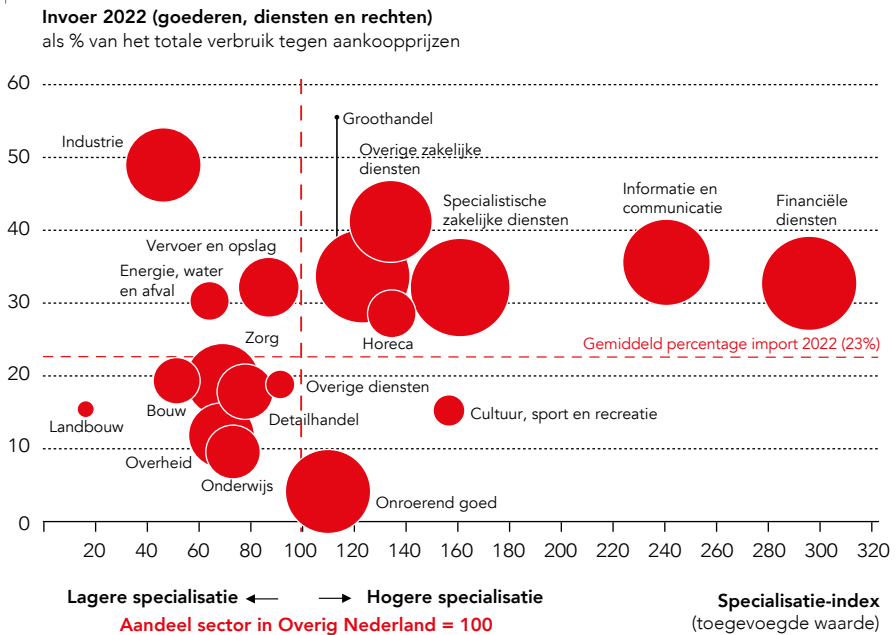
* Grootte van bol: omvang werkgelegenheid (fte) 2022

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Ten aanzien van de werkgelegenheid profiteerde de MRA tussen 2015 en 2022 van de boven-gemiddelde werkgelegenheidsgroei in de sectoren Informatie en communicatie, Horeca en Specialistische zakelijke dienstverlening (zie figuur 3.4). De impact van die groei werd versterkt door een hoge mate van specialisatie in deze sectoren. Daarnaast werden zowel Specialistische zakelijke diensten als Informatie en communicatie gekenmerkt door een relatief grote omvang ten opzichte van andere sectoren, geïllustreerd door de grootte van de bol. Ook dit heeft bijgedragen aan de relatief sterke groei in werkgelegenheid in de MRA ten opzichte van het gemiddelde in Nederland.

Tegelijkertijd werkten er ook relatief veel mensen in de MRA in Onroerend goed, Cultuur, sport en recreatie, Vervoer en opslag, Financiële diensten

Figuur 3.5 Door haar sectorstructuur is de MRA relatief afhankelijk van import



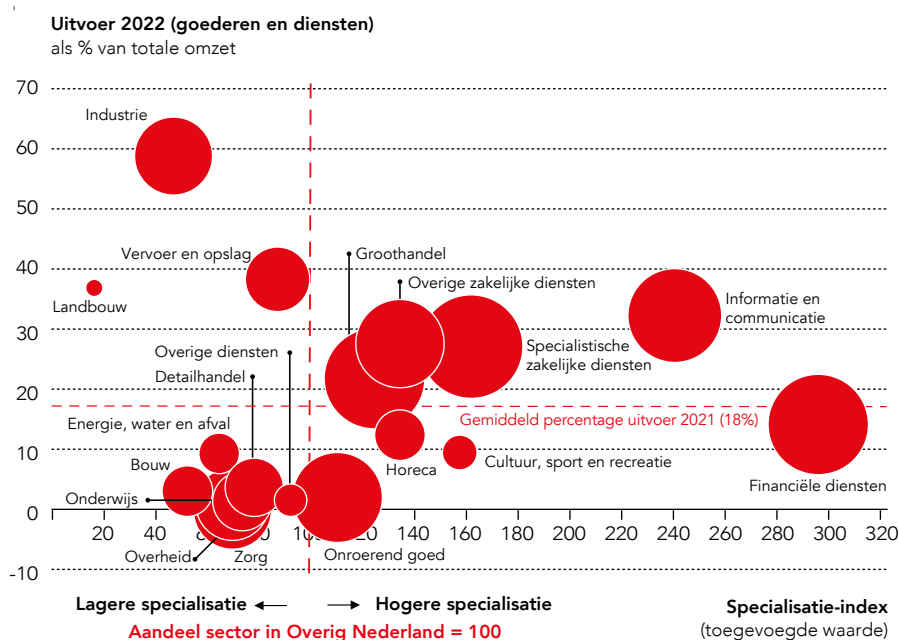
* Grootte van bol: omvang toegevoegde waarde 2022
 Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

en Groothandel. Dit zijn juist sectoren die een relatief bescheiden werkgelegenheidsgroei kenden sinds 2015. Daardoor is de relatieve werkgelegenheidsgroei in de MRA nog beperkt gebleven, hetgeen in het licht van de huidige arbeidsmarktcrisps niet ongunstig is.

Gevolgen van internationale spanningen

De vorige editie van de Economische Verkenningen besteedde specifiek aandacht aan de mogelijke gevolgen van oplopende internationale spanningen voor de economische ontwikkeling van de MRA. Dit met het oog op de oorlog tussen Oekraïne en Rusland die sinds februari 2022 gaande is. Sinds de aanslagen in Israël op 7 oktober 2023 zijn de internationale spanningen verder opgelopen.

Figuur 3.6 Het specialisatiepatroon van de MRA zorgt voor een relatief grote export



* Grootte van bol: omvang toegevoegde waarde 2022

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Geopolitieke conflicten kunnen op verschillende manieren de bedrijvigheid in de MRA verstoren. Sectoren die afhankelijk zijn van import van grondstoffen en halffabricaten kunnen door verstoringen in internationale productieketens (zoals het moeten omvaren van schepen) te maken krijgen met oplopende tekorten en oplopende productiekosten. Internationale sancties als gevolg van internationale conflicten, kunnen de export van producten en diensten belemmeren. Figuur 3.5 en figuur 3.6 zetten de afhankelijkheid van buitenlandse markten (in termen van import en export per sector) af tegen de specialisatiegraad (in termen van toegevoegde waarde) van de MRA op basis van landelijke input-outputtabellen.²⁰ De omvang van de bollen illustreert de bijdrage aan de totale toegevoegde waarde in de MRA in 2022 en daarmee de betekenis van de sectoren voor de economie van de MRA.

Figuur 3.5 laat een positief verband zien tussen het aandeel dat de import heeft in het verbruik van goederen en diensten en de specialisatiegraad van een sector in de MRA. Zo waren dienstensectoren – die de economie van de MRA zo kenmerken – in 2022 ook de sectoren die relatief meer goederen en diensten uit het buitenland importeerden. Daarnaast waren de sectoren met een minder dan gemiddeld aandeel geïmporteerd verbruik tevens de sectoren die minder goed vertegenwoordigd waren in de MRA. Een uitzondering was Cultuur, sport en recreatie (relatief weinig import en relatief goed vertegenwoordigd in de MRA). Tegelijkertijd was de Industrie, met een grote mate van afhankelijkheid van het buitenland, in 2022 juist weer beperkt aanwezig in de MRA. Samengenomen zijn sectoren in de MRA gemiddeld voor een groter deel van hun productie afhankelijk van het buitenland, wat de bedrijvigheid in de MRA relatief kwetsbaar maakt voor internationale spanningen.

Eenzelfde kwetsbaarheid zien we terug in de relatie met export. Figuur 3.6 relateert het aandeel van de afzet op buitenlandse markten aan de specialisatiegraad (in termen van toegevoegde waarde) van de MRA. Voor de berekening van het aandeel buitenlandse afzet zijn opnieuw de nationale input-outputtabellen per sector voor het jaar 2022 gebruikt. Dit geeft enkele interessante inzichten. Ten eerste blijkt dat ongeveer een derde van de sectoren vrijwel geen omzet in het buitenland genereerde. Dit betreft sectoren die van nature gericht zijn op de Nederlandse markt, zoals Overheid, Onderwijs, Zorg, Bouw en Onroerend goed. Voor deze

sectoren is de directe impact van internationale conflicten op hun totale inkomsten vermoedelijk verwaarloosbaar. Maar ook zij hebben te maken met de indirecte gevolgen van internationale spanningen door prijsstijgingen en tekorten elders in de economie. Het feit dat deze sectoren in de MRA over het algemeen een lagere specialisatiegraad hadden (minder dan 100), betekent dat de MRA minder voordeel haalde uit de relatieve ongevoeligheid van deze sectoren voor internationale onrust vergeleken met de rest van Nederland.

Een tweede inzicht is dat de sectoren die het specialisatiepatroon van zakelijke diensten in de MRA vertegenwoordigen, vaak een hoger dan gemiddeld percentage van hun omzet uit het buitenland halen. Dit zien we terug voor de sectoren Overige zakelijke diensten (27 procent), Specialistische zakelijke diensten (27 procent) en Informatie en communicatie (32 procent). Een uitzondering vormen de Financiële diensten, waar de export van goederen en diensten lager ligt dan gemiddeld. Ondanks de relatieve afhankelijkheid van import (zie figuur 3.5), bleef het exportaandeel in de totale omzet van deze sector in 2022 beperkt tot 14 procent.

Een derde inzicht betreft de sector Industrie, die voor een aanzienlijk deel van haar export (59 procent in 2022) afhankelijk is van buitenlandse markten. Deze relatieve kwetsbaarheid woog echter minder zwaar voor de MRA, omdat het economisch belang van deze sector in de MRA klein was in vergelijking met de rest van Nederland. Dit gold ook voor Vervoer en opslag en Landbouw, die respectievelijk 38 en 37 procent van hun goederen en diensten exporteerden. Gezien de beperkte omvang van deze sectoren, had dit slechts een gering effect op het relatief hoge exportaandeel van de MRA. Samengenomen suggereert de relatie tussen sectorsamenstelling en export een hogere kwetsbaarheid voor internationale spanningen in de MRA dan gemiddeld in Nederland.

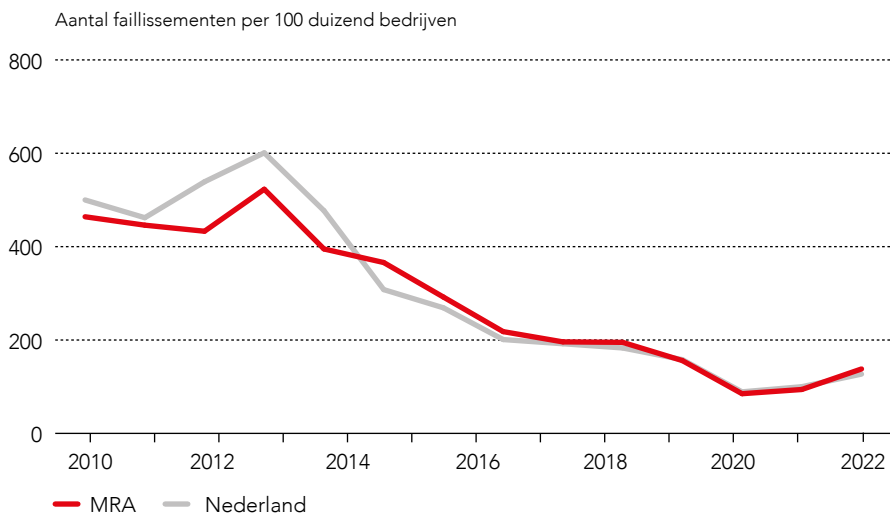
3.2 Bedrijvendynamiek

Ieder jaar komen er nieuwe bedrijven bij in de MRA en sluiten andere hun deuren. Deze paragraaf richt zich op de verandering in het aantal bedrijfsvestigingen, waarbij de nadruk ligt op faillissementen, oprichtingen, sluitingen en de netto-verandering per sector. De betekenis van de begrippen oprichting, sluiting, faillissement en vestiging zijn gebaseerd op definities van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).²¹

Faillissementen, opgerichte en opgeheven bedrijfsvestigingen

In de periode na de kredietcrisis, grofweg vanaf 2013 tot en met 2021, zien we een aanzienlijke afname van het aantal faillissementen, zowel binnen de MRA als in Nederland (zie figuur 3.7). In 2013 vonden er nog meer dan 500 faillissementen per 100 duizend ondernemingen plaats. In 2021 was dit aandeel teruggebracht tot circa 100 faillissementen, zowel voor de MRA als landelijk. De extra daling in 2020 en 2021 kan

Figuur 3.7 Sinds de coronapandemie slechts beperkte toename in het aantal faillissementen



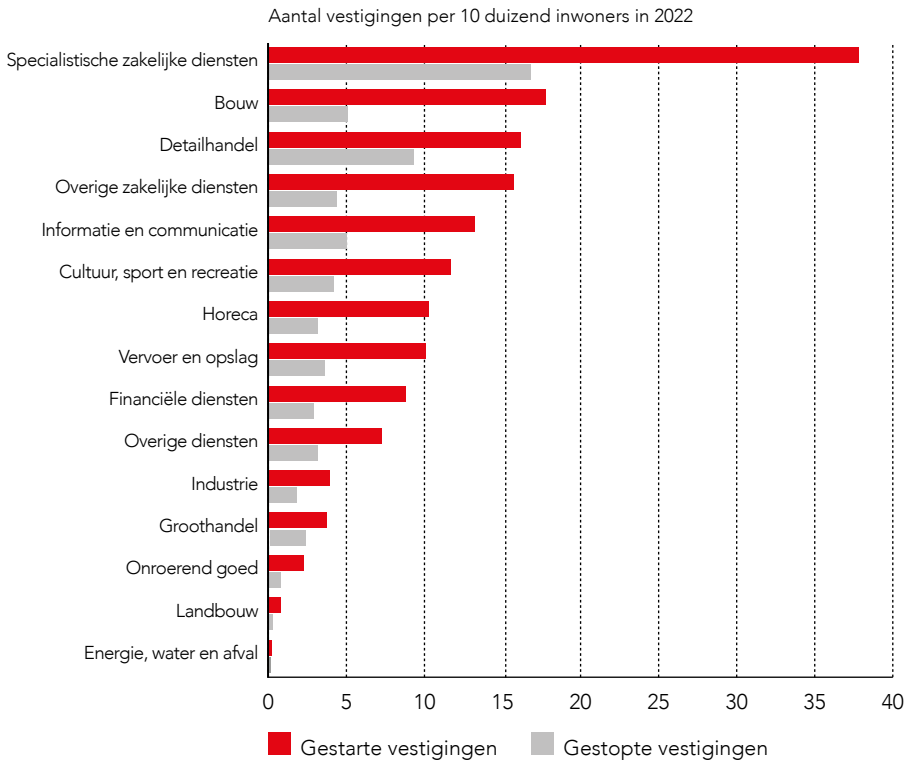
Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

grotendeels worden toegeschreven aan de substantiële steunpakketten van de overheid tijdens de coronacrisis. In 2022 en 2023 was sprake van een lichte toename in het aantal faillissementen, hoewel de vooraf verwachte significante stijging van het aantal faillissementen als gevolg van het aflopen van de steunpakketten (opnieuw) uitbleef.



Naast een afname in het aantal faillissementen ziet de Metropoolregio Amsterdam (MRA) ook een flinke groei van het aantal nieuwe bedrijfsvestigingen. Net als in eerdere jaren kwamen er in 2022 aanzienlijk meer vestigingen bij dan dat er werden opgeheven. Figuur 3.8 laat het verschil zien tussen het aantal gestarte en gestopte vestigingen in de MRA. Voor iedere vestiging die werd opgeheven, kwamen er bijna 2,5 vestigingen bij.²² Net als eerdere jaren, was de netto-groei het hoogst in de sector Specialistische zakelijke diensten.²³

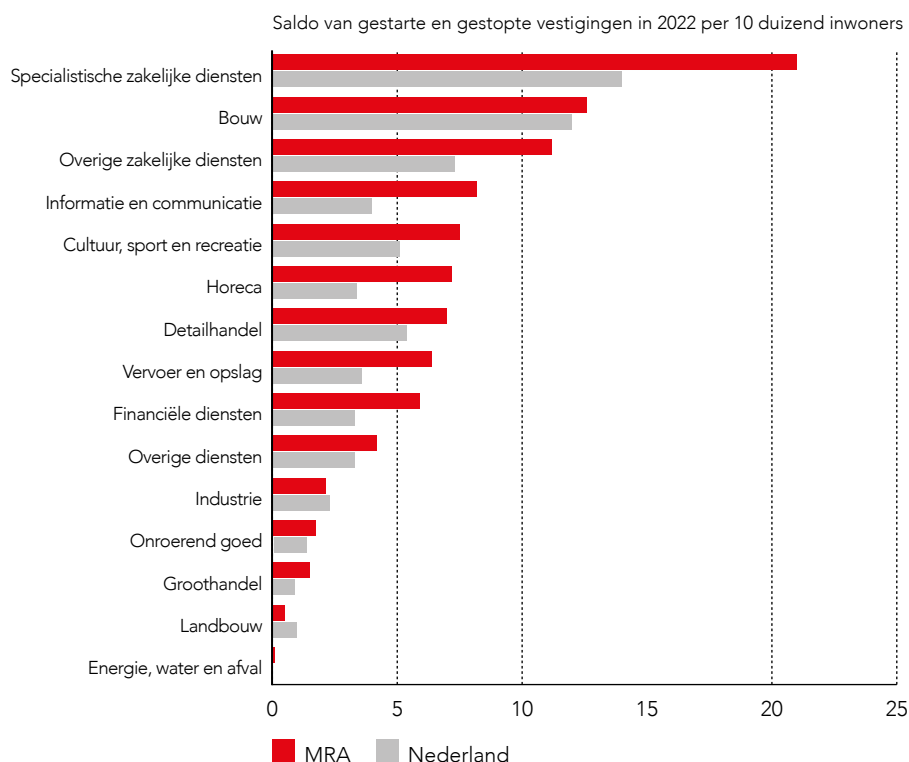
Figuur 3.8 In de meeste sectoren startten meer vestigingen dan er stopten



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Figuur 3.9 laat zien dat de ontwikkeling in het aantal vestigingen in de MRA niet op zichzelf stond, maar aansloot bij de landelijke trend. Zowel in de MRA als landelijk waren er meer oprichtingen dan opheffingen, wat betekent dat het aantal vestigingen toenam. De toename in de MRA was sterker dan landelijk, vooral in sectoren waar de MRA in is gespecialiseerd: Specialistische zakelijke diensten, Informatie en communicatie, Financiële diensten en Cultuur, sport en recreatie. Dit versterkt het specialisatiepatroon van de MRA.

Figuur 3.9 Vooral meer nieuwe vestigingen in Specialistische zakelijke diensten



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

3.3 Arbeidsproductiviteitsgroei

Door te werken creëren mensen economische waarde en hoe meer waarde men toevoegt, hoe sterker de economie en onze welvaart groeit. Arbeid is echter een schaars goed en dat wordt steeds duidelijker in de huidige krappe arbeidsmarkt. De aanhoudende krapte benadrukt het

Tabel 3.2 Arbeidsproductiviteit per sector

	MRA					Nederland				
	1995- 2014	2015- 2019	2020	2021	2022	1995- 2014	2015- 2019	2020	2021	2022
	gemiddelde jaarlijkse groei in %									
Landbouw	3,6	2,0	-8,5	6,3	3,9	2,8	0,4	2,3	1,2	-4,4
Industrie	2,7	-0,7	-3,3	10,6	8,0	3,5	2,6	-1,1	11,6	1,6
Energie, water en afval	0,8	1,8	-1,7	0,6	36,4	3,1	1,6	6,8	1,1	-3,9
Bouw	0,3	3,8	-3,5	0,0	-7,1	0,8	4,6	-2,2	1,3	-1,0
Groothandel	1,7	2,3	-16,8	9,4	-1,2	5,0	2,3	7,5	11,8	-0,6
Detailhandel	1,6	0,6	-15,6	9,9	-6,7	1,5	2,5	4,9	3,2	-1,1
Vervoer en opslag	2,6	1,6	-15,3	15,8	15,7	2,9	-0,9	-15,1	10,1	3,0
Horeca	0,7	-1,7	-7,1	21,0	49,2	-0,5	0,0	-45,8	14,3	53,6
Informatie en communicatie	3,2	1,5	0,8	2,2	-4,0	3,6	2,0	3,4	1,1	-1,0
Financiële diensten	3,1	3,3	-1,0	-3,1	-4,2	3,0	1,5	-1,1	-3,0	-0,2
Onroerend goed	0,7	2,3	3,6	-0,6	12,8	1,3	2,3	0,7	3,4	0,0
Specialistische zakelijke diensten	0,7	1,0	-13,4	11,4	1,6	0,2	-0,5	11,4	3,4	2,8
Overige zakelijke diensten	0,8	0,6	1,2	8,0	11,1	1,7	0,5	-15,0	8,3	5,4
Overheid	1,8	0,8	-4,7	0,7	4,0	2,0	1,3	2,1	-1,3	0,8
Onderwijs	0,4	-1,0	-3,3	0,3	1,9	-0,2	-0,7	-0,5	-2,7	-4,7
Zorg	-1,1	-0,1	-2,9	2,4	-2,7	0,7	1,2	-7,1	8,6	1,6
Cultuur, sport en recreatie	-0,6	0,7	-19,0	3,3	39,4	-0,3	-0,6	-39,1	-3,8	58,6
Overige diensten	-1,2	0,8	-23,2	1,5	1,2	-1,4	0,5	7,4	9,9	4,4
Totaal	1,2	0,9	-5,3	5,6	3,0	1,2	-0,3	-2,5	3,7	0,6

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

belang van het verhogen van de arbeidsproductiviteit om de welvaart verder te kunnen laten groeien. Arbeidsproductiviteitsgroei houdt in dat er meer waarde wordt gerealiseerd met dezelfde hoeveelheid ingezette arbeid. Dit kan door harder te werken, maar effectiever en toekomstbestendiger is productiviteitsverhoging door innovatie. Denk hierbij aan het optimaliseren van werkprocessen of het introduceren van technologieën die arbeid besparen, zoals digitalisering en robotisering. De mogelijkheden hiertoe variëren per sector, type werk en regio. Deze paragraaf beschrijft economische groeiverschillen tussen sectoren binnen de MRA en tussen de MRA en de rest van Nederland in relatie met (arbeidsbesparende) innovatie. Dat geeft inzicht in toekomstige uitdagingen voor de MRA, vooral omdat een beperkte groei van de arbeidsproductiviteit uiteindelijk ook de groei in welvaart beperkt.

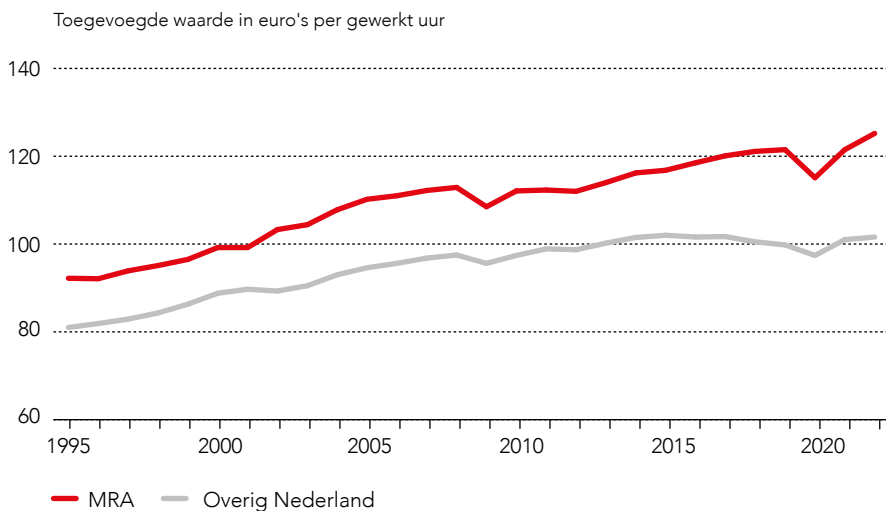
Recente ontwikkelingen in arbeidsproductiviteit

De ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in de MRA toont een sterke samenhang met de ontwikkeling van de toegevoegde waarde. Een belangrijke reden hiervoor is dat arbeidsproductiviteit is gedefinieerd als de toegevoegde waarde (in constante prijzen) gedeeld door de werkgelegenheid (in arbeidsjaren) en dat de toegevoegde waarde (economische groei) over het algemeen sterker fluctueert dan werkgelegenheid. Tabel 3.2 laat zien dat de arbeidsproductiviteit een duik nam in verschillende sectoren in 2020, met name de sectoren die zwaar werden getroffen door coronamaatregelen. Dit betekent dat per gewerkt uur gemiddeld minder waarde werd toegevoegd dan het jaar ervoor. Deze daling kwam voornamelijk door een afname in de vraag als gevolg van meerdere lockdowns, wat leidde tot minder productie. Tegelijkertijd hielden bedrijven overtollig personeel aan, waardoor de werkgelegenheid minder sterk daalde (labour hoarding). In de jaren na de coronapandemie veerde de arbeidsproductiviteit weer op omdat de vraag naar producten en diensten harder steeg dan het aantal werkenden, mede door de krappe arbeidsmarkt. Opmerkelijk daarbij is de omvang van de productiviteitsgroei in sectoren als Horeca en Cultuur, sport en recreatie, waarschijnlijk veroorzaakt door een sterke groei van de vraag (de verkoop van producten en diensten) bij een ongeveer gelijkblijvend personeelsbestand. Daardoor werd met nauwelijks meer mensen veel meer waarde geproduceerd. Tegelijkertijd konden prijzen meer dan gemiddeld worden verhoogd, hetgeen de totale toegevoegde waarde sterk beïnvloedde. Andere sectoren in de

MRA waar in 2022 de arbeidsproductiviteit fors toenam waren Energie, water en afval (o.a. door sterk gestegen energieprijzen), Vervoer en opslag, Onroerend goed en Overige zakelijke diensten.

Des te opvallender is de daling van de arbeidsproductiviteit in 2022 in de sectoren Groothandel en Detailhandel in de MRA, zeker wanneer deze wordt vergeleken met de flinke stijging in de rest van Nederland. Dat heeft mogelijk te maken met enerzijds een verplaatsing van activiteiten in deze sectoren naar buiten de MRA, anderzijds met het vervangen van traditionele handelsactiviteiten naar de meer arbeidsintensieve online e-commerce. Hier kan de beperkte fysieke ruimte binnen de MRA een rol spelen (voornamelijk relevant voor de Groothandel) en de beperkte beschikbaarheid van arbeidsaanbod binnen de MRA (voornamelijk relevant voor de Detailhandel).

Figuur 3.10 Vooral sinds kredietcrisis groeit arbeidsproductiviteit in MRA sneller dan landelijk



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Sectoren waar in 2022 sprake was van een flinke reguliere groei van de arbeidsproductiviteit als gevolg van innovatie, arbeidsbesparing en een efficiënte productie in de context van (internationale) mededinging zijn de Landbouw en de Industrie.

Lange-termijn trends arbeidsproductiviteit

Gemiddeld genomen is de ingezette arbeid productiever binnen de MRA dan in de rest van Nederland. Figuur 3.10 laat zien dat sinds 1995 – het eerste jaar waarvoor consistente gegevens beschikbaar zijn – met elk gewerkt uur in de MRA gemiddeld meer waarde wordt toegevoegd dan in de rest van Nederland. Dit wordt geïllustreerd door de afstand tussen de rode lijn (MRA) en grijze lijn (de rest van Nederland). Tussen 1995 en 2014 bleef de verhouding grofweg gelijk. In beide gebieden steeg de arbeidsproductiviteit met gemiddeld 1,2 procent per jaar. De financiële crisis in 2008 zorgde voor een dip in de productiviteit, met een nasleep tot 2015. Ook daarna stagneerde de productiviteit in Nederland, met een gemiddelde daling van 0,3 procent in de periode 2015-2019. Tegelijkertijd slaagde de MRA er in om de arbeidsproductiviteit te verhogen met gemiddeld 0,9 procent per jaar. Hierdoor nam het verschil in de arbeidsproductiviteit tussen de MRA en de rest van Nederland verder toe. Ook het veerkrachtige herstel van de MRA na de coronapandemie heeft ervoor gezorgd dat het verschil de laatste jaren nog verder toenam. In 2022 werd per gewerkt uur gemiddeld 125 euro aan waarde toegevoegd in de MRA, ten opzichte van 102 euro gemiddeld in de rest van Nederland. Dat is een verschil van 23 procent in 2022, ten opzichte van een verschil van 13 procent in 1995.

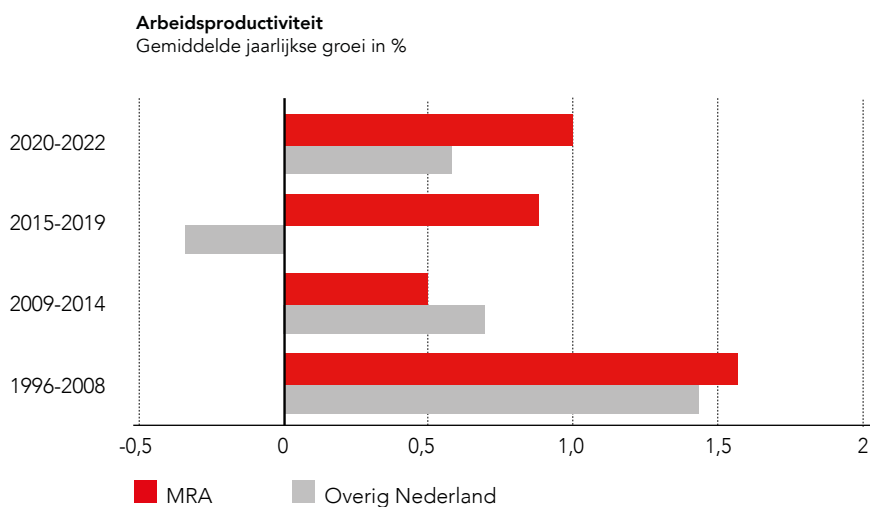
Het verschil in sectorstructuur is een belangrijke verklaring voor het verschil in arbeidsproductiviteitsgroei sinds 2015. De MRA profiteert van samenstellingseffecten omdat de regio gespecialiseerd is in sectoren met een bovengemiddelde productiviteit(sgroei). Figuur 3.11 laat het verband zien tussen het specialisatiepatroon van de MRA (uitgedrukt in termen van relatieve werkgelegenheid per sector) en de totale groei van de arbeidsproductiviteit tussen 2015 en 2022. Sectoren met een specialisatiegraad hoger dan 100 bieden in de MRA relatief meer werkgelegenheid dan in de rest van Nederland. De grootte van de bollen illustreert de relatieve omvang van de arbeidsinzet (in termen van arbeidsjaren) en daarmee het belang voor de werkgelegenheid binnen de MRA als geheel.

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

toegevoegde waarde is door een stijgende vraag (met uitzondering van de coronaperiode) en ten opzichte van de gemiddelde inflatie relatief sterk stijgende prijzen sinds 2015 veel sneller gestegen dan de werkgelegenheid. Dat is zowel het gevolg van groeiende toeristenstromen als een grotere binnenlandse vraag en betalingsbereidheid.

Over het geheel genomen was de inzet van arbeid productiever in de MRA en nam de arbeids-productiviteit meer toe dan in de rest van Nederland. Wel is de economie van de MRA conjunctuur-gevoeliger en dat geldt ook voor de arbeidsproductiviteit in de MRA. Zo zagen we na het uitbreken van de kredietcrisis in 2008 en de coronacrisis in 2020 een sterkere dip in de arbeidsproductiviteit in de MRA dan landelijk. Figuur 3.12 laat zien dat gedurende de financiële crisis (2008-2014) de arbeidsproductiviteit in de MRA slechts mondjesmaat toenam, met een gemiddelde jaarlijkse groei van 0,5 procent. Hiermee was de toename in arbeidsproductiviteit lager dan de gemiddelde groei van 0,7 procent in de rest van Nederland.

Figuur 3.12 Arbeidsproductiviteit MRA fluctueert meer met conjunctuur dan landelijk



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

In de periode 2015-2019 herstelde de groei van de arbeidsproductiviteit zich in de MRA, met een groei van gemiddeld 0,9 procent per jaar. Dit was lager dan in de periode voor de financiële crisis, maar een stuk hoger dan in de rest van Nederland. In die periode daalde de arbeidsproductiviteit in Nederland met gemiddeld 0,3 procent per jaar. Ook in de jaren 2020-2022 nam de arbeids-productiviteit sterker toe in de MRA dan daarbuiten, ondanks dat de regio harder is geraakt door de coronapandemie. Gemiddeld nam de arbeidsproductiviteit in de MRA jaarlijks met 1 procent toe, ten opzichte van 0,6 in de rest van Nederland. Sectoren waar de arbeidsproductiviteitsgroei in de MRA de laatste jaren flink hoger lag dan landelijk zijn Horeca, Energie, water en afval, Cultuur, sport en recreatie en Overige zakelijke diensten. In al deze gevallen was er sprake van een flinke toename van de toegevoegde waarde bij een bescheiden toename van de werkgelegenheid.

In totaal steeg de gemiddelde toegevoegde waarde per gewerkt uur in de MRA tussen 2015 en 2022 van 116 naar 125 euro. Er zijn twee manieren om de gemiddelde arbeidsproductiviteit te verhogen: door verschuivingen van arbeidsinzet naar bovengemiddeld productieve sectoren (samenstellingseffect) of door de productiviteit binnen sectoren te verhogen (sectoraal groei-effect). Tabel 3.3 laat zien dat de gehele toename in arbeidsproductiviteit sinds 2015 kan worden toegeschreven aan de groei in arbeidsproductiviteit binnen sectoren (sectoraal groei-effect). Veranderingen in de sectorstructuur van de MRA

Tabel 3.3 Verandering in arbeidsproductiviteit tussen 2015 en 2022

	2015	2022	2015-2022
	in euro's		verandering in euro's
Toegevoegde waarde per gewerkt uur	116	125	9
Waarvan:			
Sectorale groei-effecten			9
Samenstellingseffecten			0

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

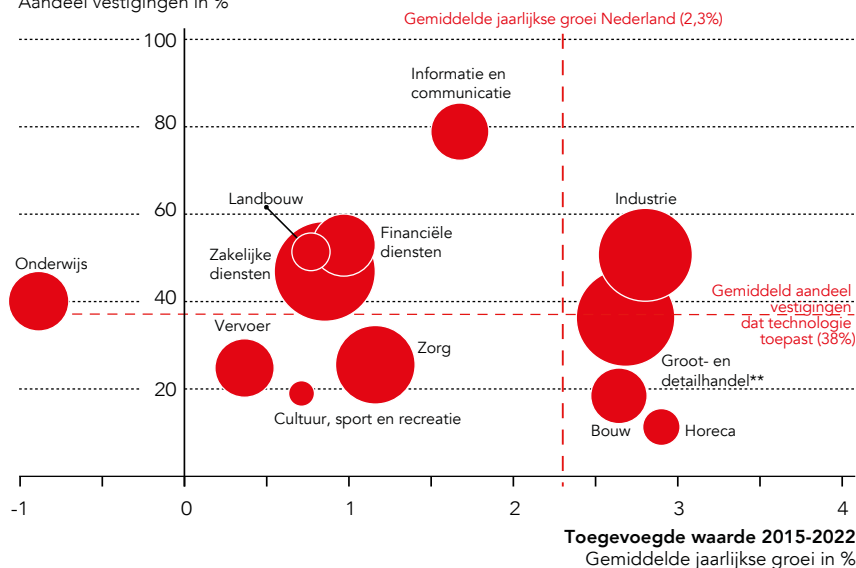
hebben onder de streep nauwelijks impact gehad op de gemiddelde arbeidsproductiviteit, met een netto-effect van -0,20 euro per gewerkt uur.

Een manier om de arbeidsproductiviteit te verhogen is het toepassen van nieuwe technologieën. Technologische toepassingen zijn er in verschillende vormen. Hulsegge, De Vroome & Teeuwen (2022) maken onderscheid tussen digitalisering, automatisering, robotisering en kunstmatige intelligentie (AI). Deze technologieën kunnen ervoor zorgen dat de waarde van productie toeneemt door productieprocessen en de kwaliteit van diensten en producten te verbeteren. Ook kan door middel

Figuur 3.13 Geen duidelijk verband tussen technologisering en groei arbeidsproductiviteit

Toepassingen in Nederland van één of meerdere vormen van digitalisering, automatisering, robotisering of AI, 2021

Aandeel vestigingen in %



* Grootte van bol: toegevoegde waarde in 2022

** Gegevens over energieverbruik zijn alleen voor handel als totaal beschikbaar.

Bron: CBS Werkgevers enquête arbeid 2021 (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

van technologie bespaard worden op de benodigde arbeidsinzet, waardoor de gemiddelde toegevoegde waarde per gewerkt uur toeneemt. Zo kunnen technologische toepassingen voor werkgevers van grote waarde zijn in tijden van aanhoudende krapte op de arbeidsmarkt.

Sectoren die meer technologisering toepassen kennen over het algemeen ook een sterkere groei van de toegevoegde waarde, zoals de Industrie en Informatie en communicatie. Maar ook sectoren waar nauwelijks technologisering wordt toegepast kunnen sterk groeien, zoals Horeca en Bouw. Het verband is dus niet eenduidig. Figuur 3.13 laat het verband zien tussen de mate waarin technologisering in sectoren is toegepast en de groei in de toegevoegde waarde tussen 2013 en 2022 per sector op landelijk niveau. De mate waarin technologisering in een sector wordt toegepast is gebaseerd op de resultaten van de Werkgevers Enquête Arbeid (WEA) 2021. De grootte van de bollen illustreert de relatieve omvang per sector in termen van toegevoegde waarde.

In 2021 werd in gemiddeld 38 procent van alle bedrijfsvestigingen één of meerdere vormen van technologisering toegepast. Dat percentage lag twee keer zo hoog in de sector Informatie en communicatie (78 procent). Dat illustreert de verwevenheid van deze sector met technologie en innovatie. Hiertegenover staan arbeidsintensieve sectoren als de Horeca en Cultuur, sport en recreatie, waar technologisering nauwelijks wordt toegepast.

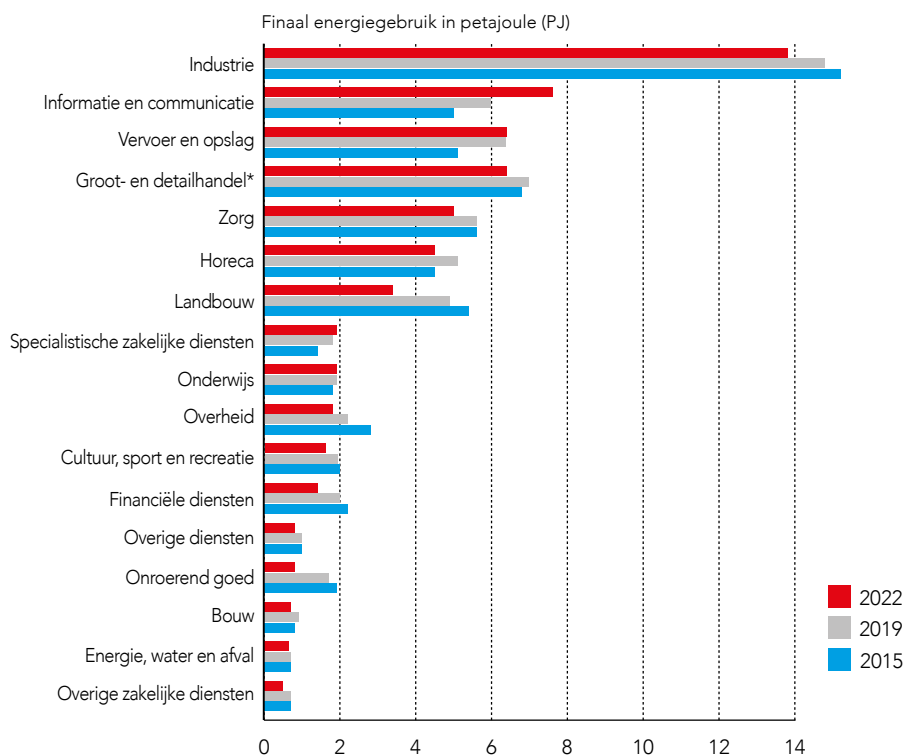
Tegelijkertijd is het niet ondenkbaar dat er sinds 2021 en ook in de nabije toekomst aanzienlijke verschuivingen plaatsvinden in de mate van technologisering. Sectoren die van oudsher arbeidsintensief zijn, kunnen door schaarste aan personeel gedwongen worden om in toenemende mate technologie toe te passen om te besparen op arbeid. Voor bijvoorbeeld de Horeca kan worden gedacht aan het gebruik van QR-codes, online reserveringssystemen en de aansluiting op platformen voor thuisbezorging. Daarnaast bieden technologische toepassingen zoals de opkomst van AI-systemen (waaronder ChatGPT) steeds meer mogelijkheden die hebben geleid tot een toenemende bewustwording over mogelijkheden van digitalisering. De groeiende potentie van digitalisering en aanhoudende arbeidsmarktkrapte kan ertoe leiden dat dit in toenemende mate een rol gaat spelen in de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit.



3.4 Energieverbruik

De MRA staat voor een uitdagende taak: het terugdringen van het energieverbruik te midden van toenemende bedrijvigheid en bevolkingsomvang. De doelstellingen van het Klimaatakkoord betekenen een ambitieuze reductie van broeikasgassen met 49 procent in 2030 en 95 procent in 2050, vergeleken met de niveaus van 1990. Deze paragraaf biedt een analyse van het energieverbruik in de MRA in de periode na de financiële crisis (2015-2022).

Figuur 3.14 Energieverbruik MRA daalt ondanks economische groei



* Gegevens over energieverbruik zijn voor handel alleen als totaal beschikbaar.

Bron: Klimaatmonitor (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

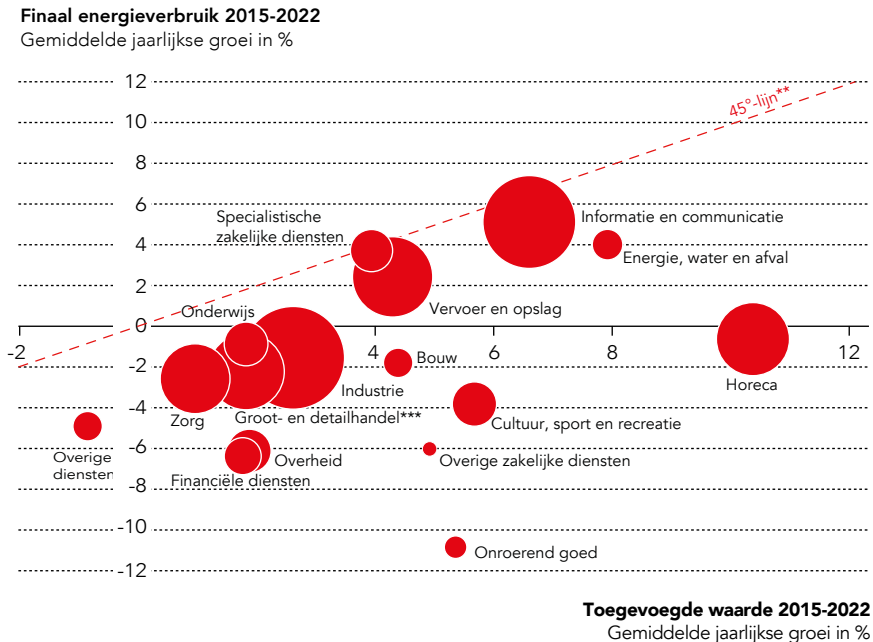
Trends in energieverbruik

Het energieverbruik verschilt sterk tussen sectoren. Figuur 3.14 laat het finale energieverbruik (uitgedrukt in petajoule) zien voor de jaren 2015, 2019 en 2022. Nog altijd werd met afstand de meeste energie verbruikt in de Industrie. Wel is het energieverbruik in deze sector tussen 2015 en 2022 met in totaal 9 procent afgenomen. Ook andere energie-intensieve sectoren als Groothandel, Detailhandel, Zorg en Landbouw hebben hun energieverbruik terug weten te dringen. Hiertegenover staan toenames in Vervoer en opslag en Informatie en communicatie. Het verbruik in deze laatste sector is tussen 2015 en 2022 met meer dan de helft gestegen. Deze stijging werd mede veroorzaakt door de vestiging van datacenters in de regio. In 2020 werd Amsterdam de grootste datacenter-hub van Europa. Lokale overheden binnen de MRA hebben maatregelen genomen om de expansie van datacenters te beperken, vanwege de beperkte beschikbaarheid van ruimte en de druk die deze faciliteiten op het elektriciteitsnet leggen. In 2019 namen de gemeentes Amsterdam en Haarlemmermeer een voorbereidingsbesluit om de komst van nieuwe datacenters te reguleren. Vanaf 2020 voerden deze gemeenten beleid in voor een gematigde groei van datacenters. Later volgden andere regio's binnen de MRA. De provincie Noord-Holland streeft in haar Datacenterstrategie 2022-2024 naar de titel 'meest duurzame en innovatieve datacenter-hub van Europa', met het doel dat datacenters CO₂-neutraal functioneren en waar mogelijk bijdragen aan de opwekking van duurzame energie.

Wanneer de productie in omvang toeneemt, stijgt doorgaans ook het energieverbruik. Die positieve relatie tussen ontwikkelingen in productie en energieverbruik zien we tot op zekere hoogte terug in de MRA. Figuur 3.15 zet de ontwikkelingen in het finaal energieverbruik af tegen ontwikkelingen in toegevoegde waarde per sector voor de periode 2015-2022. De grootte van de bollen illustreert de relatieve omvang van het verbruik in 2022. Ten eerste zien we dat alle sectoren waarin het energieverbruik toenam werden gekenmerkt door een groei van de toegevoegde waarde boven het gemiddelde van 3,2 procent (2015-2022). Tegelijkertijd bevonden alle sectoren zich onder de 45-graden lijn. Dit betekent dat in alle sectoren de ontwikkeling in productie harder ging dan de ontwikkeling in het energieverbruik. Deze energie-intensiteit, die het energieverbruik uitdrukt in megajoule (MJ) per euro toegevoegde waarde, is daarmee in alle sectoren afgenomen.

Ten tweede zien we een clustering van een aantal sectoren met gematigde economische groei (onder het gemiddelde van 3,2 procent) en een daling in het energieverbruik. Hieronder vallen ook grootverbruikers als Industrie, Zorg, Groothandel en Detailhandel. Hierop zijn een aantal uitzonderingen. Zo zijn er sectoren met een bovengemiddelde economische groei waarin het finaal energieverbruik is afgenomen. In de sector Horeca steeg de toegevoegde waarde met gemiddeld tien procent per jaar en nam tegelijkertijd het energieverbruik af met gemiddeld 0,6 procent per jaar. Ook sectoren als Onroerend goed, Bouw, Overige zakelijke diensten en Cultuur, sport en recreatie slaagden erin om het verbruik terug te dringen, ondanks een relatief sterke economische groei binnen deze sectoren.

Figuur 3.15 Finaal energieverbruik groeit minder snel dan toegevoegde waarde



* Grootte van bol: energieverbruik in 2022.

** De 45°-lijn geeft zicht op de verhouding tussen toename in energieverbruik en groei in toegevoegde waarde

*** Gegevens over energieverbruik zijn voor handel alleen als totaal beschikbaar.

Bron: Klimaatmonitor/CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

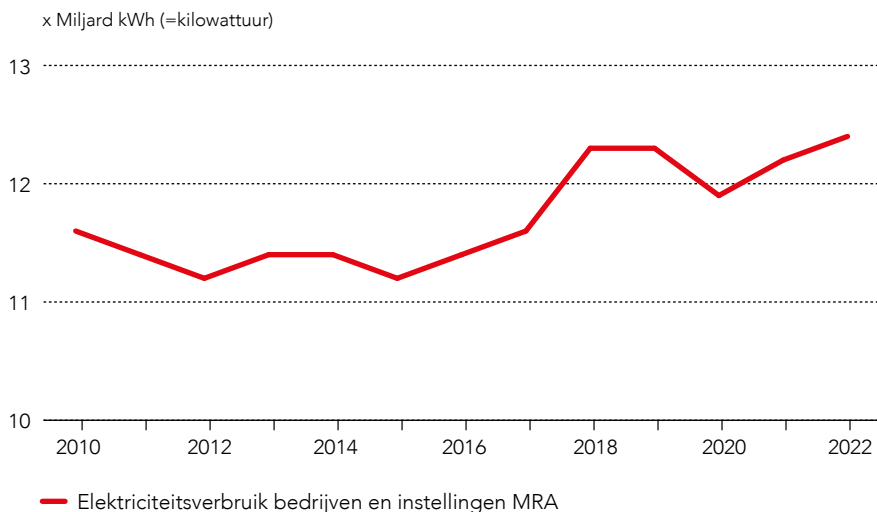
Overigens leggen deze sectoren minder gewicht in de schaal van de totale energie-intensiteit, omdat zij in absolute termen al minder energie verbruikten.

Trends in elektriciteitsverbruik

Het energieverbruik in de MRA betreft steeds vaker elektriciteit. Om CO₂-uitstoot te beperken, wordt in toenemende mate de overstap gemaakt van aardgas naar elektriciteit. Naar verwachting lag in 2023 het verbruik van aardgas hierdoor 23 procent lager dan het gemiddelde jaarlijkse verbruik in de periode 2018-2021 (MRA, 2023).

Tegelijkertijd nam het elektriciteitsverbruik door bedrijven en instellingen toe (zie figuur 3.16). Tussen 2010 en 2022 is het zakelijke verbruik met ruim 6 procent toegenomen. Ook dit zorgt voor uitdagingen. Zo liet netbeheerder TenneT eind 2023 weten dat voor grootverbruikers de maximale capaciteit van het hoogspanningsnet in Noord-Holland is bereikt (Provincie Noord-Holland, 2023), in Flevoland was dat al in 2022 het geval.

Figuur 3.16 Elektriciteitsverbruik stijgt door energietransitie



Bron: Klimaatmonitor (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

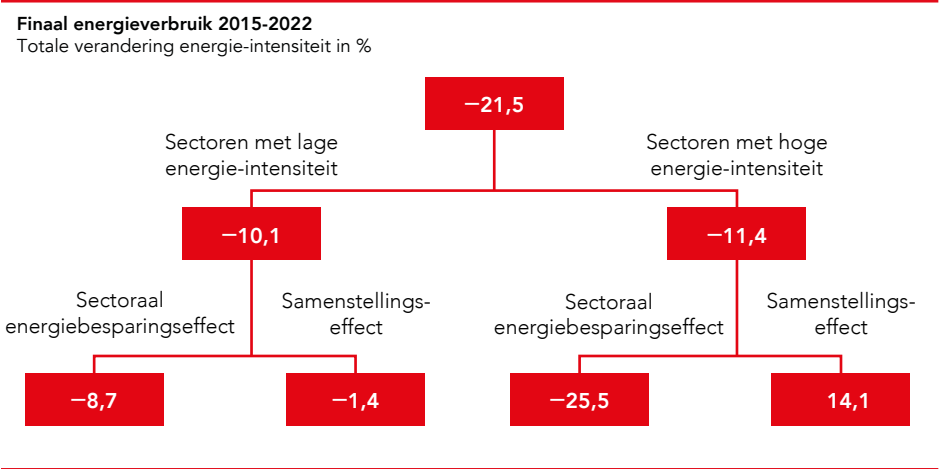
In de Bedrijventerreinenstrategie beschrijft de MRA dat steeds meer bedrijven beperkingen ervaren door een overvol elektriciteitsnetwerk. Een groeiend aantal bedrijventerreinen is geconfronteerd met een wachttijd voor zowel nieuwe aansluitingen en/of het uitbreiden van bestaande aansluitingen. Wanneer netcongestie aanhoudt, kan dit drukken op de economische ambities en het realiseren van de klimaatdoelen. Om bedrijvigheid en verduurzaming het hoofd te bieden, wordt door netbeheerders onderzocht hoe het bestaande netwerk beter kan worden benut en eventueel kan worden uitgebreid (MRA, 2024).

Decompositie-analyse van het energieverbruik

De klimaatambities en bijbehorende uitdagingen vragen om een duurzame economische ontwikkeling. Een maatstaf voor duurzame economische ontwikkeling is energie-intensiteit. Zo wordt inzichtelijk hoeveel energie nodig is voor het creëren van economische waarde.

In de periode 2015-2022 nam de energie-intensiteit met 21,5 procent af (zie figuur 3.17). Dit betekent dat voor iedere euro toegevoegde waarde ruim een vijfde minder aan energie werd verbruikt. De figuur laat zien

Figuur 3.17 Energie-intensiteit MRA vermindert vooral door besparingen binnen sectoren



Bron: Klimaatmonitor/CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

dat zowel grootgebruikers als kleinverbruikers hebben bijgedragen aan deze besparingen.²⁴

Sectoren die succesvol verduurzamen en hun energie-intensiteit verlagen, dragen bij aan een verlaging van de totale energie-intensiteit. De bijdrage is afhankelijk van het relatieve energieverbruik binnen de economie. Het verlagen van de energie-intensiteit binnen een sector leidt tot sectorale besparingseffecten. Daarnaast kunnen verschuivingen in economische activiteiten tussen sectoren invloed hebben op de totale energie-intensiteit. Als de relatieve grootte van sectoren met een lager dan gemiddelde energie-intensiteit toeneemt (of van sectoren met een gemiddeld hogere energie-intensiteit afneemt), daalt de algehele energie-intensiteit van de economie. Dit zijn samenstellingseffecten.

Figuur 3.17 laat zien dat verduurzaming binnen sectoren een sleutelrol heeft gespeeld in de afname van de totale energie-intensiteit. Met name besparingen in sectoren met een hoger dan gemiddelde energie-intensiteit hebben een bijdrage geleverd aan de totale besparingen. De besparingseffecten in deze categorie droegen bij aan een reductie van de totale energie-intensiteit met ruim 25 procent. Samen waren deze sectoren in 2022 goed voor 73 procent van het totale energieverbruik, terwijl ze slechts 34 procent van de totale toegevoegde waarde in de MRA vertegenwoordigden. Ook sectoren met een lagere dan gemiddelde energie-intensiteit boekten vooruitgang in hun energie-efficiëntie. De besparingseffecten in deze categorie droegen bij aan een reductie van de totale energie-intensiteit met bijna 9 procent.

De efficiëntiewinst die binnen sectoren is geboekt, is binnen de MRA deels ook weer tenietgedaan door verschuivingen naar relatief energie-intensieve sectoren (samenstellingseffecten). Binnen het segment met een relatief hoge energie-intensiteit vonden verschuivingen plaats naar de meest energie-intensieve sectoren, waaronder Cultuur, sport en recreatie, Industrie en Horeca. Voor de minder energie-intensieve sectoren hebben samenstellingseffecten wel een bijdrage geleverd aan de totale besparingen. Verschuivingen binnen de minst energie-intensieve sectoren hebben geleid tot een daling van 1,4 procent in de totale energie-intensiteit. Het betreft voornamelijk verschuivingen naar de zakelijke diensten: Verhuur en overige zakelijke diensten, Specialistische zakelijke diensten en de Financiële dienstverlening.





4

Deelregio's van de MRA in vogelvlucht

- In de MRA groeide de economie, de bevolking en de werkgelegenheid harder dan het Nederlandse gemiddelde (1996-2022). De groei concentreerde zich met name in Amsterdam, Amstelland-Meerlanden en Almere-Lelystad.
- Ook vanaf 2015 zette de concentratie van groei in Amsterdam, Amstelland-Meerlanden en Almere-Lelystad door, hoewel de verschillen kleiner waren dan rond de eeuwwisseling.
- Na de coronapandemie veerde de economie in alle deelregio's van de MRA krachtig op. In 2023 was deze groei afgezwakt en de verwachting is dat de economie van de MRA ook de komende jaren een historisch gezien bescheiden groei zal kennen.
- De toegenomen krapte op de woningmarkt blijkt onder andere uit de verviervoudiging van de prijs voor koopwoningen sinds 1995. Dit is meer dan in de rest van Nederland, waar de prijzen in dezelfde periode meer dan verviervoudigden. Amsterdam kende een kleine verzesvoudiging van de woningprijzen sinds 1995.
- De groei van het aantal woningen was in de periode 2016-2023 sneller dan de groei van het aantal inwoners, zowel binnen de MRA als daarbuiten. Het gemiddeld kleiner worden van huishoudens draagt in belangrijke mate bij aan de krapte op de woningmarkt. De sterkste groei van de woningvoorraad vond plaats in de categorie overige huurwoningen, terwijl het aantal corporatiewoningen nauwelijks toenam.

Voordat we in hoofdstuk 5 de ontwikkelingen in de zeven deelregio's van de Metropoolregio Amsterdam (MRA) afzonderlijk beschrijven, vergelijken we in dit hoofdstuk ontwikkelingen tussen en binnen de deelregio's aan de hand van recente conjuncturele ontwikkelingen en enkele langetermijntrends. Het gaat daarbij om de ontwikkeling van het bruto regionaal product (brp), werkgelegenheid (beide gemeten in de periode 1996-2022), bevolking, inkomens van huishoudens, enkele arbeidsmarktindicatoren, ontwikkelingen op de woningmarkt, verhuisbewegingen en pendelstromen (tussen MRA-deelregio's en tussen deelregio's en de rest van Nederland).

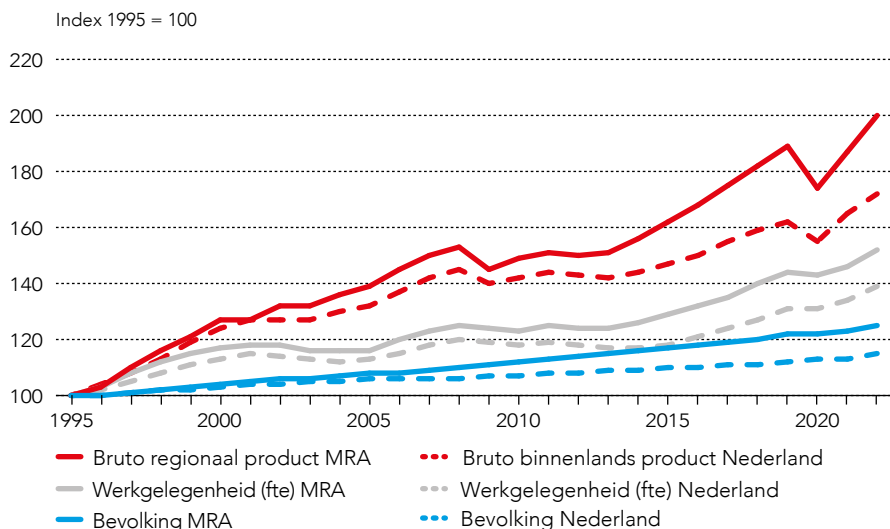


4.1 Economische groei en arbeidsmarkt

Ontwikkeling MRA in vergelijking met Nederland

In de periode 2015-2022 groeiden de bevolking, de economie en de werkgelegenheid in de MRA sneller dan het Nederlands gemiddelde (zie figuur 4.1). In 2022 – na het herstel van de coronapandemie – was de economie van de MRA twee keer groter dan in 1995. In dezelfde periode is de Nederlandse economie als geheel een factor 1,7 groter geworden. Eenzelfde patroon is zichtbaar in de ontwikkeling van de werkgelegenheid en bevolking. Door deze groeiverschillen is het aandeel van de MRA in de Nederlandse bevolking en economie toegenomen. In 2022 had de MRA een aandeel van 20 procent in de Nederlandse economie (dit was 17,2 procent in 1995), bijna 17 procent in de totale werkgelegenheid (fte's) in Nederland (dit was 15,5 procent in 1995) en woonde ongeveer 15 procent van de Nederlandse bevolking in de MRA (in 1995 was dit 13,5 procent).

Figuur 4.1 Forse groei bevolking, economie en werkgelegenheid ten opzichte van Nederland



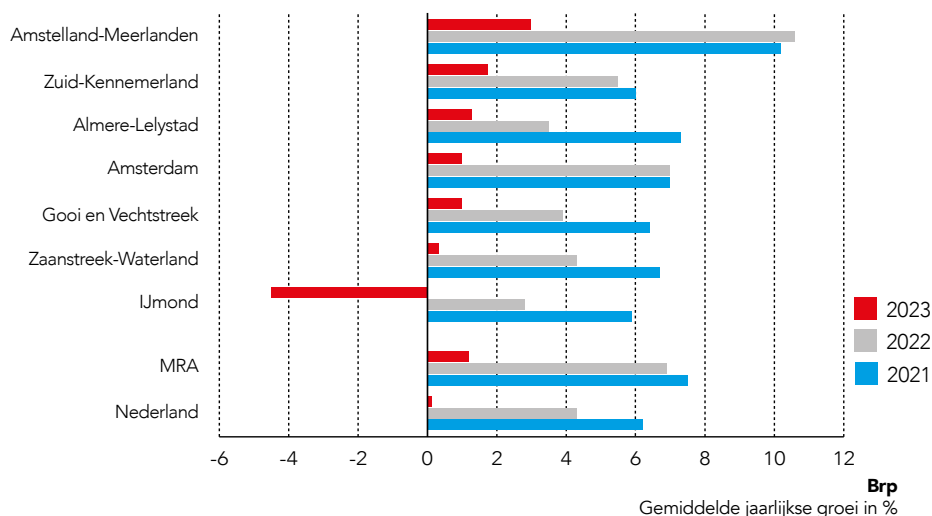
Bron: CBS (bewerking TNO/SEO Economisch Onderzoek)

De MRA is daarmee in toenemende mate een aantrekkelijke vestigingsplaats gebleken voor zowel bedrijven als de bevolking. Steeds meer economische activiteit is zich in de MRA gaan concentreren – een proces dat in de periode vanaf 2013 bovendien is versneld. Dit geldt zowel voor het brp als de werkgelegenheid, maar het groeiverschil nam bij het brp meer toe. Dit betekent dat de MRA ook een relatief sterkere arbeidsproductiviteitsontwikkeling heeft doorgemaakt. De keerzijde van deze ontwikkeling is een grote druk op de schaarser wordende ruimte, de capaciteit op de weg, het openbaar vervoer, het energienet en de woningmarkt.

Economisch herstel na corona in deelregio's van de MRA

Na de economische schok als gevolg van de corona-uitbraak in 2020, was er in de jaren erna sprake van breed en krachtig economisch herstel in alle deelregio's van de MRA (zie figuur 4.2). De groei was bijzonder sterk in Amstelland-Meerlanden, waar deze in zowel 2021 als 2022 boven de 10 procent lag. Het hervatten van het vliegverkeer vanaf

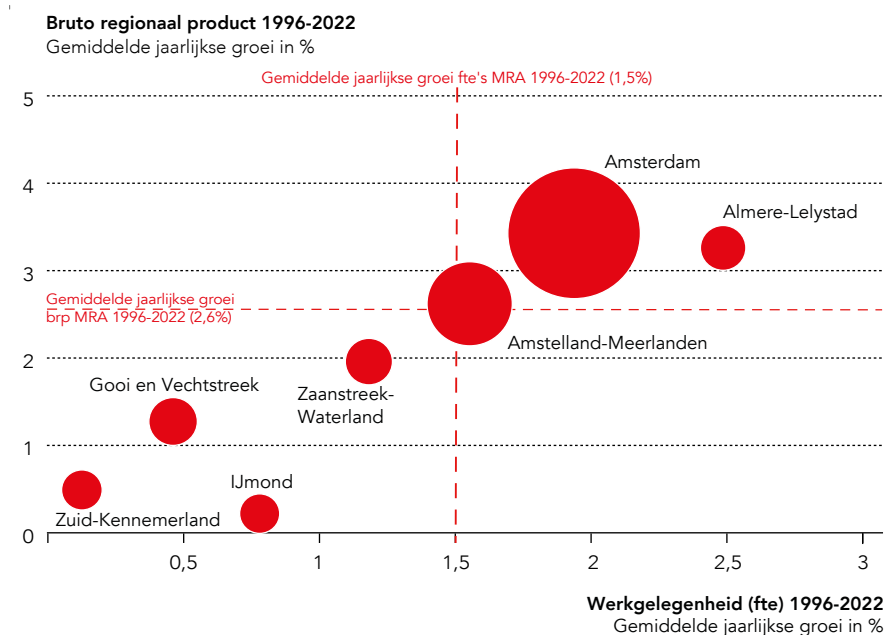
Figuur 4.2 Herstel luchtvaart na coronapandemie goed zichtbaar



Bron: CBS (bewerking TNO)

Schiphol heeft hieraan een belangrijke bijdrage geleverd. In 2023 zwakte de economische groei af naar 1,2 procent in de MRA en 0,1 procent in Nederland. Die afzwakking van economische groei deed zich voor in alle MRA-deelregio's, waarbij IJmond de enige regio was met een krimpende economie. De economie van IJmond heeft van oudsher een wat volatieler verloop, als gevolg van de ruime vertegenwoordiging van de (staal)industrie en diens gevoeligheid voor (prijz-)schommelingen op de internationale markt. Het CBS benoemt²⁵ bij de voorlopige groeicijfers per regio in 2023 dat aanwezigheid van energie-intensieve industrie een belangrijke rol speelde bij regionale verschillen in economische groei. Zo wordt ook voor IJmond benoemd dat de industrie hier in 2023 relatief veel last had van gestegen energieprijzen. Daarnaast speelde in 2023 geopolitieke spanningen mogelijk een rol bij de economische ontwikkelingen in IJmond.

Figuur 4.3 Almere-Lelystad en Amsterdam groeiden het sterkst tussen 1996 en 2022



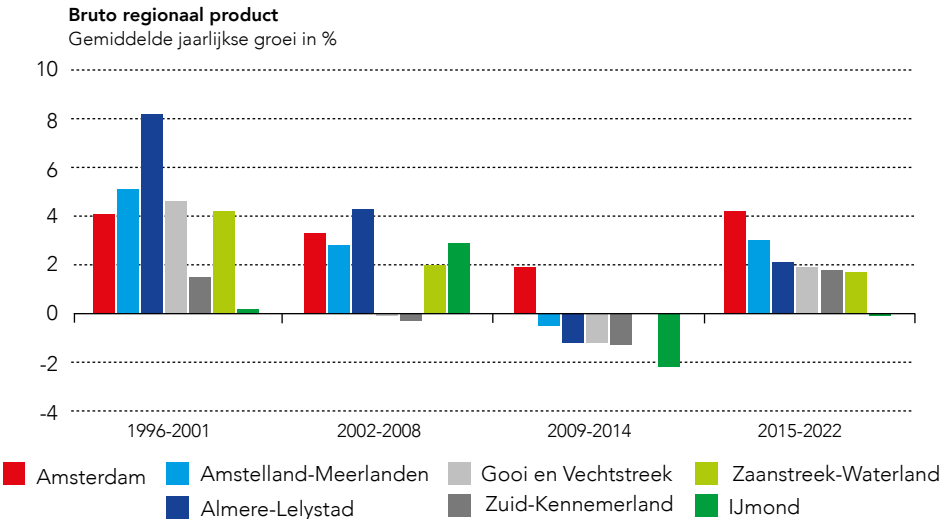
* Grootte van bol: omvang brp 2022

Bron: CBS (bewerking TNO)

Vergelijking lange-termijn economische ontwikkeling van deelregio's

De lange-termijn economische ontwikkeling van de MRA leunt in sterke mate op Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. Deze twee deelregio's maakten in 2022 tezamen 72 procent van het brp van de MRA uit en herbergden ruim 65 procent van de totale werkgelegenheid in de MRA. Over de gehele periode 1996-2022 groeiden zowel het brp als de werkgelegenheid hier gemiddeld sneller dan in andere deelregio's (zie figuur 4.3). Ditzelfde gold overigens voor Almere-Lelystad, waarbij vooral in het begin van deze analyseperiode sprake was van snelle uitbreiding van beide steden en de economische activiteit daarmee ook in rap tempo toenam. In figuren 4.4 en 4.5 is de groei per deelregio uitgesplitst naar verschillende perioden. Daaruit blijkt dat de ontwikkelingen in Almere-Lelystad niet continu op dit hoge tempo plaatsvonden. Voor Amsterdam en Amstelland-Meerlanden was de groeivoorsprong meer structureel van aard, waardoor hun aandeel in de economie van de MRA ook relatief meer toenam. Dit gold in het bijzonder voor Amsterdam, waar het proces van concentratie van economische activiteit en

Figuur 4.4 Economische groei concentreert zich sterk in Amsterdam



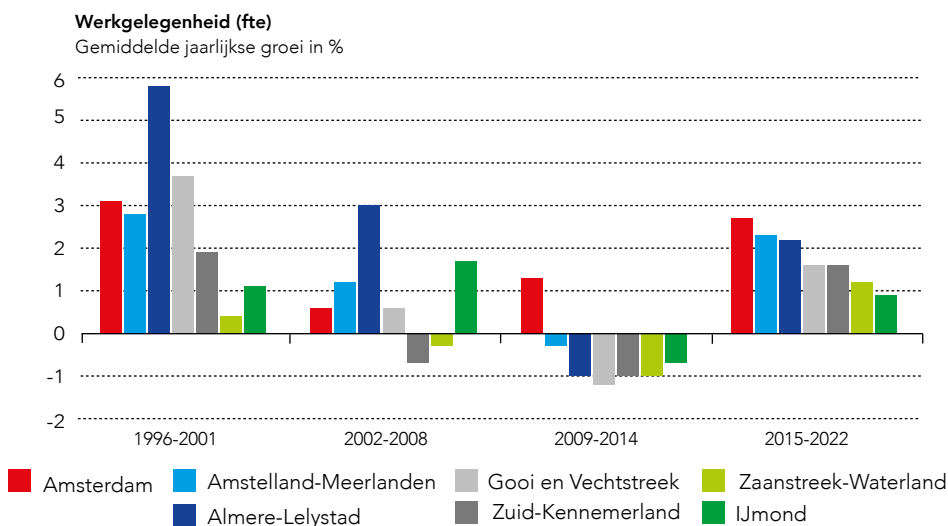
Bron: CBS (bewerking TNO)

relatief hoge arbeidsproductiviteitsgroei (het verschil in brp-groei en werkgelegenheidsgroei) het sterkst zichtbaar was.

Figuur 4.4 toont voor iedere deelregio de ontwikkeling van het brp per deelperiode tussen 1996 en 2022. In de periode tussen 1996 en 2001 was er sprake van een gemiddelde jaarlijkse groei van rond de 4 procent, waarbij de snelle uitbreiding van het aantal inwoners in Almere-Lelystad in het oog springt met een brp-groei van gemiddeld ruim 8 procent. In de periode erna (2002-2008) was de groei in de meeste deelregio's minder groot, waarbij het brp in Gooi en Vechtstreek en Zuid-Kennemerland zelfs licht kromp. In deze deelperiode was de economische groei in Almere-Lelystad hoger dan elders in de MRA. Ook in deze periode groeide de bevolking van Almere-Lelystad nog relatief sterk.

De periode 2009-2014 werd gekenmerkt door de Grote Recessie, die alle deelregio's een flinke schok bezorgde en leidde tot een afname

Figuur 4.5 Ook werkgelegenheidsontwikkeling concentreert zich sterk in Amsterdam



Bron: CBS (bewerking TNO)

van het brp. De uitzondering hierop was Amsterdam dat dankzij eerder en krachtiger economisch herstel in de periode van 2009 tot en met 2014 toch nog uitkwam op een gemiddelde brp-groei van 2 procent per jaar. In de periode vanaf 2015 veerden de economieën van bijna alle deelregio's uiteindelijk weer op. De gemiddelde jaarlijkse groei van Amsterdam lag in de periode 2015-2022 zelfs boven het niveau van vóór de crisisperiode. Vooral het jaar 2022 heeft aan die sterke groei bijgedragen, toen de economie na de coronacrisis definitief van het slot ging en weer op volle toeren kon draaien. Voor de overige deelregio's gold dat zij het groeitempo van voor de kredietcrisis niet meer hebben geëvenaard. In IJmond was gemiddeld over de periode 2015-2022 sprake van krimp, samenhangend met het sterke industriële profiel en meer volatiele ontwikkelingen op internationale markten.

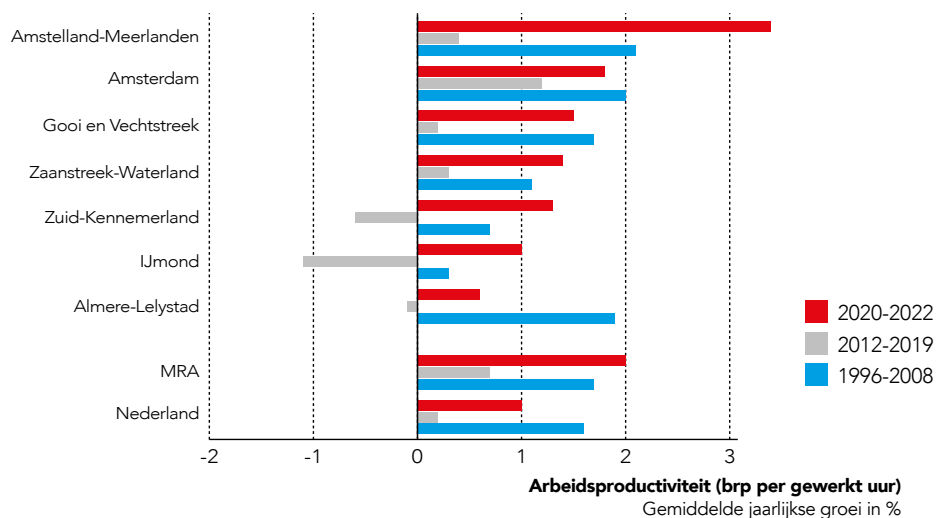
De ontwikkeling van de werkgelegenheid volgde in de vier deelperiodes in grote lijnen de ontwikkelingen van het brp (vergelijk figuur 4.5 met 4.4). Na jaren van sterke werkgelegenheidsgroei volgde na het uitbreken van de kredietcrisis in 2008 een periode van dalende werkgelegenheid. De werkgelegenheid herstelde zich na de crisis echter in snel tempo. Net als met het brp startte dit proces eerder en krachtiger in Amsterdam dan in de andere deelregio's, waardoor de werkgelegenheidsgroei in de hoofdstad al in de periode 2009-2015 gemiddeld genomen positief was.

In de periode vanaf 2015 nam de werkgelegenheid in alle deelregio's weer toe, waarbij wederom de toename in Amsterdam gemiddeld het sterkst was. De ontwikkelingen in Amstelland-Meerlanden en Almere-Lelystad volgden op kleine afstand met in hun kielzog de overige deelregio's. Het valt op dat het tempo van werkgelegenheidsgroei in deelregio's nu dichterbij elkaar ligt dan in eerdere jaren. In eerdere edities van de Economische Verkenningen beschreven we een sterke concentratie van werkgelegenheidsgroei in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. Nu zien we een meer gelijke werkgelegenheidsgroei in meerdere deelregio's. Het is nog te vroeg om te spreken van een trendbreuk. Tegelijk is het zeer wel denkbaar dat de wisselwerking tussen schaarstes (zoals schaarste aan ruimte voor nieuwe bedrijvigheid en tekorten aan commercieel vastgoed en woningen) leiden tot veranderingen in woon- en werklocaties van inwoners en bedrijven. Deze ontwikkeling kan uiteindelijk gevolgen hebben voor de ruimtelijke spreiding van de werkgelegenheidsontwikkeling.

Voordelange-termijneconomischeontwikkelingisdearbeidsproductiviteit een bepalende factor – zeker nu het arbeidspotentieel al bijna volledig wordt benut en er met de demografische ontwikkelingen (waaronder vergrijzing) de komende decennia sprake zal zijn van een krappere arbeidsaanbod. Arbeidsproductiviteitsontwikkelingen komen tot uiting in het verschil tussen brp-groei en werkgelegenheidsgroei. Door werkprocessen slimmer en efficiënter te organiseren of door arbeidsbesparende technologie in te zetten, kan er per gewerkt uur meer geproduceerd worden. De arbeidsproductiviteit neemt dan toe.

Figuur 4.6 toont de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in de verschillende deelregio's van de MRA. Hierbij is onderscheid gemaakt in drie verschillende perioden: (i) de periode 1996-2008, (ii) de periode 2012-2019 en (iii) de coronajaren 2020-2022. De jaren met groot productiviteitsverlies als gevolg van de kredietcrisis (2009-2011) zijn buiten beschouwing gelaten.

Figuur 4.6 Na de coronapandemie groeide de arbeidsproductiviteit sterker dan daarvoor



Bron: CBS (bewerking TNO)

Sinds 2012 – het jaar waarin het eerste voorzichtige economisch herstel na de kredietcrisis optrad en er vanaf 2014 een periode van hoogconjunctuur aanbrak – is er een verschil ontstaan tussen de arbeidsproductiviteitsontwikkeling in de MRA en het Nederlands gemiddelde. In de periode 2012-2019 is daarbij vooral in Amsterdam de arbeidsproductiviteit relatief hard gegroeid. In lijn met de beschrijving in hoofdstuk 3 kan de verklaring voor de relatief gunstige ontwikkelingen in Amsterdam worden gezocht in sectorale groei-effecten en samenstellingseffecten. Binnen verschillende sectoren was er in Amsterdam sprake van een gunstiger ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit in vergelijking met andere deelregio's (sectorale groei-effecten). Ook herbergt Amsterdam sectoren die vanwege hun karakter een relatief gunstige arbeidsproductiviteitsontwikkeling doormaken. Zo zijn ICT-diensten, Financiële diensten en Onroerend goed in Amsterdam oververtegenwoordigd. De ruime aanwezigheid van dergelijke sectoren die vanwege hun karakter makkelijker productiviteitsstijging kunnen realiseren, leidt tot samenstellingseffecten.

Tabel 4.1 Huishoudens en kinderen in armoede; gemiddeld versus mediaan inkomen

	Huishoudens in armoede		Kinderen in armoede		Inkomensongelijkheid*	
	2011	2022	2011	2022	2011	2022
	aandeel in %		aandeel in %		gemiddelde/ mediane inkomen	
Nederland	6,9	4,4	8,0	5,2	1,12	1,12
MRA	8,8	4,8	10,2	6,4	1,16	1,18
Amsterdam	13,7	6,1	18,0	9,5	1,22	1,26
Almere-Lelystad	7,8	4,9	9,3	6,0	1,09	1,08
Zuid-Kennemerland	6,4	4,2	7,5	4,9	1,15	1,22
Gooi en Vechtstreek	5,9	3,9	6,3	4,5	1,22	1,24
IJmond	5,6	3,9	7,2	6,2	1,09	1,09
Zaanstreek-Waterland	5,2	3,9	6,3	5,1	1,10	1,10
Amstelland-Meerlanden	4,8	3,5	5,2	4,0	1,12	1,14

* Inkomensongelijkheid benaderen we hier door de verhouding te laten zien van het gemiddelde ten opzichte van het mediane (gestandaardiseerde) inkomen. Hoe groter dit verhoudingsgetal, des te ongelijker zijn inkomens verdeeld, met relatief veel hoge inkomens.

Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

Ten opzichte van de periode 1996-2008 was er in de periode 2012-2019 sprake van een tragere arbeidsproductiviteitsgroei, zowel in Nederland als de MRA. Dit beeld past in een bredere trend van vertragende arbeidsproductiviteitsgroei waar ontwikkelde economieën en lidstaten van de Europese Unie of Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) mee te maken hebben. Tegen deze achtergrond is het een lichtpunt te noemen dat de arbeidsproductiviteitsgroei in Nederland en alle MRA-deelregio's in de periode 2020-2022 weer sneller toenam. In deze cijfers zit het herstel na het stilleggen van de economie tijdens de coronapandemie gevangen, wat het zicht op structurele ontwikkelingen wat vertroebelt. Voor de lange termijn creatie van welvaart en welzijn is een structureel hogere arbeidsproductiviteitsgroei van belang.

Inkomen van huishoudens in deelregio's

Een toename van brp-groei betekent niet dat iedereen daar in dezelfde mate van profiteert. Tabel 4.1 toont het aandeel huishoudens in armoede in de MRA. In de periode 2011-2016 is het aandeel huishoudens in armoede toegenomen in zowel Nederland als de MRA. Na 2016 is dit aandeel weer afgenomen en in 2022 is het aandeel huishoudens in armoede zelfs lager lag dan in 2011. Echter, in de MRA waren er in de onderzochte periode relatief meer huishoudens (en kinderen) in armoede dan gemiddeld in Nederland, met name in Amsterdam en Almere-Lelystad. In andere deelregio's lag het aandeel huishoudens (en kinderen) in armoede onder of rond het landelijke cijfer.

Voor de verdeling van welvaart over huishoudens is de verhouding tussen het gemiddelde en mediane inkomen van huishoudens ook relevant. Deze verhouding zegt iets over de verdeling van inkomens. Daarbij geldt hoe hoger de ratio tussen het gemiddelde en mediane inkomen, hoe groter de inkomensverschillen van huishoudens zijn. Wanneer groei van inkomens zich concentreert bij hoge inkomens zal het gemiddelde inkomen sneller stijgen dan het mediane inkomen en zal de ratio stijgen. De mediaan is immers altijd de middelste waarde in de spreiding van lage naar hoge inkomens. Tabel 4.1 toont dat de inkomensongelijkheid van huishoudens in de MRA relatief hoog is en tussen 2011 en 2022 is toegenomen. Met name in Amsterdam, Zuid-Kennemerland en Gooi en Vechtstreek zijn inkomensverschillen tussen huishoudens relatief groot. De toename zien we met name in Amsterdam en Zuid-Kennemerland.

Vergelijking arbeidsmarktindicatoren deelregio's

In hoofdstuk 5 worden in een tabel met kerncijfers voor iedere deelregio de belangrijkste arbeidsmarktindicatoren weergegeven. Tabel 4.2 geeft een vergelijkend overzicht van deze indicatoren: bruto-arbeidsparticipatie, werkloosheid en een onderverdeling van de beroepsbevolking naar opleidingsniveau. De tabel bevat cijfers voor het jaar 2023.

Na het opheffen van de laatste coronamaatregelen daalde de werkloosheid in Nederland in 2022 naar 3,5 procent. In 2023 bleef de werkloosheid in Nederland op ongeveer gelijk niveau (3,6 procent). Ook in de MRA bleef de werkloosheid in 2023 stabiel op een niveau van 4,0 procent, net iets hoger dan het landelijke cijfer. Ook voor de meeste deelregio's geldt dat de werkloosheid in 2023 stabiel is gebleven. Alleen in Zuid-Kennemerland is de werkloosheid toegenomen van een zeer lage 2,3 procent in 2022 naar 3,0 procent in 2023.

De krapte op de arbeidsmarkt hield aan, zowel in Nederland als in de MRA. Hierdoor nam in 2023 de bruto-participatiegraad in de MRA toe naar 76,7 procent – niet alleen hoger dan het landelijke gemiddelde,

Tabel 4.2 Vergelijking arbeidsmarktindicatoren deelregio's MRA, 2023

	Bruto-participatiegraad	Werkloosheid	Beroepsbevolking naar opleiding		
			Basis-opgeleid	Mbo-opgeleid	Hbo/wo-opgeleid
	%	%	%	%	%
Nederland	75,8	3,6	21	38	41
Metropoolregio Amsterdam	76,7	4,0	20	33	47
Amstelland-Meerlanden	78,5	3,7	22	37	41
Zuid-Kennemerland	77,2	3,0	18	30	52
IJmond	77,0	3,5	22	39	39
Amsterdam	76,7	4,9	18	24	58
Almere-Lelystad	75,6	4,0	22	41	37
Zaanstreek-Waterland	75,6	3,0	24	43	33
Gooi en Vechtstreek	75,6	3,0	18	33	49

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

maar ook de hoogste participatiegraad ooit in de MRA. In Almere-Lelystad, Gooi en Vechtstreek en Zaanstreek-Waterland lag de bruto-participatiegraad nipt onder het landelijke gemiddelde van 75,8 procent.

De beroepsbevolking van de MRA bevat aanzienlijk meer hbo- en wo-geschoolden dan elders in Nederland. Dit varieert overigens per deelregio. In Amsterdam was 58 procent van de beroepsbevolking hbo- of wo-geschoold. Ook in Zuid-Kennemerland hebben relatief veel inwoners dit opleidingsniveau. Almere-Lelystad, IJmond en Zaanstreek-Waterland kenmerkten zich met een groter deel van de beroepsbevolking dat een MBO-studie heeft gevolgd.

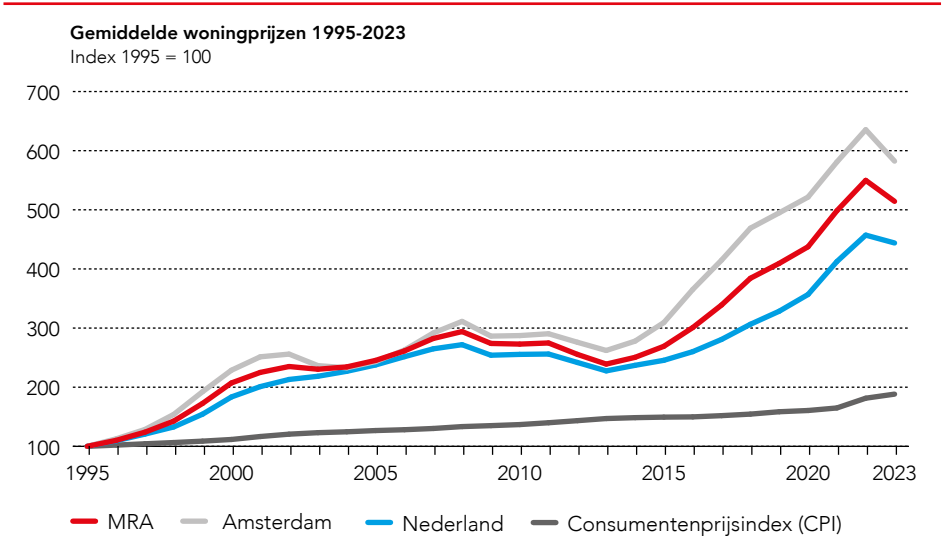


4.2 Woningmarkt, verhuizingen en woon-werkverkeer

Prijzen van koopwoningen

De krapte op de woningmarkt in de MRA neemt nog steeds verder toe en dat is af te lezen aan de (relatieve) prijzen van koopwoningen. Die prijzen zijn sinds 1995 meer dan verviervoudigd, tegenover een verviervoudiging gemiddeld in Nederland (zie figuur 4.7). In de gemeente Amsterdam was die stijging nog sterker: daar is sinds 1995 sprake van bijna een verzesvoudiging van de woningprijzen. Door de stijgende rente vond er in 2023 een trendbreuk plaats en daalde de woningprijzen in de MRA gemiddeld met ongeveer 6 procent. Dit werd voor een groot deel bepaald door de daling van de woningprijzen in Amsterdam van 8 procent in 2023. Gemiddeld daalden in Nederland de woningprijzen met 3 procent. Dit past in een trend waarin de prijzen van koopwoningen tussen de uitbraak van de coronapandemie en 2022

Figuur 4.7 Tijdelijke trendbreuk in stijgende woningprijzen dankzij rentestijging



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

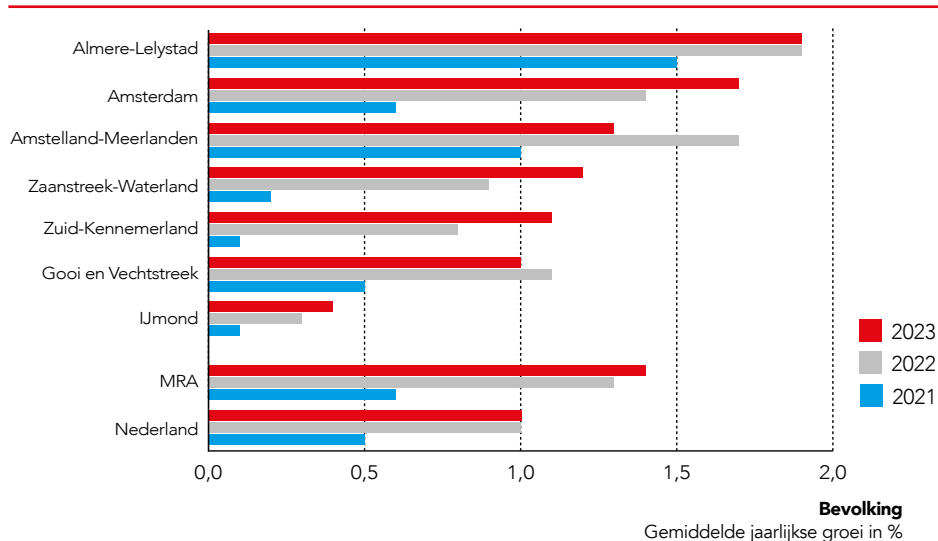
minder sterk stegen in Amsterdam (22 procent) dan in de gehele MRA (26 procent) en Nederland (28 procent). Begin 2024 waren de prijzen van koopwoningen weer terug op het hoge niveau van 2021.

Krapte op de woningmarkt ontstaat door een stijgende vraag (onder andere groei van de bevolking) of een onvoldoende meestijgend aanbod (groei woningvoorraad) en resulteert via het prijsmechanisme in een verandering van het aantal verhuizingen en een verandering in de omvang van het woon-werkverkeer. Deze onderwerpen komen hieronder achtereenvolgens aan bod.

Bevolkingsgroei

De bevolking van de MRA groeide in 2023 met 1,4 procent en lag daarmee, conform de trend die al langer gaande is, ruim boven het gemiddelde tempo van de bevolkingsgroei in Nederland (zie figuur 4.8). Gemiddeld over de periode 2015-2023 lag de bevolkingsgroei in de MRA 0,4 procentpunt boven de landelijke groei. De MRA was in

Figuur 4.8 Aantal inwoners MRA neemt relatief sneller toe dan elders in Nederland



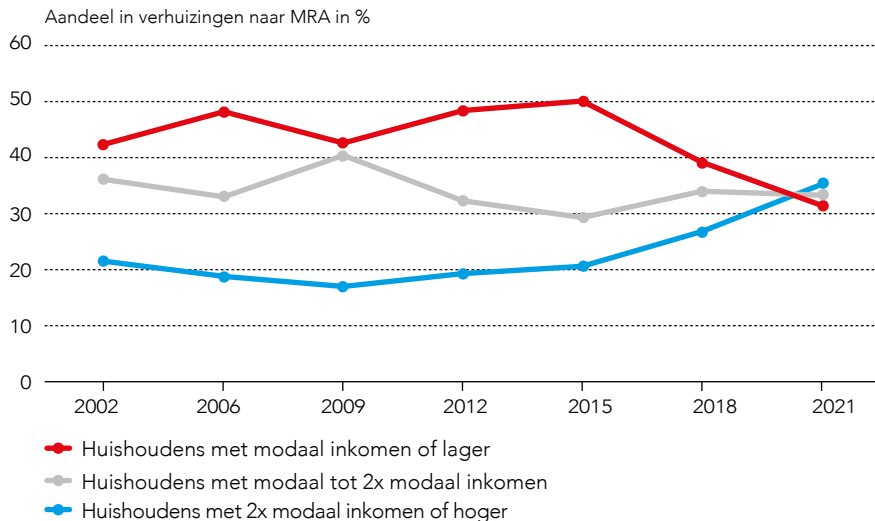
Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

2023 nog altijd voor veel mensen een gewilde plek om te wonen, niet alleen voor mensen vanuit Nederland, maar in toenemende mate ook voor mensen uit het buitenland. Binnen de MRA bevond de grootste toename van het aantal inwoners zich in Almere-Lelystad, Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. In Almere-Lelystad en Amstelland-Meerlanden speelde vooral mee dat hier relatief veel ruimte voor woningbouw is. De toename van de bevolkingsgroei in Amsterdam in 2023 hing onder andere samen met de grote instroom vanuit het buitenland. Het ging daarbij steeds vaker om goed verdienende huishoudens (zie figuur 4.9).

Ontwikkeling woningvoorraad

De relatief sterke bevolkingsgroei in de MRA heeft gezorgd voor een flinke groei in de vraag naar woningen. Tegelijkertijd is het aantal beschikbare woningen in de MRA sinds 2016 sneller gestegen dan het aantal mensen dat in de MRA woont (zie figuur 4.10). De oplopende

Figuur 4.9 Verhuizers naar MRA steeds vaker met bovenmodaal inkomen



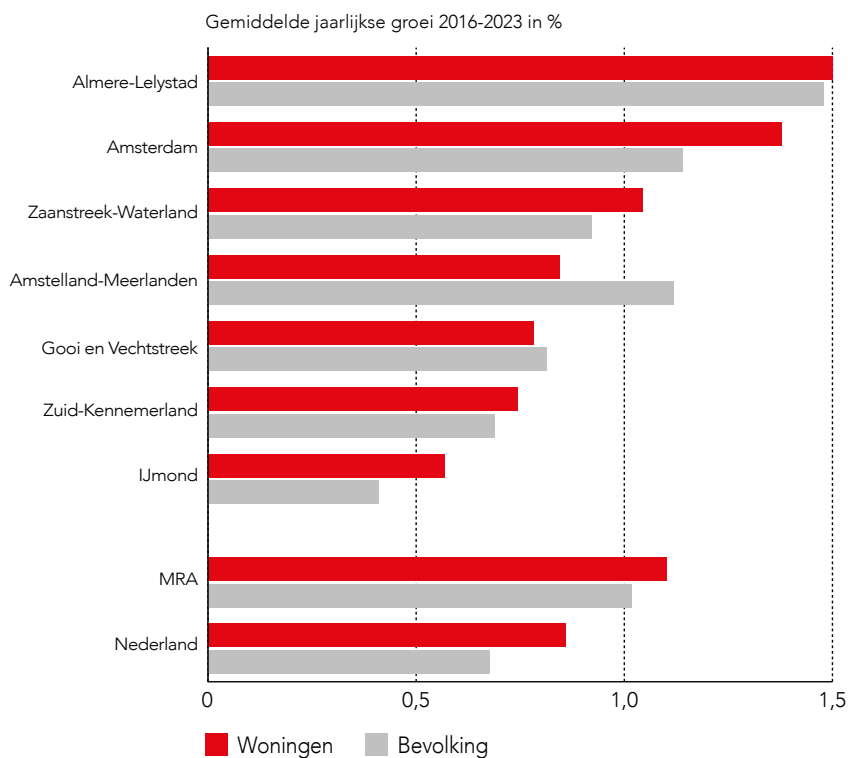
* Deze figuur omvat zowel binnenlandse als buitenlandse verhuizingen naar de MRA.

** Gevens zijn alleen beschikbaar voor de benoemde jaren. Dit is zichtbaar in de figuur door de markeringen ipv een doorlopende lijn.

Bron: Woononderzoek Nederland (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

krapte op de woningmarkt wordt daarom in sterke mate bepaald doordat de omvang van huishoudens steeds kleiner is geworden (meer eenpersoonshuishoudens). Er is een toenemende woningbehoefte voor specifieke groepen. Denk bijvoorbeeld aan alleenstaanden (al dan niet na een scheiding), huishoudens zonder kinderen die hun eerste eigen woning zoeken met een relatief beperkt budget, en studenten. Maar ook aan de groeiende groep ouderen (vergrijzing) die vaak alleen achterblijven in een eengezinswoning en niet noodzakelijk de behoefte voelen om te verhuizen of daarvoor geen geschikte seniorenwoning kunnen vinden (beperkte doorstroom). Daardoor zijn er in verhouding

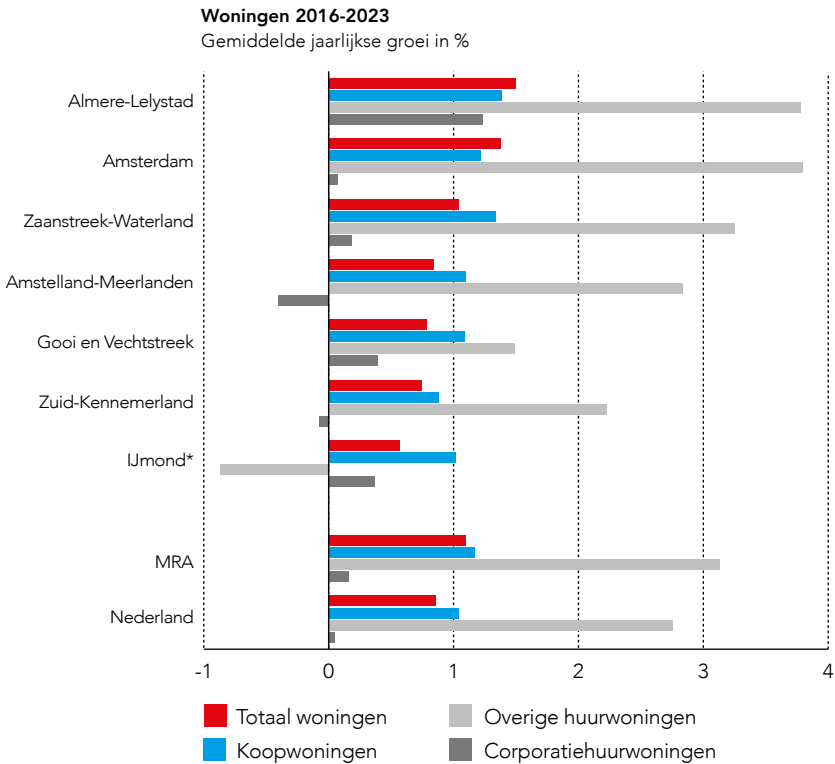
Figuur 4.10 De woningvoorraad groeit sneller dan de bevolking



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

steeds meer woningen nodig bij een steeds verder groeiende bevolking. Figuur 4.10 laat zien dat in de meeste deelregio's van de MRA het aantal bewoners per woning sinds 2016 is gedaald en huishoudens dus kleiner werden. Alleen in Amstelland-Meerlanden en Gooi en Vechtstreek is het gemiddelde aantal bewoners per woning tussen 2016 en 2022 gestegen.²⁶ De krapte op de woningmarkt hangt dan ook voor een belangrijk deel samen met enerzijds allocatieproblemen (mismatches tussen vraag en aanbod, ofwel de vraag of mensen wonen in het type woning van hun voorkeur en op de locatie waar zij het liefst zouden

Figuur 4.11 Toename woningvoorraad zit vooral in niet-corporatiehuurwoningen



* De relatief sterke daling van het aantal overige huurwoningen in IJmond is geconcentreerd in de jaren 2018 en 2019 en in de gemeenten Heemskerk en Velsen (nauwelijks in Beverwijk).

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

willen wonen) en anderzijds doorstroming. Hoewel een grotere inzet op de verbouw en nieuwbouw van woningen op langere termijn een oplossing kan bieden voor de krappe woningmarkt, is op korte termijn een efficiëntere doorstroom op de woningmarkt wellicht een effectievere oplossing.

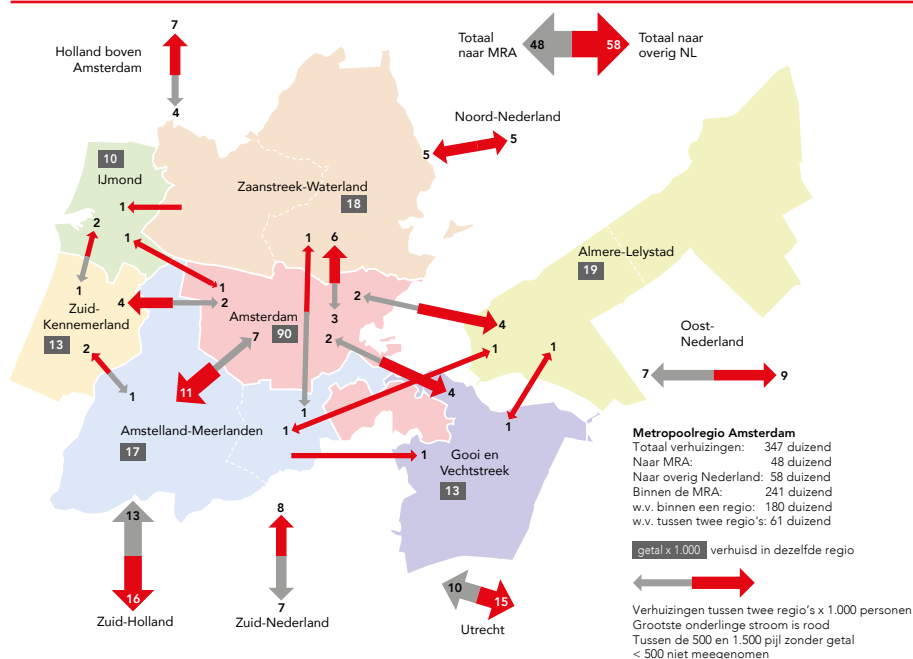
De toenemende krapte op de woningmarkt leidde ook tot meer concurrentie tussen starters en investeerders en tot stijgende prijzen van koop- en huurwoningen. In 2023 bestond bijna de helft van de woningvoorraad in de MRA uit koopwoningen, een derde werd verhuurd door corporaties en een vijfde viel in de categorie overige huur. Tussen deelregio's van de MRA varieerde het percentage koopwoningen tussen 30 procent (Amsterdam) en 61 procent (IJmond), het percentage corporatiehuurwoningen tussen 26 procent (Amstelland-Meerlanden, Gooi en Vechtstreek) en 40 procent (Amsterdam) en het percentage overige huurwoningen tussen 8 procent (IJmond, Zaanstreek-Waterland) en 30 procent (Amsterdam). Figuur 4.11 laat zien dat in de MRA zowel in absolute zin als in vergelijking met Nederland vooral het aantal overige huurwoningen sterk is gegroeid sinds 2016. Binnen de MRA is de grootste groei van deze woningen te zien in Amsterdam en in Almere-Lelystad. Daar stond in Amsterdam een beperkte groei van het relatief grote segment van corporatiehuurwoningen tegenover.

Verhuizingen

De stijgende prijzen van koopwoningen en de toegenomen krapte op de woningmarkt kunnen ertoe leiden dat het aantal verhuizingen naar buiten de MRA toeneemt. Per saldo hebben in 2022 meer inwoners de MRA verlaten dan dat er vanuit Nederland naartoe verhuisden (zie figuur 4.12). Tegenover 58 duizend mensen die de regio verlieten, staan 48 duizend inwoners die vanuit andere delen van Nederland naar de MRA verhuisden. De meeste mensen vanuit de MRA verhuisden naar Zuid-Holland (16 duizend), Utrecht en overig Flevoland (15 duizend), Oost-Nederland (9 duizend) en Holland boven Amsterdam (7 duizend). Zuid-Holland, Utrecht en overig Flevoland zijn in 2022 ook de gebieden waar de meeste verhuizers richting de MRA vandaan kwamen. Deze cijfers bevatten geen verhuizingen van personen die van buiten Nederland in de MRA kwamen wonen of andersom. Hoofdstuk 2 liet zien dat het migratiesaldo in de MRA met het buitenland in 2022 ruim 20 duizend personen bedroeg.

Het grootste deel van alle verhuisbewegingen in de MRA vond in 2022 nog altijd plaats binnen de deelregio's (zie figuur 4.12). Van de 299 duizend verhuizingen in 2022 vanuit de MRA bleven er 180 duizend binnen dezelfde deelregio (60 procent) en 241 duizend binnen de MRA (81 procent). Dat betrof relatief vaak verhuizingen binnen Amsterdam (90 duizend verhuisbewegingen), vanuit Amsterdam naar andere deelregio's (30 duizend) of andersom (16 duizend). Verder vallen vooral de relatief grote verhuisstromen tussen Amsterdam en Amstelland-Meerlanden op (onder andere Amstelveen en Haarlemmermeer). Het aantal verhuizingen tussen deelregio's van de MRA buiten Amsterdam was relatief beperkt.

Figuur 4.12 In 2022 waren er meer binnenlandse verhuizingen vanuit de MRA dan naar de MRA



Holland boven Amsterdam: Regio Alkmaar en Kop van Noord-Holland.

Noord-Nederland: Groningen, Friesland en Drenthe

Oost-Nederland: Overijssel en Gelderland

Zuid-Nederland: Zeeland, Noord-Brabant en Limburg

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

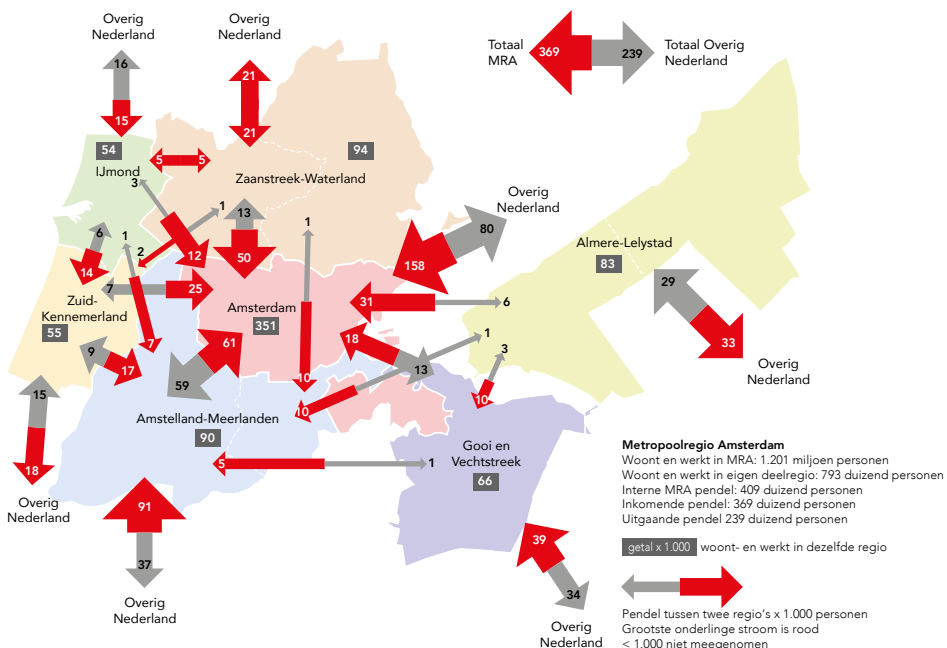
Het aantal verhuisbewegingen kan de laatste jaren zijn beïnvloed door de coronapandemie. Om te zien of verhuisbewegingen structureel zijn veranderd, kunnen de cijfers over verhuizingen het beste worden vergeleken met die van voor de coronapandemie. Ten opzichte van het jaar 2018 is het totaal aantal verhuisbewegingen van, naar en binnen de MRA in 2022 met 5 procent toegenomen. Het aantal verhuizingen binnen de MRA is gelijk gebleven, het aantal verhuizingen naar de MRA nam met 7 procent toe en het aantal verhuizingen naar buiten de MRA is met 14 procent toegenomen. Dit bevestigt het beeld dat op nationaal niveau per saldo meer mensen de MRA verlaten dan er zich vestigen. In hoofdstuk 2 wordt besproken dat dit negatieve binnenlandse migratiesaldo voor de MRA in 2022 werd gecompenseerd door een positief buitenlands migratiesaldo, waardoor de bevolking van de MRA toch sneller groeide dan in de rest van het land.



Woon-werkverkeer

De omvang en richting van pendelstromen zijn een resultante van de woon- en werklocatie van werknemers. De concentratie van werkgelegenheid in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden en de relatief snelle bevolkingsgroei in Almere en Lelystad zorgen voor veel woon-werkverkeer binnen de MRA. Daarnaast dragen verhuizingen vanuit de MRA naar andere delen van het land bij aan een toename van de pendelstromen vanuit de rest van Nederland naar met name Amsterdam. In 2022 werkten een kleine 1,6 miljoen mensen in de MRA. Het merendeel daarvan was ook inwoner van de MRA (1,2 miljoen mensen; 76 procent), de rest woonde elders in Nederland (369 duizend mensen; 24 procent). De omvang van de werkzame beroepsbevolking van de MRA bedroeg in 2022 1,4 miljoen mensen. Grotendeels werkten zij in de MRA zelf (83 procent) en het resterende deel werkte buiten

Figuur 4.13: Woon-werkverkeer binnen de MRA en met overige delen van Nederland, 2022



Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

de MRA (239 duizend personen; 17 procent). Meer cijfers over het aantal werkenden, de beroepsbevolking en het woon-werkverkeer is opgenomen in bijlage 5.

Per saldo had de MRA in 2022 een netto inkomende pendelstroom van 130 duizend personen. Daarbij telde de inkomende pendelstroom 369 duizend personen en de uitgaande pendelstroom 239 duizend personen. In veel gevallen was de bestemming van deze inkomende forensen Amsterdam (43 procent) of Amstelland-Meerlanden (25 procent). Deze twee deelregio's van de MRA kenden de grootste (netto) inkomende pendelstroom vanuit de rest van Nederland. Figuur 4.13 geeft een overzicht van alle pendelstromen van, naar en binnen de MRA in 2022. Deze figuur dient als basis voor een beschrijving van de belangrijkste forensenstromen van en naar elke deelregio. Aan het eind van elke regioparagraaf in hoofdstuk 5 is deze beschrijving voor de desbetreffende deelregio opgenomen.

In vergelijking met 2019 is het aantal werkzame personen in de MRA in 2022 ongeveer gelijk gebleven en de omvang van de werkzame beroepsbevolking in de MRA gestegen met 8 procent. Van die grotere werkzame beroepsbevolking is een groter deel buiten de MRA gaan werken, terwijl van de werkzame personen in de MRA een kleiner deel van buiten de MRA afkomstig is. Daardoor lag het pendelsaldo in 2022 aanzienlijk lager ($369 - 239 = 130$ duizend) dan in 2019 ($444 - 207 = 237$ duizend). Dit komt vooral door een lager pendelsaldo tussen Amsterdam en regio's buiten de MRA. De belangrijkste oorzaak van deze verschillen is de coronapandemie. Daardoor lijken binnen de MRA (en vooral binnen Amsterdam) met name arbeidsplaatsen verloren te zijn gegaan die verhoudingsgewijs vaak door mensen van buiten de MRA werden ingevuld (vermoedelijk vooral tijdelijke banen en banen in de meest door corona getroffen sectoren als Cultuur, sport en recreatie, Detailhandel en Zakelijke dienstverlening). Tegelijkertijd zijn er binnen de MRA (vooral in Amsterdam) juist meer mensen aan het werk gegaan, verhoudingsgewijs vaak buiten de MRA.





5

Kerncijfers per deelregio

- Inwoners in de meeste deelregio's van de MRA hebben in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde hoge inkomens en vermogens, maar ook hoge schulden. Ze zijn ook relatief ontevreden met hun woning en woonomgeving en worden met relatief veel criminaliteit en slechte luchtkwaliteit geconfronteerd. Tussen de deelregio's bestaan forse verschillen in onder andere bereikbaarheid van voorzieningen, duurzaamheidsindicatoren en sociaal kapitaal.
- In alle deelregio's was de economische groei in 2023 meer gematigd in vergelijking met de krachtige opleving na de coronapandemie in 2021 en 2022.
- In de huidige krappe arbeidsmarkt bevindt de werkloosheid zich in alle deelregio's op een laag niveau, maar is in Amsterdam wel duidelijk hoger dan in omliggende deelregio's en in de rest van Nederland. In 2023 zagen we in Amsterdam een lichte toename van de werkloosheid.
- In veel deelregio's hebben dienstensectoren een groot aandeel in het brp en de werkgelegenheid. Daarnaast zijn de sectoren Industrie en Vervoer en opslag kenmerkende activiteiten in het haven-industrieel complex in het Noordzeekanaalgebied en rond Schiphol.
- Er gaan grote pendelstromen naar Amsterdam en Amstelland-Meerlanden; niet alleen vanuit de MRA zelf, maar ook vanuit de rest van het land. Het percentage van alle werknemers dat ook in de eigen regio woont is in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden afgenomen (met respectievelijk 3 en 4 procentpunt). Voor Zaanstreek-Waterland en Almere-Lelystad geldt juist het omgekeerde: daar is het aantal mensen dat in de eigen regio woont en werkt toegenomen (met respectievelijk 4 en 9 procentpunt).



In dit hoofdstuk beschrijven we de ontwikkeling per deelregio van de Metropoolregio Amsterdam (MRA). Elke paragraaf is een korte, op zichzelf staande economische verkenning van een deelregio. Centraal staat de vraag in welke mate er sprake is van een goede balans tussen economie, sociale aspecten en verduurzaming, zowel binnen als tussen deelregio's in de MRA. We beginnen iedere paragraaf met een korte karakterisering van de deelregio aan de hand van de brede welvaartsindicatoren (zie hoofdstuk 1 voor een analyse en toelichting). Vervolgens bespreken we de economische ontwikkelingen met behulp van kerncijfers over onder andere het bruto regionaal product (brp), de werkgelegenheid, bevolking, beroepsbevolking en werkloosheid. Ook komen de economische ontwikkeling per sector (op basis van zowel toegevoegde waarde als werkgelegenheid) en pendelstromen van forensen aan bod. De figuren die in dit hoofdstuk de economische ontwikkelingen per sector beschrijven, omvatten de analyseperiode 2015-2022, tenzij anders vermeld.

Drie van de zeven deelregio's bestaan uit een samenstelling van twee grotere gemeenten of gebieden, te weten Almere-Lelystad, Amstelland-Meerlanden en Zaanstreek-Waterland. Om recht te doen aan het unieke profiel van de verschillende sub-regio's binnen deze deelregio's zijn extra figuren opgenomen met informatie over die sub-regio's (grotere gemeenten of gebieden). Daarnaast worden in de beschrijving van de economische ontwikkelingen in deze deelregio's de relevante verschillen tussen de sub-regio's uitgelicht. Dit betreft in paragraaf 5.1 de steden Almere en Lelystad, in paragraaf 5.2 regio Haarlemmermeer (de gemeenten Aalsmeer, Haarlemmermeer en Uithoorn) en Overig Amstel-Meerlanden (de gemeenten Amstelveen, Diemen en Ouder-Amstel) die de deelregio Amstelland-Meerlanden vormen, en tot slot in paragraaf 5.6 de gebieden Zaanstreek en Waterland, die de deelregio Zaanstreek-Waterland vormen.

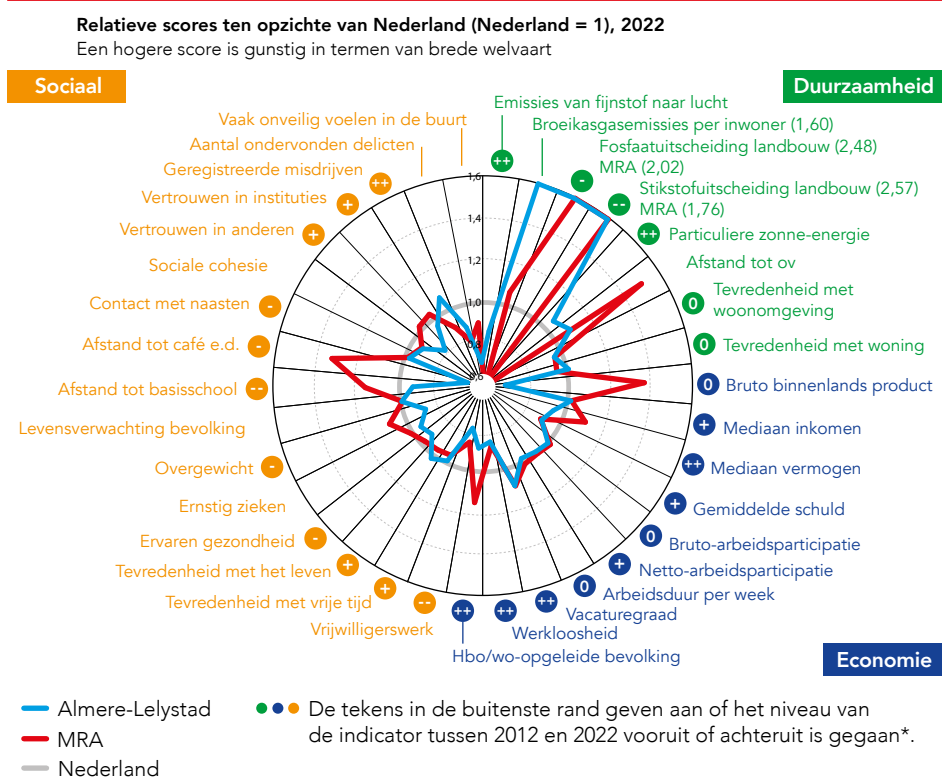
De figuren en tabellen in iedere regioparagraaf tonen een selectie van analyseresultaten. Volledige tijdreeksen van het onderliggende cijfermateriaal, waaronder ook de absolute omvang van sectoren in iedere deelregio, zijn te vinden in de online database op de website van de Metropoolregio Amsterdam.

5.1 Almere-Lelystad

Brede welvaart in Almere-Lelystad

De deelregio Almere-Lelystad bestaat uit de steden Almere en Lelystad in de provincie Flevoland. De regio is relatief jong en is erg ruim opgezet met nog relatief veel ruimte voor nieuwe ontwikkelingen. Dit vertaalt zich door in een regio met een uniek eigen profiel blijkend uit scores van brede welvaart indicatoren (zie figuur 1). Almere-Lelystad scoort in vergelijking

Figuur 1 Brede welvaart in Almere-Lelystad



* -- achteruitgang groter dan -1,5 procent; - achteruitgang tussen -0,5 en -1,5 procent; 0 verandering tussen -0,5 en +0,5 procent; + vooruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; ++ vooruitgang groter dan 1,5 procent. NB Voor de leesbaarheid van de figuur zijn onder- en bovengrenzen gehanteerd. Wanneer de score onder 0,6 of boven 1,6 uitkomt, is deze bij de indicator vermeld.
Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

met de MRA erg gunstig op emissies van fijnstof naar de lucht, de uitstoot van broeikasgasemissies per inwoner en de opwek van particuliere zonne-energie. Ook is men meer tevreden met de woning en het leven dan in de MRA (en gemiddeld in Nederland). Maar op een relatief groot aantal aspecten van brede welvaart scoorde de deelregio minder goed dan de MRA en Nederland. Inwoners van Almere-Lelystad voelden zich vaker onveilig (ook al waren er minder geregistreerde misdrijven), en scoorden relatief laag op indicatoren voor gezondheid en het vertrouwen in anderen en instituties. Tevens scoorde de deelregio minder goed op verschillende bereikbaarheidsindicatoren (waaronder de afstand tot een basisschool en café). Ook de afstand tot het openbaar vervoer was er groter dan gemiddeld in de MRA, maar wel kleiner vergeleken met Nederland. In vergelijking met zowel Nederland als de MRA wordt de regio gekenmerkt door een relatief laag brp per inwoner (wat in overeenstemming is met

Tabel 1 Kerngegevens Almere-Lelystad

		2022		2018	2019	2020	2021	2022	2023
		aantal	aandeel in MRA in %	jaarlijkse groei in %					
Bruto regionaal product	mld euro	11,5	6,0	1,2	1,2	-2,8	7,3	3,5	1,3
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	104	7,5	3,2	3,5	-0,4	3,8	4,0	
Werkzame personen	x 1.000	130	7,8	4,1	3,4	0,7	2,4	4,1	
Bevolking	x 1.000	302	11,6	1,4	1,6	1,5	1,5	1,9	1,9
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	229	11,6	1,4	1,9	1,4	2,7	0,9	2,2
Beroepsbevolking	x 1.000	173	11,5	2,6	1,3	1,9	3,1	3,0	2,3
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	166	11,5	4,2	2,0	1,3	3,2	4,4	3,0
Beroepsbevolking naar opleiding	Regio	MRA							
Basisopgeleid	in %	22,2	18,3						
Mbo-opgeleid	in %	43,3	33,6						
Hbo/wo-opgeleid	in %	34,5	48,1						
				aandeel in %					
Bruto-participatiegraad	in %	75,5	75,9	73,8	73,4	73,8	74,0	75,5	75,6
Werkloosheid	in %	4,0	3,9	5,7	5,0	5,5	5,4	4,0	4,0

Bron: CBS (bewerking TNO/SEO Economisch Onderzoek)

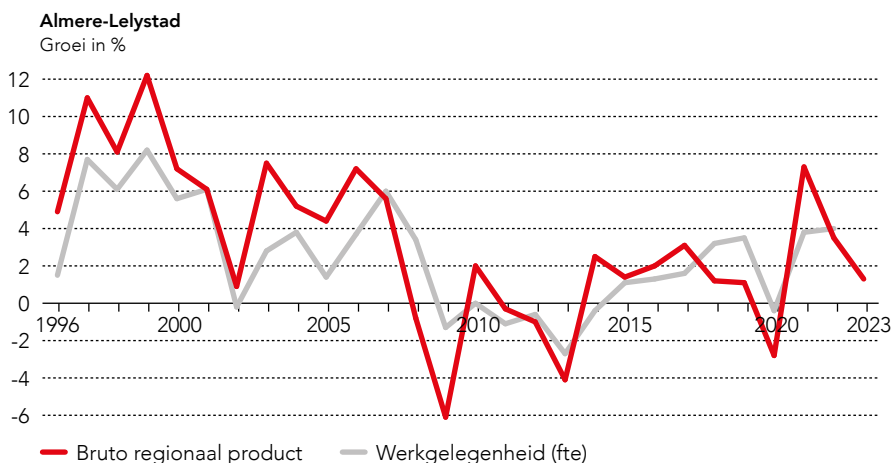
het grote aantal uitgaande forensen) en een kleiner aandeel hbo/wo-opgeleiden.

In de afgelopen 10 jaar hebben de emissies van fijnstof naar de lucht, opwekking van zonne-energie, en de ontwikkeling van vacatures en werkloosheid zich zeer gunstig ontwikkeld in hun bijdrage aan de brede welvaart. Ook het vertrouwen in anderen en instituties is verbeterd en geregistreerde misdrijven zijn afgenomen. Daarentegen zijn inwoners wel minder tevreden geworden met hun woning, afstand tot voorzieningen en contact met familie, vrienden of bureu.

De economie van Almere-Lelystad

De coronapandemie zorgde ervoor dat de economie van Almere-Lelystad in 2020 kromp met 2,8 procent. De sectorstructuur van Almere-Lelystad, met veel groothandelsbedrijven en leasebedrijven, heeft ervoor gezorgd dat de deelregio relatief weinig last heeft gehad van de coronabeperkingen. Het herstel na de coronapandemie zette snel in: de jaren 2021-2023 lieten een sterke groei van het brp zien en in

Figuur 2 Stevig herstel na coronajaar 2020 en recente stabilisatie

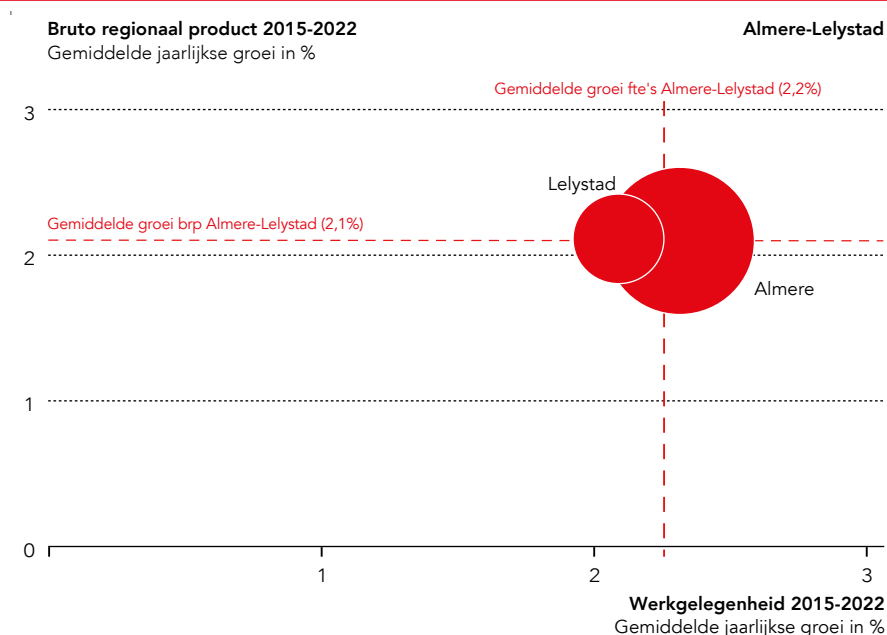


Bron: CBS (bewerking TNO)

2021 lag het brp alweer boven het niveau van voor de corona-uitbraak. Het groeitempo leek in 2023 af te nemen. Voorlopige cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) wijzen uit dat het brp van Almere-Lelystad in 2023 met 1,3 procent toenam.

De werkgelegenheid (het totale arbeidsvolume in fte's) in Almere en Lelystad groeide in de jaren na de corona-uitbraak (2021 en 2022) rond de 4 procent per jaar en was daarmee het sterkst binnen de MRA. Gemiddeld groeide de werkgelegenheid in de MRA in die periode met 3,2 procent per jaar. De bevolking van Almere en Lelystad groeide de afgelopen jaren met bijna 2 procent per jaar. Dit is veel vergeleken met de bevolkingsgroei in Nederland en de MRA. Ook de (potentiële) beroepsbevolking nam toe, evenals de bruto participatiegraad. De

Figuur 3 Groei economie en werkgelegenheid in Almere en Lelystad lopen gelijk op



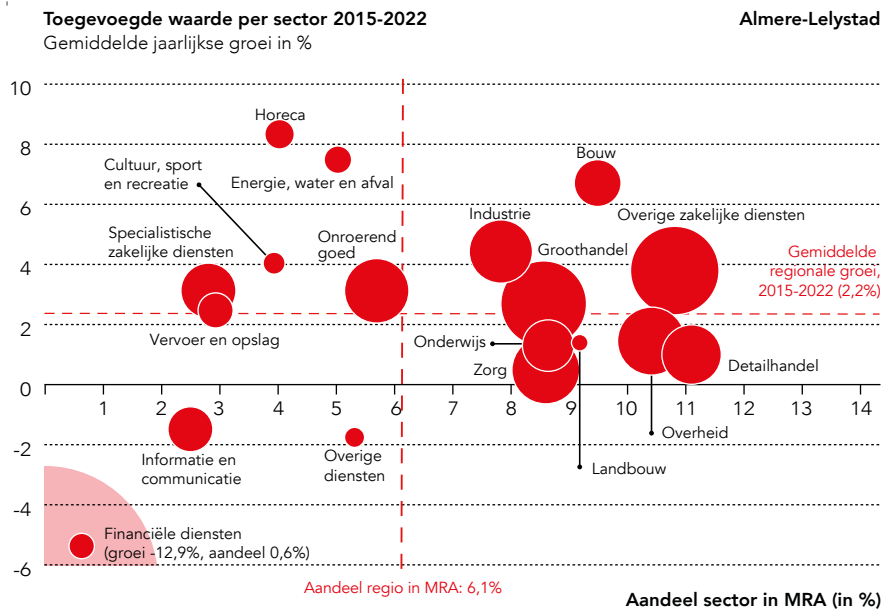
* Grootte van bol: omvang brp 2022

Bron: CBS (bewerking TNO)

werkloosheid in de deelregio bevond zich op een niveau dat gelijk was aan het gemiddelde van de MRA, zo rond 4 procent van de beroepsbevolking.

Figuur 3 laat zien dat de groei van de werkgelegenheid in de periode 2015-2022 in Almere (2,3 procent) iets groter was dan in Lelystad (2,1 procent). De ontwikkeling van het brp in Almere en Lelystad was echter nagenoeg gelijk, hetgeen erop duidt dat de arbeidsproductiviteitsgroei in Almere wat lager was dan in Lelystad. Almere realiseerde 72 procent van het brp in de samengestelde deelregio en 69 procent van de werkgelegenheid (2022). Gezamenlijk hadden Almere en Lelystad een aandeel van 6 procent in het brp en 7,5 procent in de werkgelegenheid in de MRA, net als het jaar ervoor.

Figuur 4 Divers palet aan diensten vormt basis economische groei Almere-Lelystad



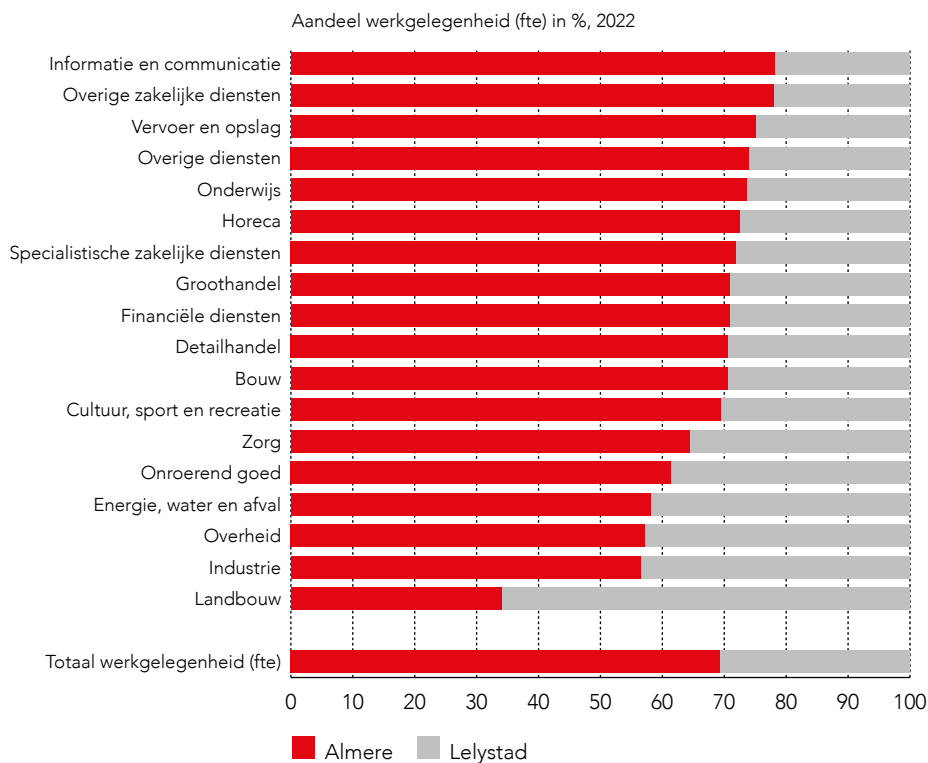
* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

Economische ontwikkeling per sector

In de periode 2015-2022 groeide de toegevoegde waarde van Almere-Lelystad gemiddeld met 2,2 procent per jaar. Dit kwam overeen met het landelijke gemiddelde, maar was lager dan de groei van de MRA als geheel. Figuur 4 laat zien dat die groei in Almere-Lelystad vooral op het conto kwam van enkele grote commerciële sectoren. Zo was de zakelijke dienstverlening in al zijn facetten een belangrijke aanjager van de groei in Almere-Lelystad. Ook Industrie en Onroerend goed waren omvangrijke sectoren in de deelregio die een belangrijke, bovengemiddelde

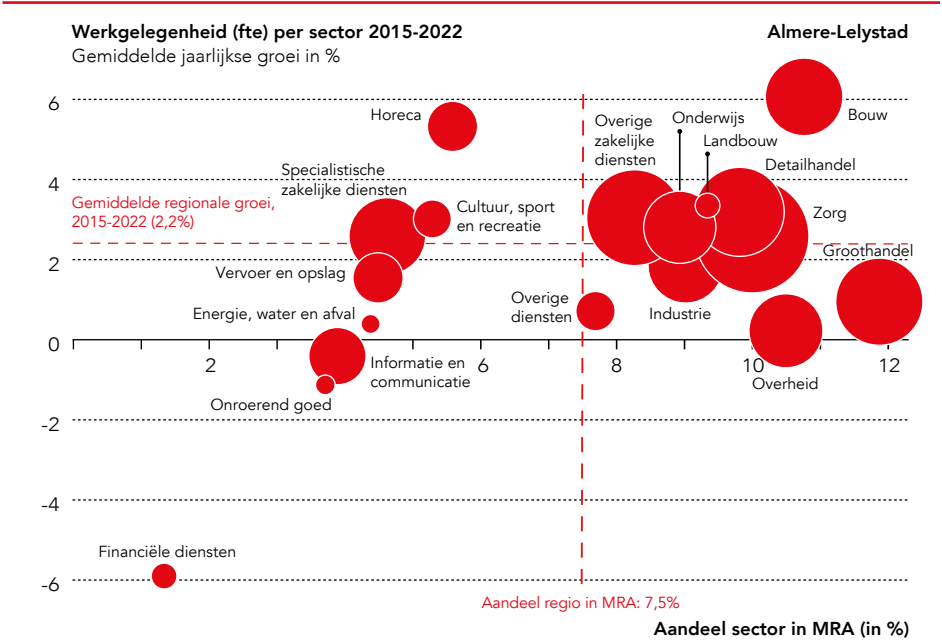
Figuur 5 Almere herbergt ongeveer tweederde van de werkgelegenheid in deelregio



Bron: CBS (bewerking TNO)

bijdrage aan de groei leverden. Hoewel de sectoren Horeca en Energie, water en afval relatief klein waren, lieten zij sterk bovengemiddelde groeicijfers zien, zo rond de 8 procent per jaar in de periode 2015-2022. De sectoren met een voornamelijk publieke taak, zoals Overheid, Zorg en Onderwijs, groeiden beperkt. De sector Informatie en communicatie kromp in de periode 2015-2022 met gemiddeld 1,5 procent per jaar. Financiële diensten in Almere en Lelystad maakten een dusdanig sterke negatieve ontwikkeling door (-12,9 procent) dat deze bol (die qua omvang vergelijkbaar is met die van Energie, water en afvalbeheer) niet zichtbaar is in de figuur. Dit is een effect van de voortschrijdende concentratie van Financiële diensten in en nabij Amsterdam die leidde tot afname van financiële dienstverlening in de deelregio's Almere-Lelystad, IJmond, Gooi- en Vechtstreek en Zaanstreek-Waterland.

Figuur 6 Dienstensectoren belangrijke werkgevers in Almere-Lelystad



* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO)

De eerder besproken figuur 3 laat zien dat Almere bijna driekwart van het brp van de deelregio genereerde. Dit patroon is in figuur 5 terug te zien in de verdeling van de werkgelegenheid per sector tussen beide steden. Voor nagenoeg alle sectoren gold dat de meeste arbeidsplaatsen in Almere te vinden waren. Een uitzondering hierop is Landbouw, die vooral geconcentreerd was rond Lelystad.

De grootste werkgevers in Almere-Lelystad waren de sectoren Zorg, Overige zakelijke diensten, Detailhandel en Groothandel. Tezamen zorgden deze sectoren voor bijna de helft van de totale werkgelegenheid in de deelregio. Daarnaast waren de sectoren Specialistische zakelijke diensten, Overheid, Bouw en Onderwijs belangrijk als het gaat om de werkgelegenheid in Almere-Lelystad.

Forensen (woon-werkverkeer)

Het arbeidsaanbod vanuit de beroepsbevolking van Almere en Lelystad tezamen telde 166 duizend personen. Per saldo kende Almere-Lelystad in 2022 een netto uitgaande pendelstroom van 44 duizend personen. De grootste uitgaande pendelstroom betrof mensen die buiten de MRA werkten (33 duizend personen). 31 duizend personen vinden werk in Amsterdam. De grootste inkomende pendelstromen betrof mensen uit Amsterdam (6 duizend personen) en Gooi en Vechtstreek (3 duizend personen). 83 duizend inwoners van Almere en Lelystad werkten in de eigen deelregio (ongeveer 50 procent van de werkzame beroepsbevolking in Almere-Lelystad).

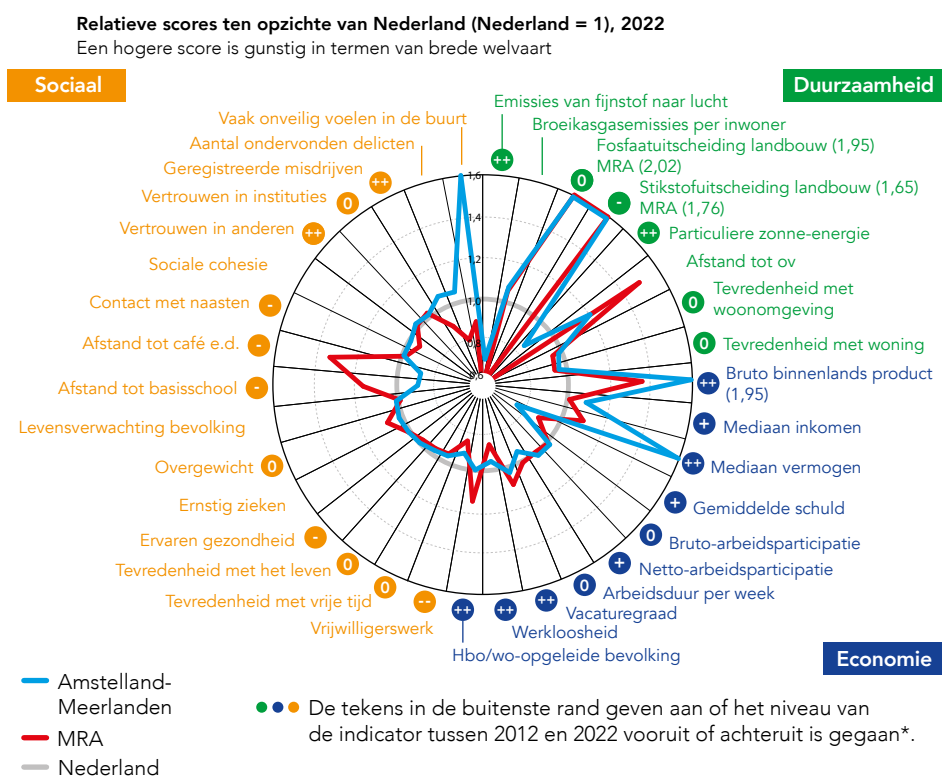
Een kaartje met de grafische weergave van de pendelstromen van en naar Almere-Lelystad is te vinden in hoofdstuk 4.

5.2 Amstelland-Meerlanden

Brede welvaart in Amstelland-Meerlanden

De deelregio Amstelland-Meerlanden bestaat uit twee gebieden: de regio Haarlemmermeer (bestaande uit de gemeenten Aalsmeer, Haarlemmermeer en Uithoorn) en de regio Overig Amstel-Meerlanden (bestaande uit de gemeenten Amstelveen, Diemen en Ouder-Amstel). Amstelland-Meerlanden droeg in 2022 veel bij aan de economie van de

Figuur 1 Brede welvaart in Amstelland-Meerlanden



* -- achteruitgang groter dan -1,5 procent; - achteruitgang tussen -0,5 en -1,5 procent; 0 verandering tussen -0,5 en +0,5 procent; + vooruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; ++ vooruitgang groter dan 1,5 procent. NB Voor de leesbaarheid van de figuur zijn onder- en bovengrenzen gehanteerd. Wanneer de score onder 0,6 of boven 1,6 uitkomt, is deze bij de indicator vermeld.
Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

MRA. Het brp per inwoner was hoog, huishoudens hadden relatief hoge inkomens en vermogens en de werkloosheid was laag in vergelijking met de MRA. Een groot deel van dit verdienvermogen kan worden toegerekend aan Schiphol en de daaraan verbonden economische activiteiten. Op sociaal gebied is het beeld meer gemengd. Zowel in vergelijking met de MRA als met Nederland was de hoeveelheid geregistreerde misdrijven beperkt en voelden inwoners zich zeer veilig in hun buurt. Daartegenover staat dat de afstand tot verschillende voorzieningen als basisscholen en openbaar vervoer relatief groot is ten opzichte van het MRA gemiddelde. Een overzicht van de verschillende indicatoren op brede welvaart voor Amstelland-Meerlanden ten opzichte van de rest van de MRA en Nederland is weergegeven in figuur 1.

Tabel 1 Kerngegevens Amstelland-Meerlanden

		2022		2018	2019	2020	2021	2022	2023
		aantal	aandeel in MRA in %	jaarlijkse groei in %					
Bruto regionaal product	mld euro	38,6	20,1	4,2	2,3	-15,9	10,2	10,6	3,0
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	260	18,9	5,0	4,0	-5,7	2,1	4,1	
Werkzame personen	x 1.000	307	18,4	6,4	4,2	-4,9	0,8	4,3	
Bevolking	x 1.000	365	14,0	1,0	1,2	1,0	1,0	1,7	1,3
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	272	13,8	0,8	1,2	0,8	1,5	1,9	0,7
Beroepsbevolking	x 1.000	209	13,9	1,6	2,1	1,0	0,5	4,0	2,9
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	203	14,1	2,2	2,2	0,0	1,6	5,7	2,5
Beroepsbevolking naar opleiding	Regio	MRA							
Basisopgeleid	in %	19,0	18,3						
Mbo-opgeleid	in %	38,6	33,6						
Hbo/wo-opgeleid	in %	42,4	48,1						
				aandeel in %					
Bruto-participatiegraad	in %	76,8	75,9	75,2	75,9	76,0	75,3	76,8	78,5
Werkloosheid	in %	3,8	3,9	4,6	4,5	5,0	4,5	3,8	3,7

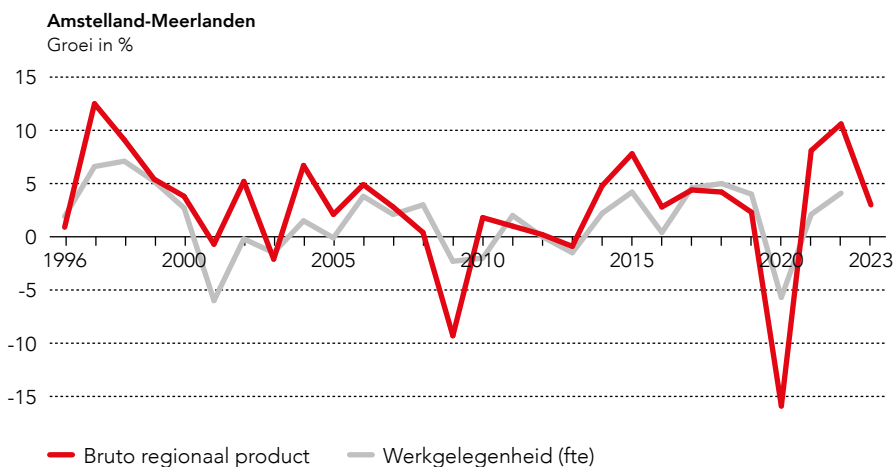
Bron: CBS (bewerking TNO/SEO Economisch Onderzoek)

In de afgelopen 10 jaar zien we voor brede welvaart zeer gunstige ontwikkelingen in de regio op het gebied van emissies van fijnstof, opwek van zonne-energie, brp per inwoner en verschillende indicatoren op de arbeidsmarkt (waaronder vacaturegraad, werkloosheid en het aandeel hbo/wo-opgeleiden). Ook zien we een afname van geregistreerde misdrijven en een toename van vertrouwen in anderen. Ongunstig zijn ontwikkelingen op het terrein van afstand tot voorzieningen, vrijwilligerswerk en contact met familie, vrienden of burens. Tevens zien we een toename van fosfaat- en stikstofuitscheiding in de landbouw.

De economie van Amstelland-Meerlanden

Een groot deel van de economie van Amstelland-Meerlanden wordt gekenmerkt door Schiphol en daaraan verbonden economische activiteiten. Vervoer en opslag en activiteiten gerelateerd aan Groothandel hadden in de onderzochte periode dan ook een groot aandeel in de economie van Amstelland-Meerlanden. Figuur 2 laat zien dat de regionale economie een grote schok te verduren kreeg tijdens de coronapandemie, maar ook weer snel opkrabbelde in de twee jaren

Figuur 2 Sterk herstel economische groei in 2021 en 2022, gevolgd door stabilisatie

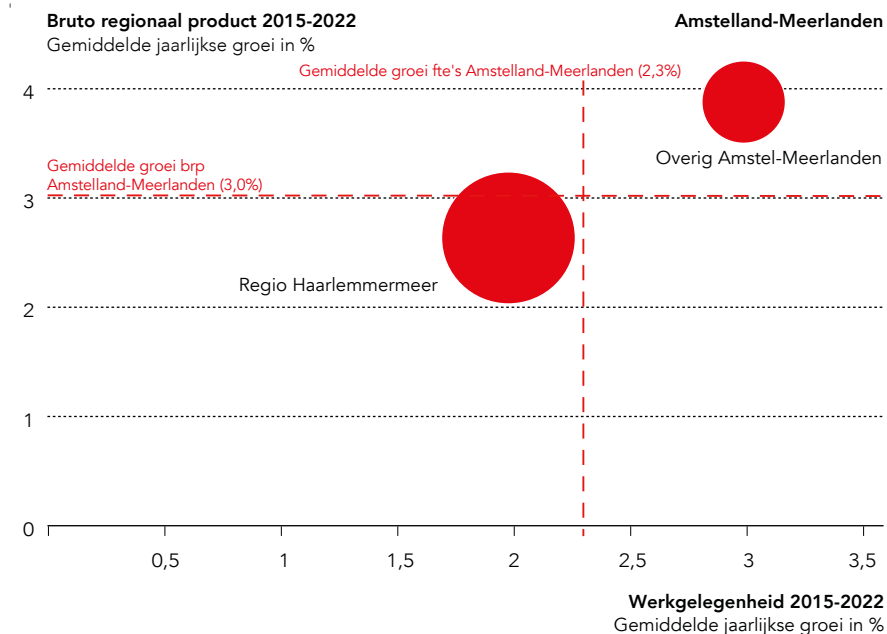


Bron: CBS (bewerking TNO)

erna. Rond 2022 waren alle beperkingen opgeheven en floreerde het internationale vliegverkeer weer. Amstelland-Meerlanden werd tijdens corona het hardst getroffen van alle deelregio's in de MRA, maar veerde ook weer het snelst op.

Tabel 1 laat zien dat 20,1 procent van het brp van de MRA afkomstig was uit Amstelland-Meerlanden. Ook in het arbeidsvolume (de totale werkgelegenheid in fte's) had de deelregio met 18,9 procent een groot aandeel, terwijl het aantal inwoners 14 procent van de totale bevolking van de MRA uitmaakte. Dat betekent dat een groot deel van de werkzame personen in Amstelland-Meerlanden afkomstig was uit andere delen van de MRA en Nederland. Het aandeel hbo/wo--opgeleiden lag iets lager dan het gemiddelde in de MRA, maar was met 42,4 procent nog

Figuur 3 Regio Haarlemmermeer relatief groot, maar Overig Amstel-Meerlanden groeit harder



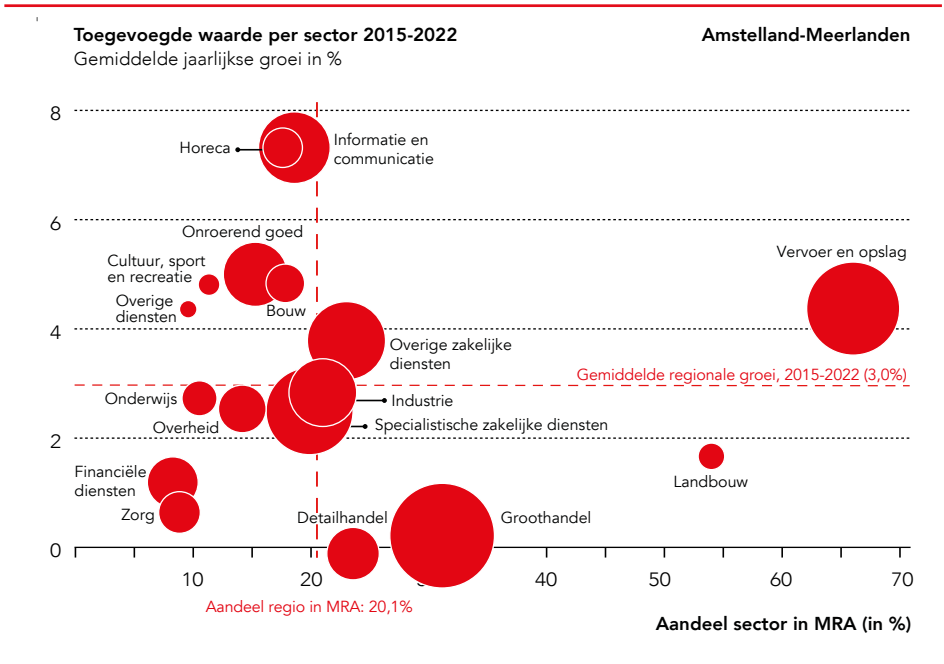
* Grootte van bol: omvang brp 2022

Bron: CBS (bewerking TNO)

altijd hoog. Tijdens de coronapandemie was er een kleine toename van de werkloosheid. Dit kwam mede door het grote aantal beperkingen, waardoor er minder internationaal vliegverkeer was. Toch nam de werkloosheid af naar 3,7 procent in 2023, wat voornamelijk te maken heeft met het grote personeelstekort op de arbeidsmarkt.

Figuur 3 laat zien dat de regio Haarlemmermeer een veel groter deel van de economische activiteiten herbergde dan Overig Amstel-Meerlanden. Daartegenover staat dat zowel het brp als de werkgelegenheid harder groeide in Overig Amstel-Meerlanden in de periode 2015-2022. De laatste jaren is Overig Amstel-Meerlanden wat economische groei betreft een economische inhaalslag aan het maken ten opzichte van de regio Haarlemmermeer.

Figuur 4 Forse groei in Informatie en communicatie en Horeca in Amstelland-Meerlanden



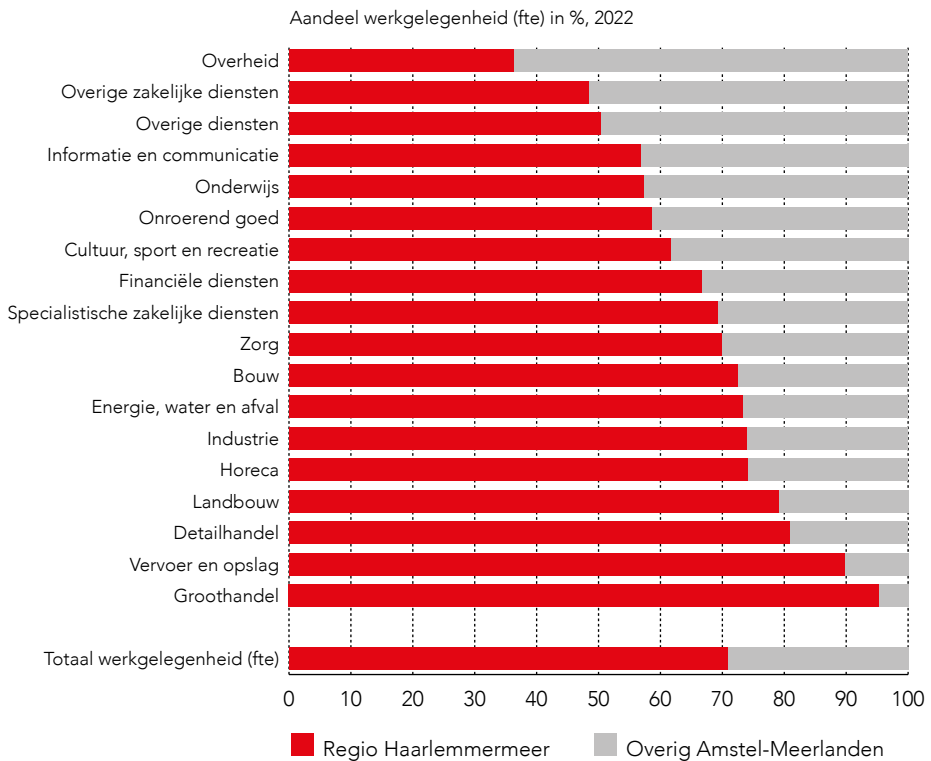
* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

Economische ontwikkeling per sector

Figuur 4 toont de economische ontwikkeling per sector in Amstelland-Meerlanden. De sectoren Vervoer en opslag en Groothandel waren samen verantwoordelijk voor 31 procent van het brp in Amstelland-Meerlanden. Deze sectoren waren binnen de MRA sterk geconcentreerd in deze deelregio. De toegevoegde waarde in Amstelland-Meerlanden groeide in de periode 2015-2022 gemiddeld met 3 procent per jaar. Een aantal sectoren expandeerde fors meer: Informatie en communicatie, Horeca, Onroerend goed en Bouw. Informatie en communicatie vormden tezamen met Specialistische- en Overige zakelijke diensten

Figuur 5 De meeste sectoren zijn het sterkst vertegenwoordigd in Regio Haarlemmermeer

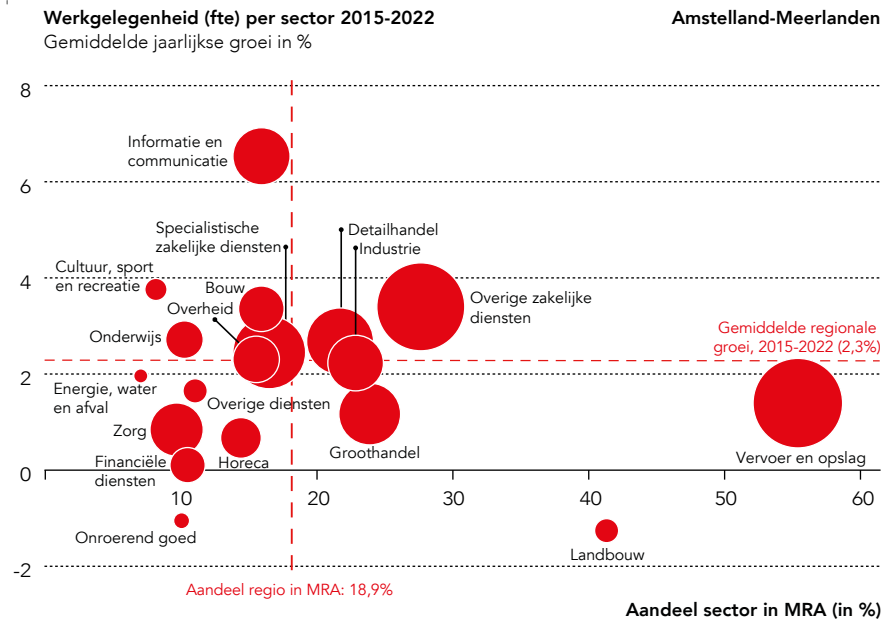


Bron: CBS (bewerking TNO)

een relatief groot deel van de economie. Tezamen waren deze drie sectoren goed voor nog eens 30 procent van het brp van Amstelland-Meerlanden.

Figuur 5 laat zien dat veel van de werkgelegenheid binnen iedere sector zich bevond in de regio Haarlemmermeer. In het bijzonder gold dit voor Groothandel, Vervoer en opslag en Detailhandel: ruim 80 procent van de werkgelegenheid in deze sectoren bevond zich hier. In totaal herbergde de regio Haarlemmermeer ongeveer 70 procent van de werkgelegenheid in Amstelland-Meerlanden. Overheid en Overige zakelijke diensten waren de enige twee sectoren waarvan het grootste deel van de werkgelegenheid zich in Overig Amstel-Meerlanden bevond.

Figuur 6 Zakelijke diensten, handel, transport en logistiek zijn belangrijke werkgevers



* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.

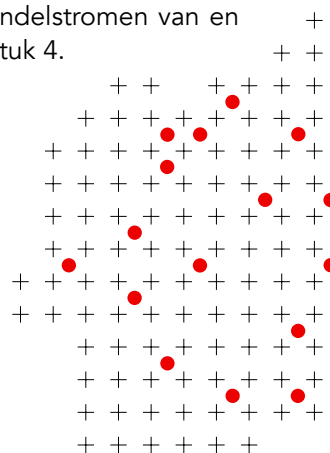
Bron: CBS (bewerking TNO)

De omvang en ontwikkeling van de werkgelegenheid in Amstelland-Meerlanden zijn weergegeven in figuur 6. Hierin is een vergelijkbaar patroon zichtbaar als in de omvang en de ontwikkeling van de toegevoegde waarde. Vervoer en opslag, Groothandel en Zakelijke diensten leverden een groot deel van de werkgelegenheid in Amstelland-Meerlanden. Een vergelijking van de groei per sector in figuur 4 (toegevoegde waarde) en figuur 6 (werkgelegenheid) geeft een beeld van de arbeidsproductiviteitsgroei. Zodoende valt op dat de werkgelegenheid in de sectoren Onroerend goed en Landbouw is afgenomen in de periode 2015-2022, terwijl de toegevoegde waarde juist is gegroeid. Deze sectoren hebben daarmee een duidelijke arbeidsproductiviteitsgroei gerealiseerd.

Forensen (woon-werkverkeer)

Een groot deel van de werkzame personen in Amstelland-Meerlanden was in 2022 afkomstig van buiten de MRA (91 duizend personen). Met name het aangrenzende Zuid-Holland heeft hier een groot aandeel in met 48 duizend personen. Vanuit andere MRA-deelregio's kwamen veel forensen uit Amsterdam (59 duizend personen) en Zuid-Kennemerland (17 duizend personen). De werkzame beroepsbevolking van Amstelland-Meerlanden bedroeg 203 duizend personen. Per saldo was er een positieve inkomende pendelstroom van 86 duizend personen. Ongeveer 44 procent (90 duizend personen) van de werkzame beroepsbevolking in Amstelland-Meerlanden werkte in de eigen regio. Verder waren de grootste uitgaande pendelstromen naar Amsterdam (61 duizend personen) en naar plaatsen buiten de MRA (37 duizend personen).

Een kaartje met de grafische weergave van de pendelstromen van en naar Amstelland-Meerlanden is te vinden in hoofdstuk 4.

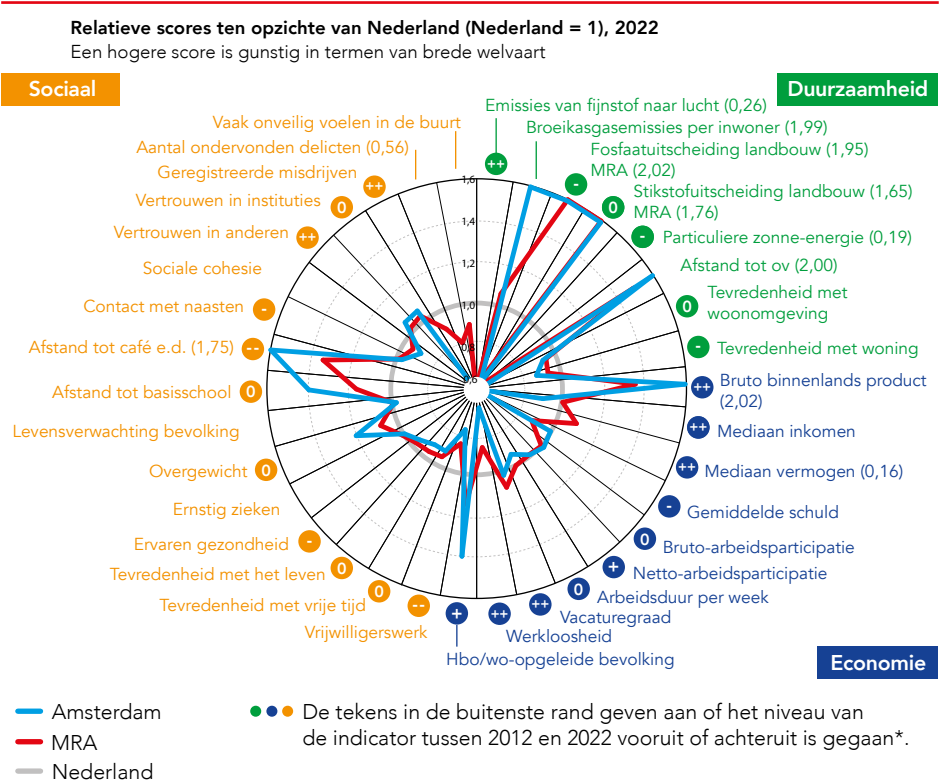


5.3 Amsterdam

Brede welvaart in Amsterdam

Een groot deel van de economische activiteiten in de MRA is gevestigd in Amsterdam. Dit komt tot uiting in het grote aandeel van Amsterdam in het totale brp en de werkgelegenheid van de MRA. Het brp per inwoner was ruim twee keer zo groot dan gemiddeld in Nederland. Toch profiteerde niet iedereen in Amsterdam hier evenredig van. Het

Figuur 1 Brede welvaart in Amsterdam



* -- achteruitgang groter dan -1,5 procent; - achteruitgang tussen -0,5 en -1,5 procent; 0 verandering tussen -0,5 en +0,5 procent; + vooruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; ++ vooruitgang groter dan 1,5 procent. NB Voor de leesbaarheid van de figuur zijn onder- en bovengrenzen gehanteerd. Wanneer de score onder 0,6 of boven 1,6 uitkomt, is deze bij de indicator vermeld.
Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

mediane inkomen en vermogen van huishoudens lag in Amsterdam juist lager dan in de rest van de MRA en Nederland en de werkloosheid is er relatief hoog. Daar komt bij dat men zich relatief vaak onveilig voelde in Amsterdam, er meer misdrijven werden gepleegd ten opzichte van de MRA en er veel fijnstofemissies waren. Daartegenover stond dat er veel verschillende voorzieningen zoals goed openbaar vervoer en basisscholen in de nabijheid waren. Figuur 1 illustreert de verschillende scores op diverse indicatoren van brede welvaart voor Amsterdam in vergelijking met de rest van de MRA en Nederland.

Als we kijken naar de ontwikkelingen in de afgelopen 10 jaar dan zien we gunstige ontwikkelingen op het gebied van duurzaamheid (emissies van fijnstof en opwek van zonne-energie), en ook economisch ontwikkelden

Tabel 1 Kerngegevens Amsterdam

		2022		2018	2019	2020	2021	2022	2023
		aantal	aandeel in MRA in %	jaarlijkse groei in %					
Bruto regionaal product	mld euro	99,4	51,9	5,9	5,4	-6,4	7,0	7,0	1,0
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	636	46,3	3,1	4,1	-2,3	2,3	4,6	
Werkzame personen	x 1.000	752	44,9	4,0	3,5	-1,1	1,8	4,8	
Bevolking	x 1.000	911	35,1	1,1	1,1	0,6	0,6	1,4	1,7
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	729	36,9	1,2	1,0	0,9	1,9	2,1	1,8
Beroepsbevolking	x 1.000	558	37,2	1,4	1,8	1,0	1,0	5,9	2,0
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	531	36,9	2,1	2,3	0,0	0,6	7,9	1,9
Beroepsbevolking naar opleiding	Regio	MRA							
Basisopgeleid	in %	15,1	18,3						
Mbo-opgeleid	in %	24,4	33,6						
Hbo/wo-opgeleid	in %	60,6	48,1						
				aandeel in %					
Bruto-participatiegraad	in %	76,5	75,9	73,8	74,4	74,5	73,8	76,5	76,7
Werkloosheid	in %	4,7	3,9	5,9	5,2	6,3	6,6	4,7	4,9

Bron: CBS (bewerking TNO/SEO Economisch Onderzoek)

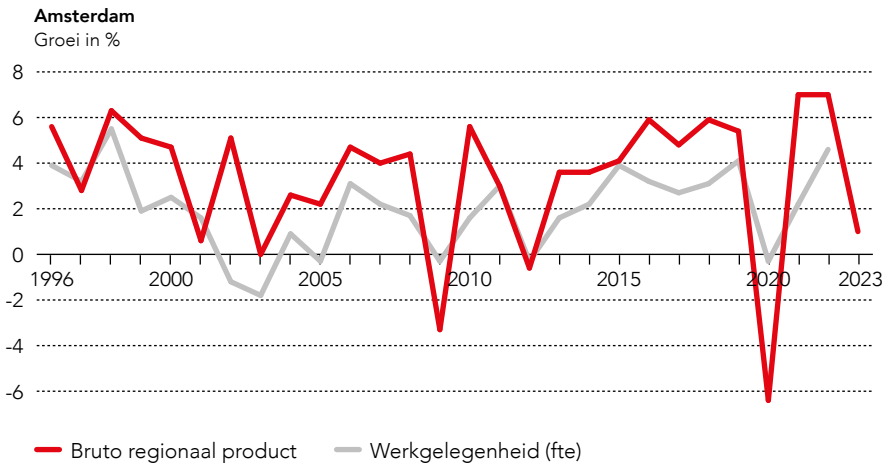
de meeste indicatoren zich gunstig. Het sociale beeld is gemengder, het vertrouwen in anderen is verbeterd, maar contact met familie, vrienden of buren, ervaren gezondheid, vrijwilligerswerk en tevredenheid met de woning verslechterde juist.

De economie van Amsterdam

Amsterdam is het economisch hart van de MRA. Uit tabel 1 kan worden opgemaakt dat bijna 52 procent van het brp van de MRA in Amsterdam werd gegenereerd en dat ook ruim 46 procent van de totale werkgelegenheid in de MRA zich in Amsterdam bevond. Het aandeel van Amsterdam in de totale bevolking van de MRA was met 35 procent een stuk kleiner. Dit betekent dat een groot deel van de werkzame personen in Amsterdam elders woonde. Een kleine 61 procent van de beroepsbevolking was hbo/wo-opgeleid, waarmee het aandeel van deze groep in de beroepsbevolking een stuk groter was dan gemiddeld in de MRA.

Figuur 2 laat zien dat Amsterdam een veerkrachtige regio is. De economie kende een aantal schokken tijdens de kredietcrisis en de

Figuur 2 De Amsterdamse economie veerde op na coronajaar 2020



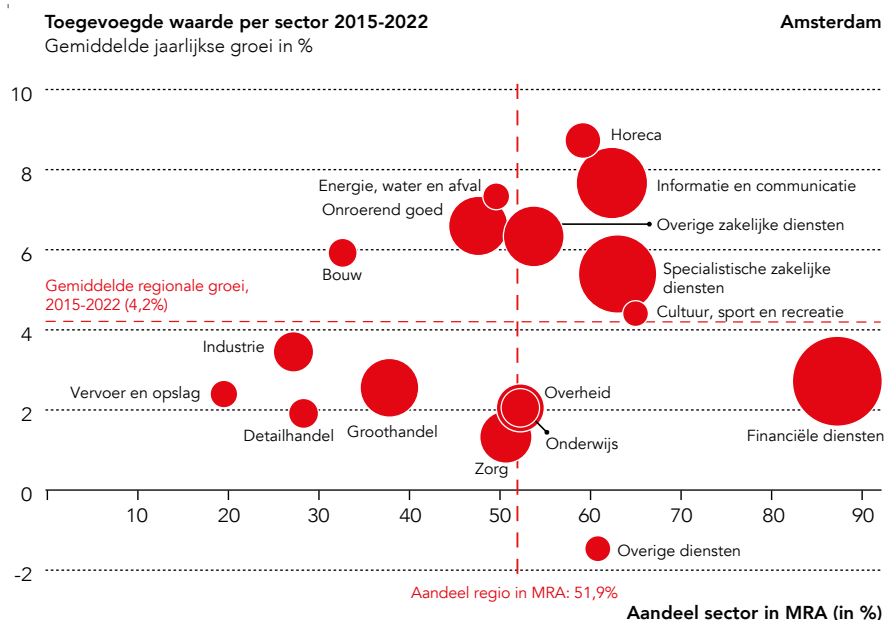
Bron: CBS (bewerking TNO)

coronapandemie, maar veerde na de crises meteen weer op. Na de hoge groei van het brp in 2021 en 2022 kwam de groei in 2023 een stuk lager uit. Het brp groeide nog altijd harder dan de werkgelegenheid, maar dit verschil leek over tijd wat af te nemen. Dat betekent dat arbeidsproductiviteit van Amsterdam minder hard toenam dan vroeger.

Economische ontwikkeling per sector

Figuur 3 laat zien dat Financiële diensten, Specialistische zakelijke diensten en Informatie en communicatie grote sectoren waren in de Amsterdamse economie. Deze drie sectoren waren samen goed voor ruim 44 procent van de toegevoegde waarde in Amsterdam. Bovendien hadden deze sectoren een nog groter aandeel dan de bijna 52 procent die de Amsterdamse economie in totaliteit innam in de MRA, wat

Figuur 3 Sterke groei in Informatie en communicatie, Horeca en Specialistische zakelijke diensten



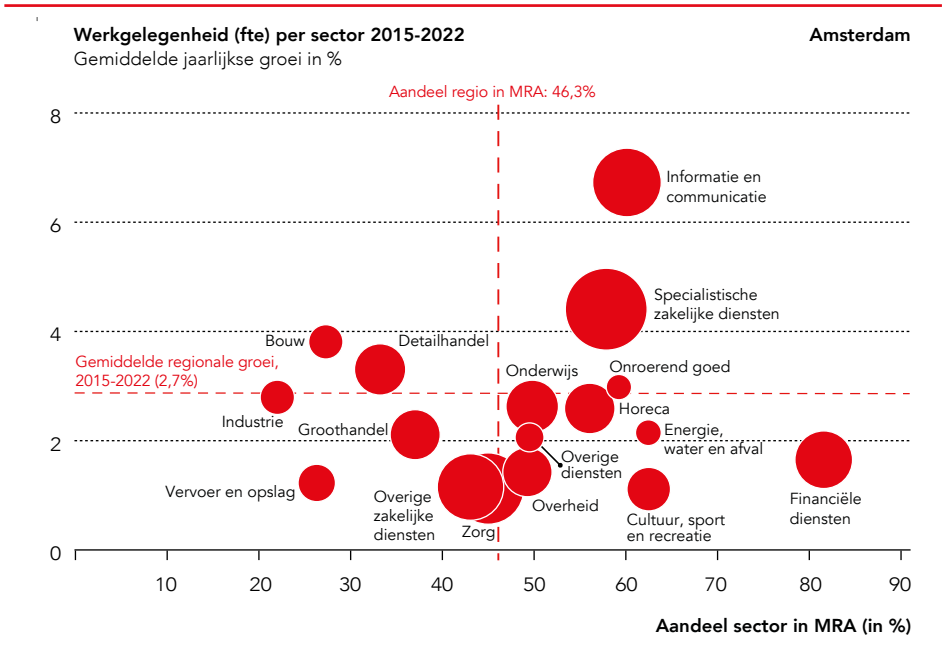
* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

betekent dat ze daarmee sterk geconcentreerd waren in Amsterdam. Zo bevond ruim 87 procent van alle Financiële dienstverlening in de MRA zich in Amsterdam. De Amsterdamse economie groeide in de periode 2015-2022 in een relatief hoog tempo, met een gemiddelde toegevoegde waardegroei van 4,2 procent per jaar. Met name de sectoren Horeca en Informatie en communicatie maakten in die periode een stevige groei door.

Industrie en Vervoer en opslag zijn in Amsterdam relatief kleine sectoren. Samen brengen deze twee sectoren ongeveer 5 procent van het brp voort. De Industrie en activiteiten op het gebied van goederenvervoer en logistiek in Amsterdam maken onderdeel uit van het haven-industriële complex in de MRA en het Noordzeekanaalgebied. Als geheel is

Figuur 4 ICT en Specialistische zakelijke diensten stuwen groei werkgelegenheid



* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO)

dit complex van belang voor de economie van de Metropoolregio Amsterdam en Nederland. Bovendien bieden zowel de industrie als havengebieden perspectief voor (nieuwe) bedrijfsactiviteiten die van belang zijn voor duurzame energiepductie en de transitie naar een circulaire economie.

Figuur 4 illustreert de ontwikkeling van werkgelegenheid in Amsterdam in de periode 2015-2022. Wat opvalt is dat een groot deel van de werkgelegenheid zich in Zorg bevond, terwijl figuur 3 liet zien dat het aandeel in toegevoegde waarde in deze sector niet zo groot was vergeleken met andere sectoren. Zorg is een relatief arbeidsintensieve sector en de vraag naar arbeid neemt toe door een vergrijzende bevolking. Aan de andere kant zien we dat de Financiële diensten veel toegevoegde waarde voortbracht, maar dat de werkgelegenheid niet zo hard groeide. Dankzij de opkomst van ICT en andere technologische innovaties is de arbeidsproductiviteit sterk gegroeid in deze sector. Verder zien we een hoge jaarlijkse werkgelegenheidsgroei in Specialistische zakelijke diensten, Onroerend goed, Horeca en Bouw.

Forensen (woon-werkverkeer)

Amsterdam bood veel werkgelegenheid. In 2022 was er een netto inkomende pendelstroom van 175 duizend personen. De meeste van deze personen komen van buiten de MRA (158 duizend personen). Zuid-Holland (51 duizend personen), en Utrecht en Overig Flevoland (45 duizend personen) hadden hierin het grootste aandeel. Binnen de MRA kwamen de meeste personen uit Amstelland-Meerlanden (61 duizend personen), Zaanstreek-Waterland (50 duizend personen), Almere-Lelystad (31 duizend personen) en Zuid-Kennemerland (25 duizend personen). Met 351 duizend personen was een groot deel van het aantal werkzame personen woonachtig in Amsterdam zelf. Daarmee was Amsterdam een belangrijke werkgever voor mensen wonend in de MRA, voor mensen wonend buiten de MRA en voor inwoners van Amsterdam. Een relatief klein deel van de werkzame beroepsbevolking was elders werkzaam. Hiervan gingen de meeste mensen naar plekken buiten de MRA (80 duizend mensen) of naar Amstelland-Meerlanden (59 duizend mensen).

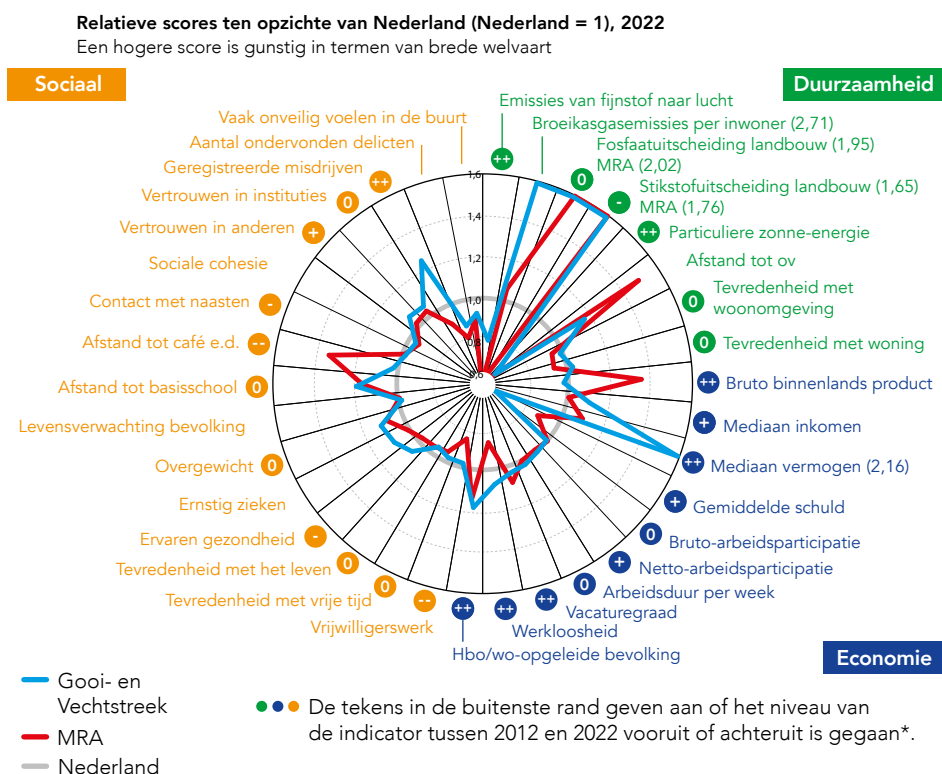
Een kaartje met de grafische weergave van de pendelstromen van en naar Amsterdam is te vinden in hoofdstuk 4.

5.4 Gooi en Vechtstreek

Brede welvaart in Gooi en Vechtstreek

Gooi en Vechtstreek bestaat uit de gemeenten Blaricum, Gooise Meren, Hilversum, Huizen, Laren en Wijdemerem. Op bijna alle vlakken van brede welvaart gaat het in Gooi en Vechtstreek beter dan gemiddeld in de MRA. In de onderzochte periode bevonden zich in deze deelregio veel vermogende huishoudens. Wel was de gemiddelde schuld per

Figuur 1 Brede welvaart in Gooi en Vechtstreek



* -- achteruitgang groter dan -1,5 procent; - achteruitgang tussen -0,5 en -1,5 procent; 0 verandering tussen -0,5 en +0,5 procent; + vooruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; ++ vooruitgang groter dan 1,5 procent. NB Voor de leesbaarheid van de figuur zijn onder- en bovengrenzen gehanteerd. Wanneer de score onder 0,6 of boven 1,6 uitkomt, is deze bij de indicator vermeld.
Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

huishouden hoger, samenhangend met de relatief dure koopwoningen met hoge hypotheek. De inwoners van Gooi en Vechtstreek waren vaker tevreden met hun woonomgeving dan elders in de MRA. Bovendien hadden inwoners relatief veel vertrouwen in elkaar en instituties, werden er weinig misdrijven gepleegd en waren de mensen relatief gezond. Ook op gebied van duurzaamheid steekt de regio gunstig af ten opzichte van de MRA. Figuur 1 illustreert de brede welvaartsindicatoren voor Gooi en Vechtstreek.

Gedurende de afgelopen 10 jaar zien we vermogens en vacatures sterk toenemen. Op het gebied van bereikbaarheid van voorzieningen, ervaren gezondheid en vrijwilligerswerk zien we een achteruitgang in de bijdrage aan brede welvaart.

Tabel 1 Kerngegevens Gooi en Vechtstreek

		2022		2018	2019	2020	2021	2022	2023
		aantal	aandeel in MRA in %	jaarlijkse groei in %					
Bruto regionaal product	mld euro	12,8	6,7	2,1	2,4	-5,0	6,4	3,9	1,0
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	107	7,8	3,8	1,7	-3,3	1,1	4,1	
Werkzame personen	x 1.000	137	8,2	3,4	1,6	-1,8	2,0	4,5	
Bevolking	x 1.000	242	9,3	0,8	0,7	0,6	0,5	1,1	1,0
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	175	8,9	0,0	1,2	0,0	0,0	1,2	0,6
Beroepsbevolking	x 1.000	130	8,7	1,6	0,8	0,0	1,6	2,4	2,3
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	126	8,8	0,0	3,4	0,8	1,7	2,4	1,6
Beroepsbevolking naar opleiding	Regio	MRA							
Basisopgeleid	in %	19,1	18,3						
Mbo-opgeleid	in %	33,6	33,6						
Hbo/wo-opgeleid	in %	47,3	48,1						
				aandeel in %					
Bruto-participatiegraad	in %	74,3	75,9	72,5	72,3	72,3	73,4	74,3	75,6
Werkloosheid	in %	3,1	3,9	4,0	3,2	4,0	3,1	3,1	3,0

Bron: CBS (bewerking TNO/SEO Economisch Onderzoek)

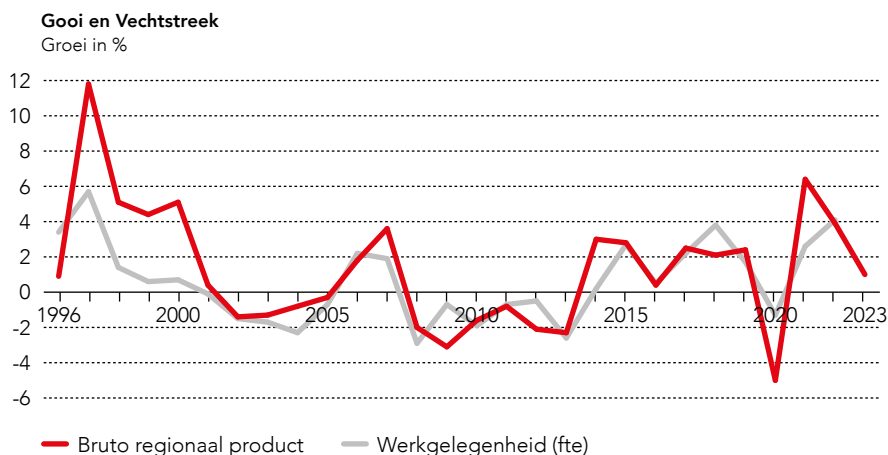
De economie van Gooi en Vechtstreek

Na een schok in het coronajaar 2020 is de economie van Gooi en Vechtstreek in 2021 en 2022 weer krachtig hersteld. Het voorlopige groeicijfer dat het CBS voor 2023 geeft, wijst op een wat tragere groei van 1,0 procent, zoals te zien is in tabel 1 en figuur 2. In 2022 ontwikkelde het brp en de werkgelegenheid in Gooi en Vechtstreek zich ongeveer even snel. Dit betekent dat de economische activiteiten in Gooi en Vechtstreek relatief arbeidsintensief waren. Gooi en Vechtstreek had met 6,7 procent een relatief klein aandeel in het brp in de MRA; het aandeel in de totale werkgelegenheid en bevolking was groter. De werkloosheid lag in 2023 met 3,0 procent van de beroepsbevolking een stuk lager dan in de rest van de MRA.

Economische ontwikkeling per sector

Gooi en Vechtstreek is het mediahart van Nederland. Informatie en communicatie was dan ook de grootste sector in de deelregio (figuur 3). Ook Groothandel en Onroerend goed leverden een grote bijdrage aan de omvang en groei van de toegevoegde waarde. De gemiddelde

Figuur 2 In 2023 groeide de economie van Gooi en Vechtstreek in een lager tempo

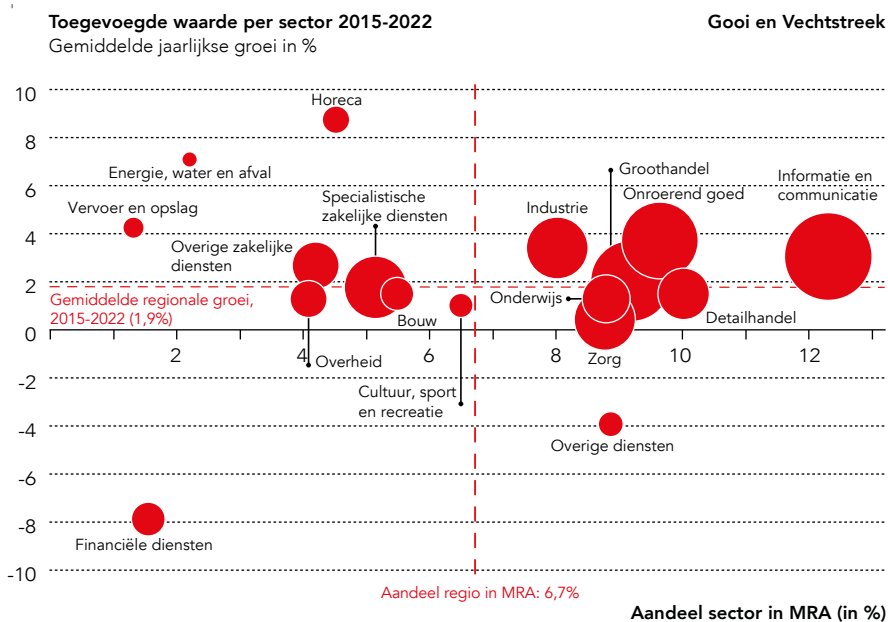


Bron: CBS (bewerking TNO)

jaarlijkse groei in Gooi en Vechtstreek bedroeg in de periode 2015-2022 1,9 procent. De grote sectoren ontwikkelden zich allen op of net boven dit groeitempo.

Figuur 4 laat de werkgelegenheidsontwikkeling in Gooi en Vechtstreek zien, wederom gemiddeld over de periode 2015-2022. Gooi en Vechtstreek was goed voor 7,8 procent van de totale werkgelegenheid in de MRA. De sector Informatie en communicatie zorgde voor veel werkgelegenheid en kende een forse toename van de arbeidsvraag. Verder waren Specialistische- en Overige zakelijke diensten grote werkgevers in de deelregio. Daarbij is het aannemelijk dat veel van deze diensten zakelijk gelieerd zijn aan de concentratie van media-activiteiten

Figuur 3 Informatie en communicatie prominente sector in Gooi en Vechtstreek



* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.

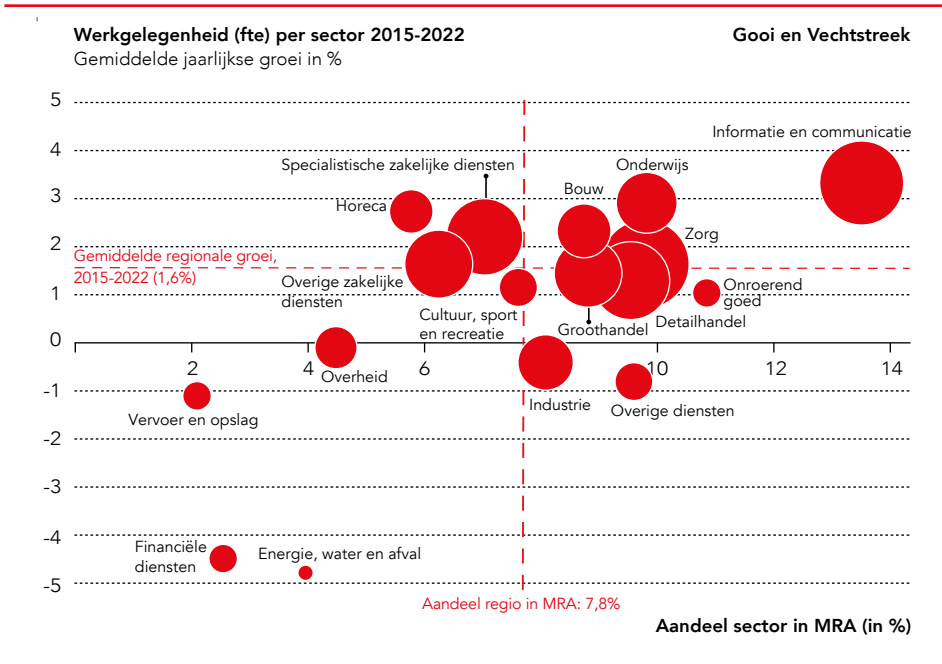
Bron: CBS (bewerking TNO)

in Gooi en Vechtstreek. Zorg bood de meeste werkgelegenheid binnen Gooi en Vechtstreek. Zorg is een arbeidsintensieve sector, waarop een steeds groter beroep wordt gedaan als gevolg van de vergrijzing.

Forensen (woon-werkverkeer)

In 2022 had Gooi en Vechtstreek een kleine netto inkomende pendelstroom van 3 duizend mensen. De meeste werkzame personen in Gooi en Vechtstreek woonden in de eigen regio (66 duizend mensen). Daarnaast kwamen veel mensen uit gebieden buiten de MRA (39 duizend personen), Amsterdam (13 duizend personen) en Almere-Lelystad (10 duizend personen). Van de werkzame inwoners van Gooi en Vechtstreek die naar een plek buiten de deelregio pendelden, werkten 34 duizend

Figuur 4 Veel werkgelegenheid in de Zorg, ICT, Detailhandel en Zakelijke diensten



* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO)

mensen buiten de MRA en 18 duizend mensen in Amsterdam. Naast deze pendelstromen met herkomst en bestemming Gooi en Vechtstreek heeft de regio ook relatief veel doorgaande pendel van reizigers die over de A1, A27 of het spoor reizen van hun woonplaats en werklocatie in andere delen van de MRA of Nederland. Dit doorgaande woon-werkverkeer draagt bij aan de filedruk en bezetting in het openbaar vervoer in Gooi en Vechtstreek.

Een kaartje met de grafische weergave van de pendelstromen van en naar Gooi en Vechtstreek is te vinden in hoofdstuk 4.

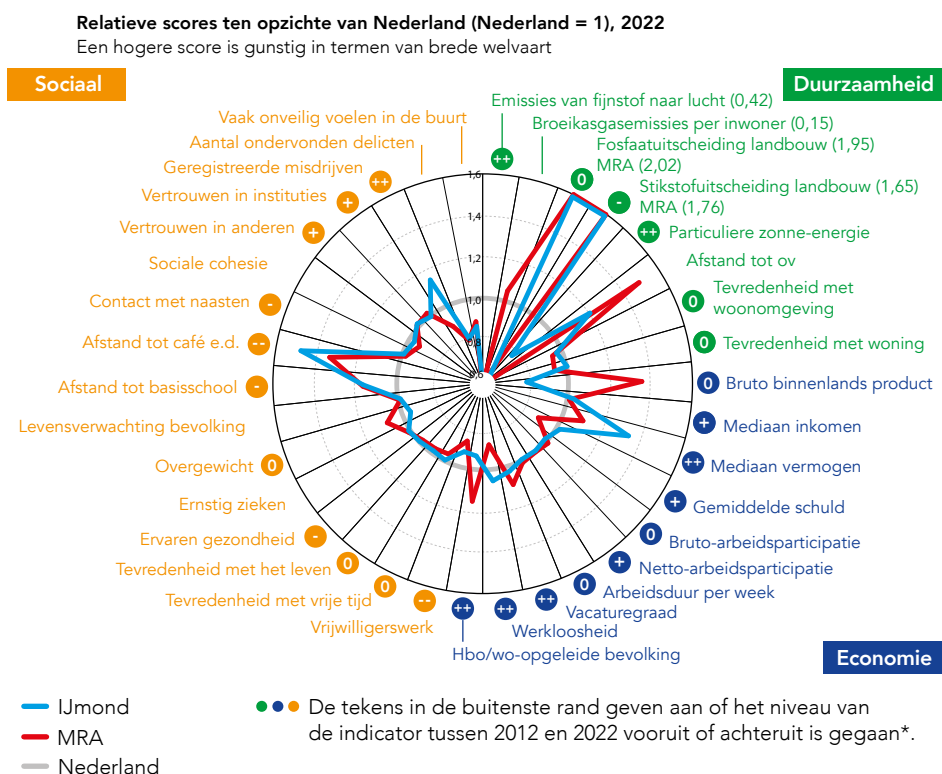


5.5 IJmond

Brede welvaart in IJmond

De gemeenten Beverwijk, Heemskerk en Velsen werken bestuurlijk samen in de MRA-deelregio IJmond.²⁷ Mede als gevolg van de ligging aan zee en aan het Noordzeekanaal, richt een groot deel van de economie van deze deelregio zich op de sector Industrie. Met name de staalindustrie in Velsen draagt bij aan het industriële profiel van IJmond.

Figuur 1 Brede welvaart in IJmond



* -- achteruitgang groter dan -1,5 procent; - achteruitgang tussen -0,5 en -1,5 procent; 0 verandering tussen -0,5 en +0,5 procent; + vooruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; ++ vooruitgang groter dan 1,5 procent. NB Voor de leesbaarheid van de figuur zijn onder- en bovengrenzen gehanteerd. Wanneer de score onder 0,6 of boven 1,6 uitkomt, is deze bij de indicator vermeld.
Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

Hierdoor scoorde de regio slecht op het gebied van duurzaamheid in termen van uitstoot van zowel fijnstof als CO₂. Ook was de afstand tot openbaar vervoer relatief groot. Inwoners van de deelregio hadden een mediaan besteedbaar inkomen dat vergelijkbaar was met het gemiddelde in de MRA en Nederland. Het mediane vermogen lag in IJmond echter beduidend hoger. De schuld per huishouden was kleiner dan het Nederlandse gemiddelde, evenals de werkloosheid en het aantal geregistreerde misdrijven. Figuur 1 laat de positie van IJmond zien ten opzichte van de MRA als geheel en Nederland op de verschillende indicatoren van brede welvaart.

Gedurende de afgelopen 10 jaar zien we een gunstige ontwikkeling op economische indicatoren van brede welvaart als inkomen, vermogen, vacatures en werkloosheid. Ook de ontwikkeling van vertrouwen in

Tabel 1 Kerngegevens IJmond

		2022		2018	2019	2020	2021	2022	2023
		aantal	aandeel in MRA in %	jaarlijkse groei in %					
Bruto regionaal product	mld euro	8,8	4,6	1,5	-0,4	-3,4	5,9	2,8	-4,5
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	72	5,2	2,3	1,6	-1,0	1,2	3,3	
Werkzame personen	x 1.000	91	5,4	2,4	1,3	0,0	1,0	3,8	
Bevolking	x 1.000	200	7,7	0,5	0,5	0,4	0,1	0,3	0,4
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	148	7,5	0,0	0,7	0,7	0,0	-0,7	0,0
Beroepsbevolking	x 1.000	112	7,5	0,0	1,8	-0,9	0,9	0,9	1,8
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	108	7,5	1,9	1,9	-0,9	0,9	0,9	1,9
Beroepsbevolking naar opleiding	Regio	MRA							
Basisopgeleid	in %	20,7	18,3						
Mbo-opgeleid	in %	41,4	33,6						
Hbo/wo-opgeleid	in %	37,8	48,1						
				aandeel in %					
Bruto-participatiegraad	in %	75,7	75,9	74,1	75,0	73,8	74,5	75,7	77,0
Werkloosheid	in %	3,6	3,9	4,6	3,6	4,5	3,6	3,6	3,5

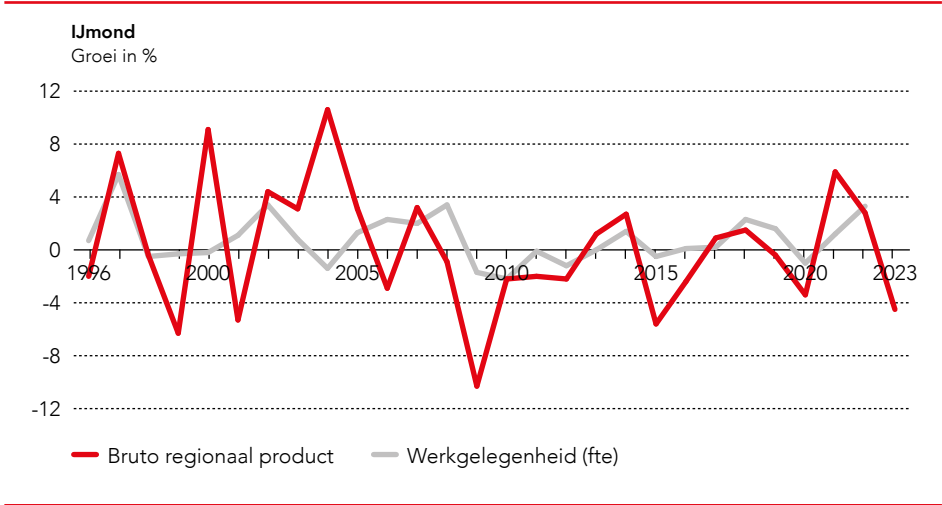
Bron: CBS (bewerking TNO/SEO Economisch Onderzoek)

instituten en anderen was gunstig. Daarentegen ontwikkelde de afstand tot voorzieningen en vrijwilligerswerk zich ongunstig, zowel in absolute zin als in vergelijking met Nederland.

De economie van IJmond

Na de economische terugval in 2020 als gevolg van de coronapandemie, trad er in 2021 en 2022 krachtig herstel op (tabel 1). Voorlopige CBS-cijfers laten echter zien dat aan de groei in 2023 een einde is gekomen (-4,5 procent, zie ook figuur 2). Het CBS benoemt hierbij dat de energie-intensieve staalindustrie in IJmond relatief veel last heeft gehad van gestegen energieprijzen.²⁸ Ook wijzen eerste analyses van het CBS over industriële productie in het eerste kwartaal van 2024²⁹ op een lagere omzet vergeleken met een jaar eerder. Daarbij wordt ook de metaalindustrie genoemd als bedrijfstak die te maken had met omzetsdaling. De werkloosheid in IJmond nam niettemin ook in 2023 nog wat verder af. Met een potentiële beroepsbevolking die min of meer stabiel was, wijst dit erop dat steeds meer mensen een baan hadden.

Figuur 2 Forse krimp van brp in 2023



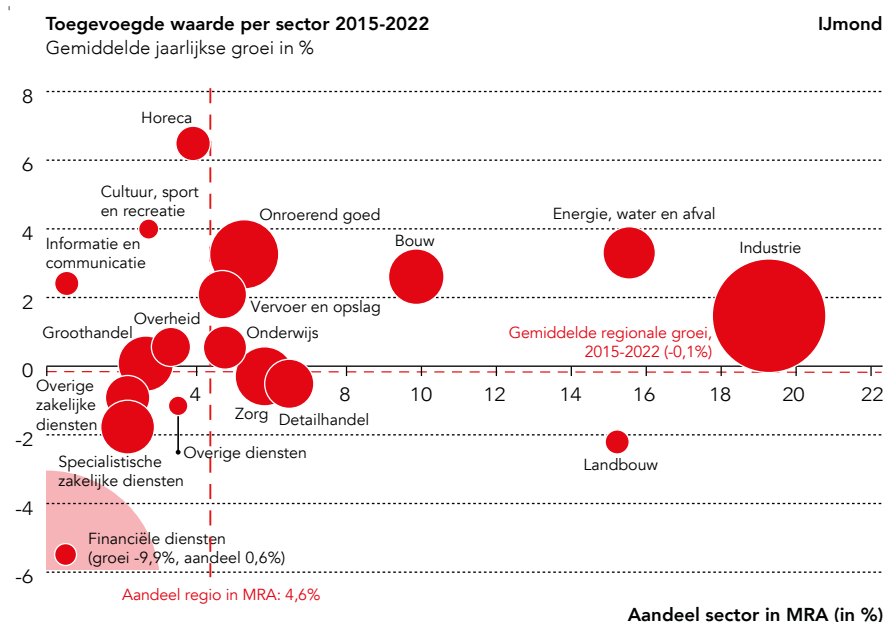
Bron: CBS (bewerking TNO)

De beroepsbevolking bestaat voor een groot deel uit personen met een mbo-opleiding en de werkloosheid is in IJmond lager dan gemiddeld in de MRA. In 2023 lag de werkloosheid in IJmond op 3,5 procent van de beroepsbevolking.

Economische ontwikkeling per sector

De economie van de regio IJmond bestond in 2022 voor bijna een derde uit industriële activiteiten. De industrie in IJmond droeg daarmee sterk bij aan het presteren van de sector Industrie in de gehele MRA. Figuur 3 laat zien dat bijna 20 procent van de industriële activiteiten binnen de MRA, zich afspeelde in IJmond. Hoewel de industrie in de periode 2015-2022 gemiddeld een groei laat zien van 1,5 procent,

Figuur 3 IJmondse industrie heeft een zeer groot aandeel in de MRA



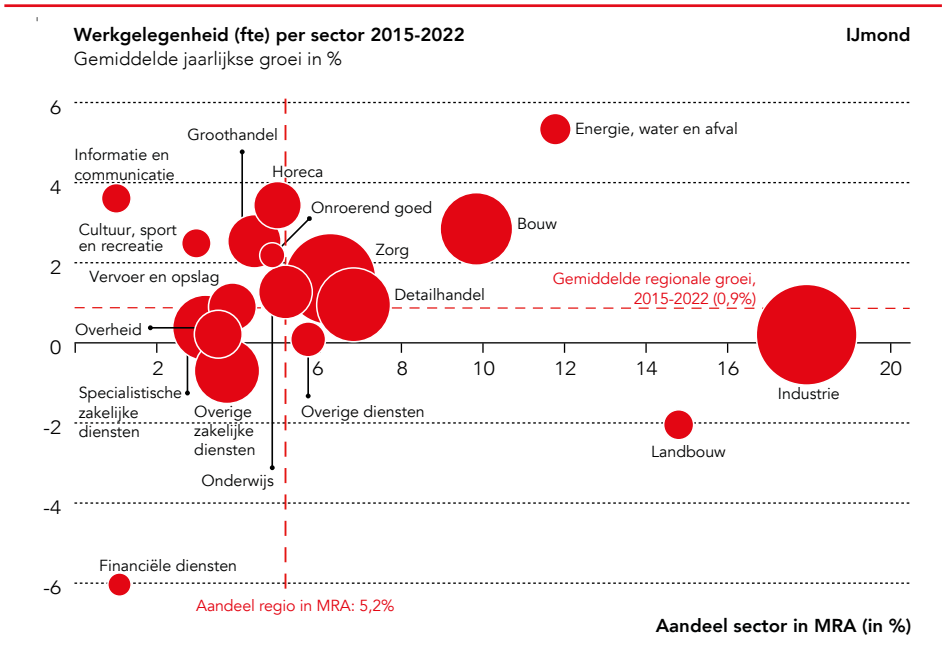
* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

heeft dit niet kunnen voorkomen dat de economie van de deelregio als geheel licht is gekrompen (-0,1 procent). Hiermee maakte IJmond in deze analyseperiode de minste economische ontwikkeling door binnen de MRA, wat met name het gevolg is van krimp in dienstensectoren.

De meeste werkgelegenheid in IJmond is te vinden in de sectoren Industrie, Zorg en Detailhandel. Tezamen zorgden deze sectoren voor 43 procent van de totale werkgelegenheid in de deelregio. In de periode 2015-2022 lieten alle sectoren groei van de werkgelegenheid zien, met uitzondering van Financiële en Overige zakelijke diensten en Landbouw. In totaal kwam de groei van de werkgelegenheid uit op 0,9 procent per jaar in de periode 2015-2022.

Figuur 4 Industrie, Zorg en Detailhandel belangrijk voor de werkgelegenheid



* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO)

Forensen (woon-werkverkeer)

In 2022 had IJmond een grote netto uitgaande pendelstroom van 23 duizend mensen. De totale werkzame beroepsbevolking bedroeg 108 duizend mensen. Hiervan waren 54 duizend mensen werkzaam in IJmond. De rest werkte in gebieden buiten de MRA (16 duizend mensen), Zuid-Kennemerland (14 duizend mensen), Amsterdam (12 duizend mensen), Amstelland-Meerlanden (7 duizend mensen) en Zaanstreek-Waterland (5 duizend mensen). Van de werkzame personen in IJmond kwamen 15 duizend mensen uit plekken buiten de MRA, 6 duizend mensen uit Zuid-Kennemerland en 5 duizend mensen uit Zaanstreek-Waterland. Er zijn geen omvangrijke pendelstromen (in beide richtingen) tussen IJmond en Gooi en Vechtreek en tussen IJmond en Almere-Lelystad.

Een kaartje met de grafische weergave van de pendelstromen van en naar IJmond is te vinden in hoofdstuk 4.

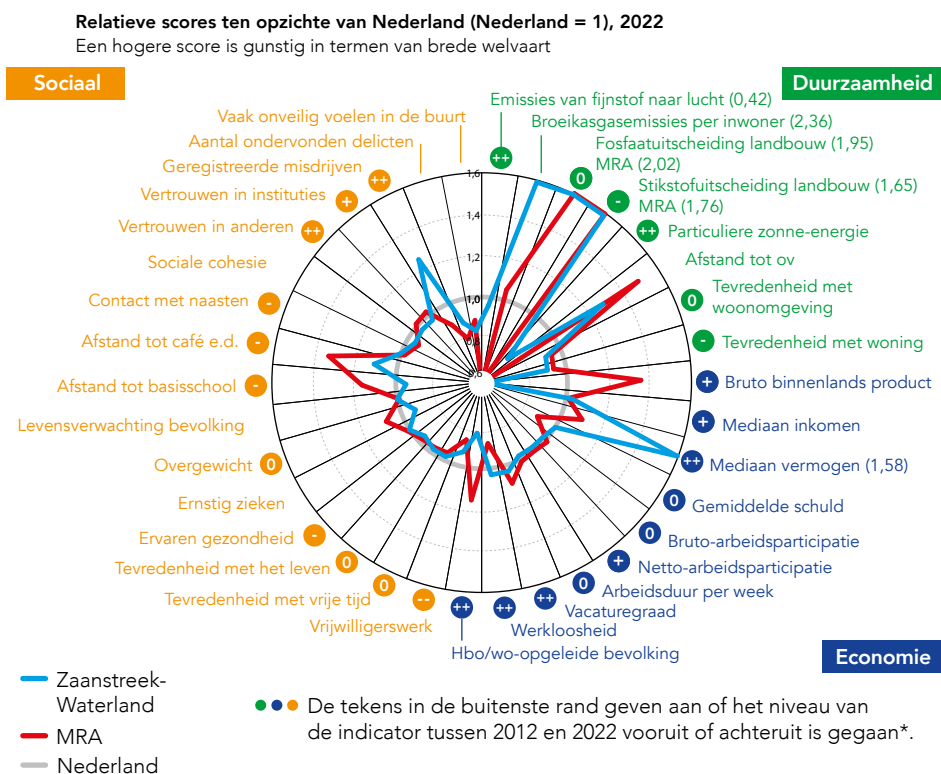


5.6 Zaanstreek-Waterland

Brede welvaart in Zaanstreek-Waterland

Deelregio Zaanstreek-Waterland is een samenstelling van twee gebieden: Zaanstreek (de gemeenten Uitgeest,³⁰ Wormerland en Zaanstad) en Waterland (de gemeenten Edam-Volendam, Landsmeer, Oostzaan, Purmerend en Waterland). In de onderzochte periode was het besteedbaar inkomen en de arbeidsparticipatie in de regio vergelijkbaar

Figuur 1 Brede welvaart in Zaanstreek-Waterland



* -- achteruitgang groter dan -1,5 procent; - achteruitgang tussen -0,5 en -1,5 procent; 0 verandering tussen -0,5 en +0,5 procent; + vooruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; ++ vooruitgang groter dan 1,5 procent. NB Voor de leesbaarheid van de figuur zijn onder- en bovengrenzen gehanteerd. Wanneer de score onder 0,6 of boven 1,6 uitkomt, is deze bij de indicator vermeld.
Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

met de rest van de MRA en Nederland. De beroepsbevolking was voor het grootste deel opgeleid op mbo-niveau. De gemiddelde schuld per huishouden en de werkloosheid waren lager dan het MRA gemiddelde, evenals het aantal geregistreerde misdrijven. De sociale tevredenheid lag rond het landelijk gemiddelde. De tevredenheid met de woonomgeving en de woning steekt ongunstig af ten opzichte van zowel de MRA als Nederland. Figuur 1 vat samen hoe Zaanstreek-Waterland presteert op deze en andere brede welvaartsindicatoren.

Gedurende de afgelopen tien jaar zien we een gunstige ontwikkeling van de uitstoot van fijnstof, en ook economisch zien we met name op de arbeidsmarkt gunstige ontwikkelingen met een afname van werkloosheid en een toename van vermogens. Op sociaal gebied heeft het vertrouwen in anderen en instituties zich gunstig ontwikkeld terwijl de afstand tot voorzieningen juist is toegenomen.

Tabel 1 Kerngegevens Zaanstreek-Waterland

		2022		2018	2019	2020	2021	2022	2023
		aantal	aandeel in MRA in %	jaarlijkse groei in %					
Bruto regionaal product	mld euro	11,7	6,1	3,3	2,6	-5,2	6,7	4,3	0,3
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	112	8,1	4,1	2,8	-1,6	1,8	3,4	
Werkzame personen	x 1.000	146	8,7	4,1	2,6	0,4	1,9	3,9	
Bevolking	x 1.000	343	13,2	0,6	0,7	0,5	0,2	0,9	1,2
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	254	12,8	0,4	0,4	0,8	0,0	0,0	1,2
Beroepsbevolking	x 1.000	189	12,6	1,1	1,6	-1,1	1,6	1,1	3,7
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	183	12,7	2,3	2,3	-1,1	1,7	1,7	2,7
Beroepsbevolking naar opleiding	Regio	MRA							
Basisopgeleid	in %	22,8	18,3						
Mbo-opgeleid	in %	42,9	33,6						
Hbo/wo-opgeleid	in %	34,4	48,1						
				aandeel in %					
Bruto-participatiegraad	in %	74,4	75,9	72,9	73,8	72,4	73,6	74,4	76,3
Werkloosheid	in %	3,2	3,9	3,8	3,8	3,8	3,7	3,2	3,1

Bron: CBS (bewerking TNO/SEO Economisch Onderzoek)

De economie van Zaanstreek-Waterland

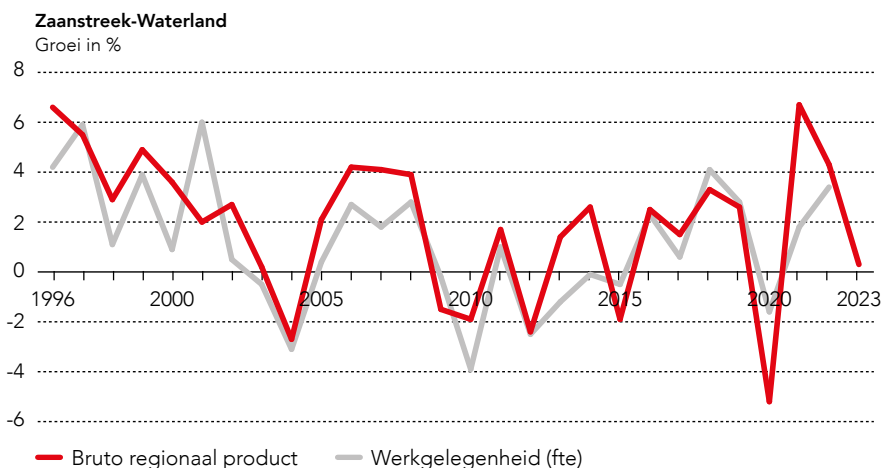
De economie van Zaanstreek-Waterland is na de coronabeperkingen weer krachtig opgeveerd. Waar er in 2020 nog sprake was van een krimp van 5,2 procent, groeiden het brp en de werkgelegenheid in 2021 en 2022 sterk (tabel 1). Voorlopige CBS-cijfers wijzen er echter op dat de economische groei in 2023 beperkt was (figuur 2). De werkloosheid in Zaanstreek-Waterland is lager dan die in de MRA en in 2023 nog verder afgenomen.

Figuur 3 laat zien dat de economische omvang (brp) van Zaanstreek en Waterland nagenoeg gelijk was. In 2022 had Zaanstreek een aandeel van 55 procent in het brp van de samengestelde deelregio en Waterland 45 procent. In de periode 2015-2022 is Zaanstreek sneller gegroeid dan Waterland, zowel in termen van brp als in werkgelegenheid.

Economische ontwikkeling per sector

Figuur 4 toont dat de economie van Zaanstreek-Waterland zeer divers was. De grootste sector was Groothandel, op de voet gevolgd

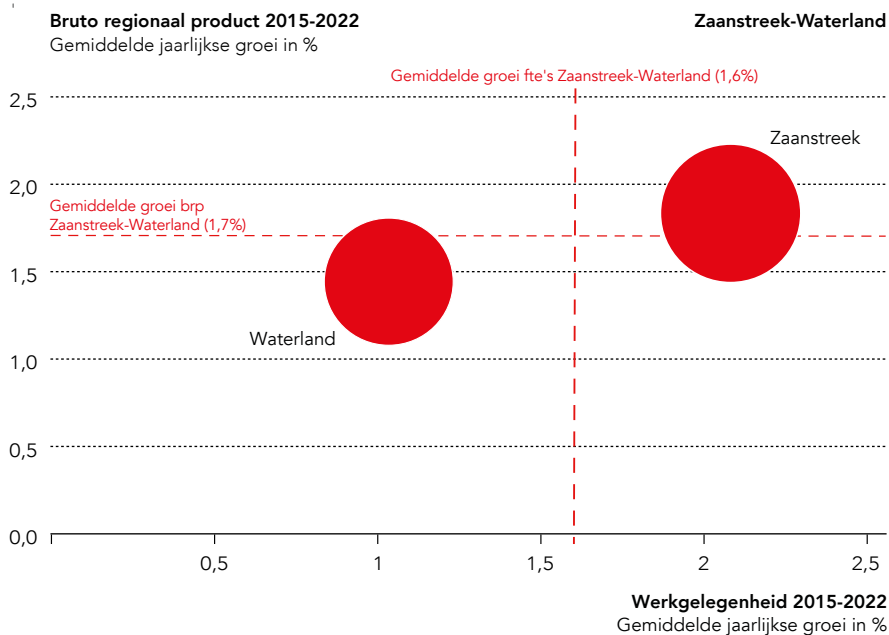
Figuur 2 Economie Zaanstreek-Waterland groeide in 2023 beperkt



Bron: CBS (bewerking TNO)

door Industrie en Onroerend goed. Binnen de Industrie herbergt de Zaanstreek veel bedrijven die voedingsmiddelen produceren. Tezamen genereerden de sectoren Groothandel, Industrie en Onroerend goed in 2022 ruim 38 procent van de totale toegevoegde waarde. Ook Bouw en Zorg leverden een aanzienlijke bijdrage aan het brp. Deze getallen reflecteren de sectorstructuur van Zaanstreek-Waterland, waarin van oudsher sprake is van veel productie, handel en logistiek die gerelateerd is aan de agro-foodindustrie. Ook waren er relatief veel bouwbedrijven gevestigd in Zaanstreek-Waterland. Al deze genoemde sectoren hebben in belangrijke mate bijgedragen aan de groei van het brp in de periode 2015-2022. Een uitzondering hierop vormt de Industrie, die licht kromp. De Industrie heeft in het bijzonder te maken met een transitie- en verduurzamingsopgave, waarbij spanningen tussen beschikbare ruimte (voor wonen en bedrijvigheid) en congestie op het energienet

Figuur 3 Economie van Zaanstreek groeit gemiddeld sneller dan die van Waterland

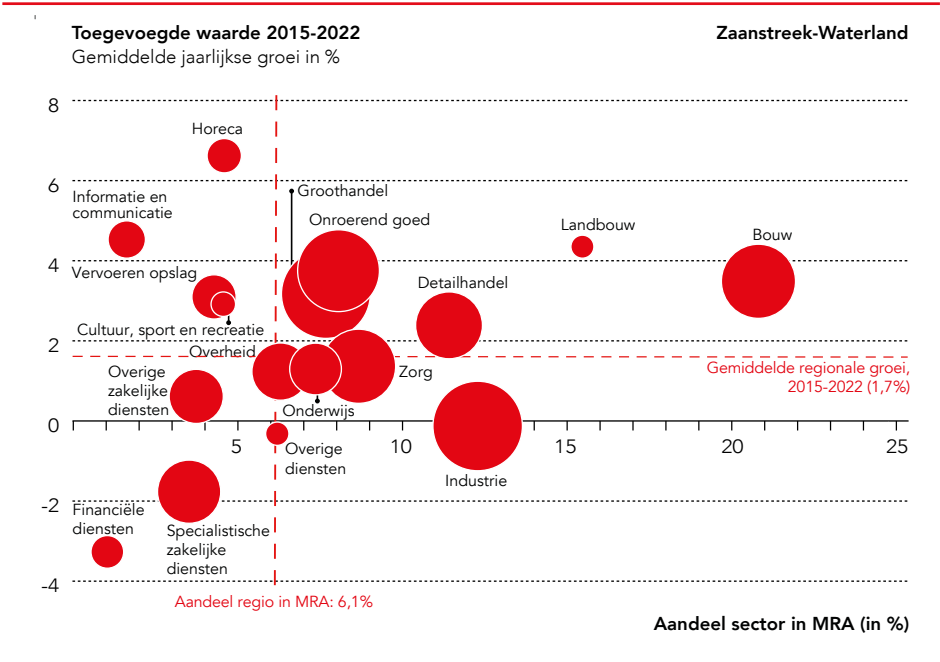


* Grootte van bol: omvang brp 2022
Bron: CBS (bewerking TNO)

voelbaar worden. Een voorbeeld hiervan betreft de lange aanloop naar de overeenkomst voor verplaatsing van activiteiten (zowel vanuit de oude locatie in Zaanstreek-Waterland als vanuit Rotterdam) van het bedrijf Bunge (een producent van plantaardige oliën en vetten) naar het bedrijventerrein HoogTij. Met de investeringen op deze nieuwe locatie hoopt dit bedrijf beter invulling te kunnen geven aan haar verduurzamingsopgave.

De groei van het brp in de periode 2015-2022 (gemiddeld 1,7 procent) ging hand in hand met een groei van de regionale werkgelegenheid van gemiddeld 1,6 procent. Hoewel er over nagenoeg de gehele breedte van sectoren sprake was van groei van werkgelegenheid, nam deze het sterkst toe in de sector Overheid (4,6 procent). De voor Zaanstreek-

Figuur 4 Groei van Zaanstreek-Waterland is zeer divers

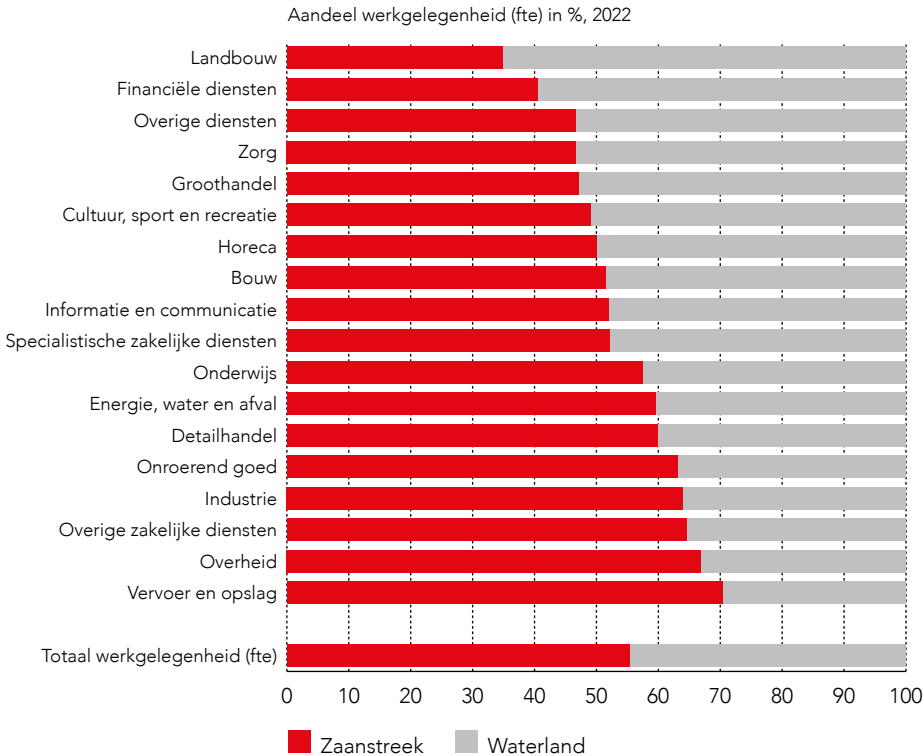


* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO)

Waterland omvangrijke Industrie had te maken met een afname van de werkgelegenheid.

De werkgelegenheid was tussen Zaanstreek en Waterland op gelijke wijze verdeeld als het brp: 55 procent kwam voor rekening van Zaanstreek en 45 procent van de werkgelegenheid bevond zich in Waterland (figuur 5). Zaanstreek bood relatief veel werkgelegenheid in de sectoren Vervoer en Opslag, Overheid, Overige zakelijke diensten, Industrie en Onroerend goed. Waterland kende relatief meer arbeidsplaatsen in de landbouwsector.

Figuur 5 Tussen Zaanstreek en Waterland zijn veel sectoren ongeveer gelijk verdeeld



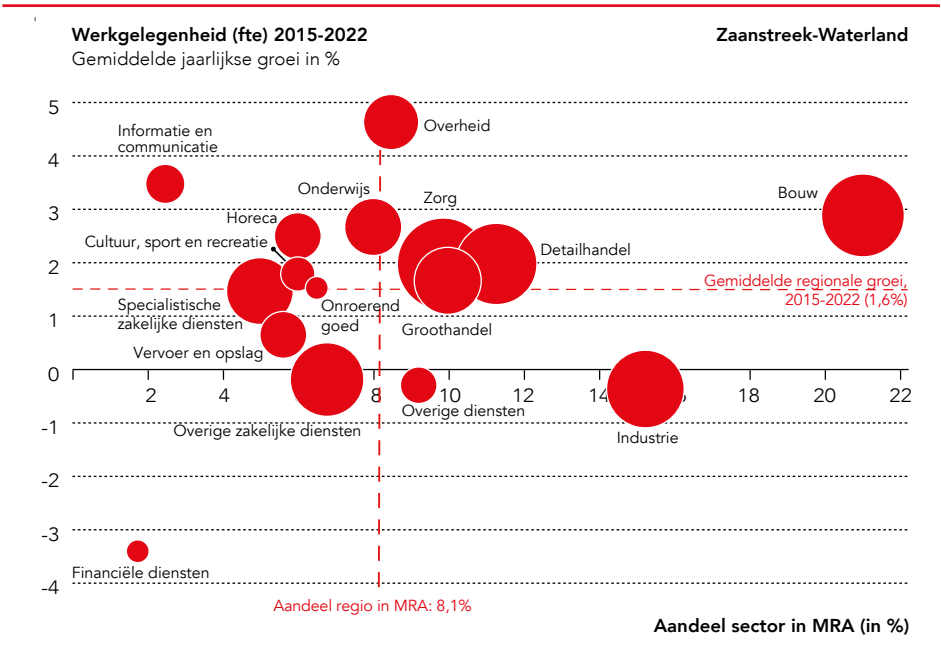
Bron: CBS (bewerking TNO)

Forensen (woon-werkverkeer)

In 2022 had Zaanstreek-Waterland een netto uitgaande pendelstroom van 47 duizend personen. De meeste uitgaande forensen waren werkzaam in Amsterdam (50 duizend personen). Een klein deel werkte in gebieden buiten de MRA (21 duizend personen) en Amstelland-Meerlanden (10 duizend personen). In eigen regio werkten 94 duizend personen, wat neerkomt op ongeveer 52 procent van de werkzame beroepsbevolking. Verder waren de meeste inkomende pendelstromen afkomstig uit plekken buiten de MRA (21 duizend personen) en Amsterdam (13 duizend personen). Er waren geen omvangrijke pendelstromen van en naar Gooi en Vechtstreek en Almere-Lelystad.

Een kaartje met de grafische weergave van de pendelstromen van en naar Zaanstreek-Waterland is te vinden in hoofdstuk 4.

Figuur 6 Overheid groeit snel, Industrie laat krimp van werkgelegenheid zien



* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.
Bron: CBS (bewerking TNO)

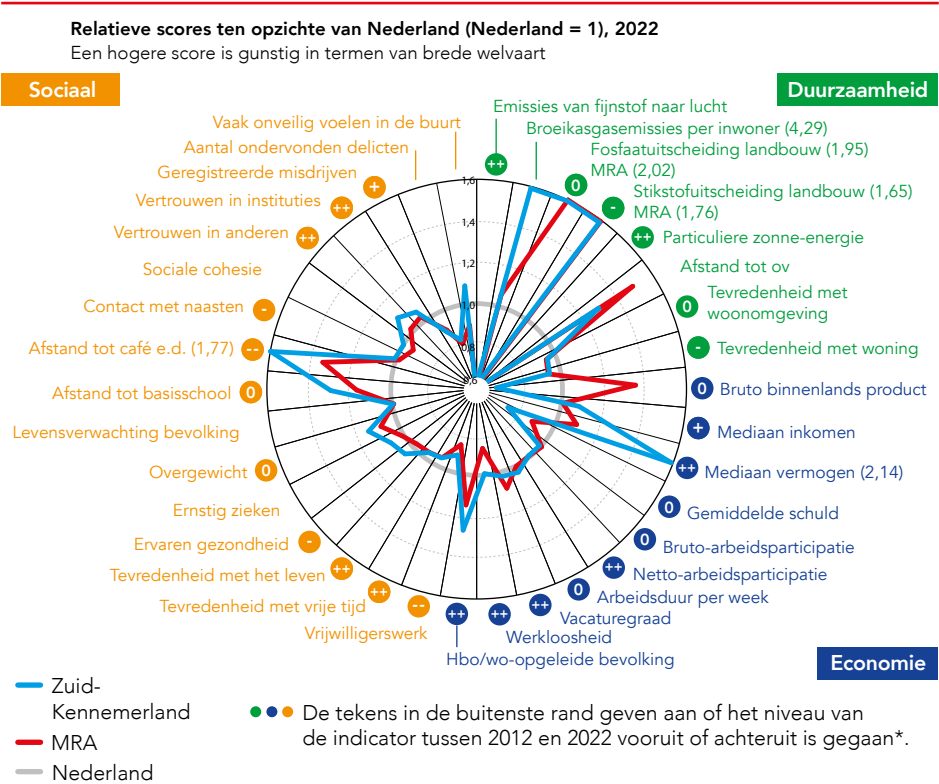


5.7 Zuid-Kennemerland

Brede welvaart in Zuid-Kennemerland

Zuid-Kennemerland bestaat uit de gemeenten Bloemendaal, Haarlem, Heemstede en Zandvoort. Kenmerkend voor deze regio zijn de kuststreek en natuurgebieden. Daarnaast is er de voor velen aantrekkelijke provinciehoofdstad Haarlem. De regio is daarmee in trek om te wonen en te recreëren. Figuur 1 laat de gemiddelde positie

Figuur 1 Brede welvaart in Zuid-Kennemerland



* -- achteruitgang groter dan -1,5 procent; - achteruitgang tussen -0,5 en -1,5 procent; 0 verandering tussen -0,5 en +0,5 procent; + vooruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; ++ vooruitgang groter dan 1,5 procent. NB Voor de leesbaarheid van de figuur zijn onder- en bovengrenzen gehanteerd. Wanneer de score onder 0,6 of boven 1,6 uitkomt, is deze bij de indicator vermeld.
Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

van Zuid-Kennemerland op de diverse brede welvaartsindicatoren zien, vergeleken met de MRA en Nederland in 2022. De deelregio scoorde op bijna alle indicatoren van brede welvaart hoger dan het gemiddelde in de MRA. Het hoge aandeel van hbo- en wo-opgeleiden in de beroepsbevolking is terug te zien in het relatief hoge inkomen en mediaan vermogen van huishoudens. Ook hadden inwoners van Zuid-Kennemerland een relatief goede gezondheid en is het vertrouwen in anderen relatief hoog. De afstand tot onderwijs is kort en men was positief over de ervaren veiligheid. De gemiddelde schuld van huishoudens was relatief hoog, een gevolg van hoge huizenprijzen en navenant hoge hypotheeklen. Minder goed gaat het met het opwekken van particuliere zonne-energie.

Tabel 1 Kerngegevens Zuid-Kennemerland

		2022		2018	2019	2020	2021	2022	2023
		aantal	aandeel in MRA in %	jaarlijkse groei in %					
Bruto regionaal product	mld euro	8,9	4,6	1,2	-0,8	-4,2	6,0	5,5	1,8
Arbeidsvolume (fte's)	x 1.000	84	6,1	1,1	-0,1	-2,4	1,8	4,3	
Werkzame personen	x 1.000	110	6,6	2,5	0,0	-1,2	1,9	4,6	
Bevolking	x 1.000	233	9,0	0,7	0,8	0,4	0,1	0,8	1,1
Potentiële beroepsbevolking	x 1.000	170	8,6	0,0	0,6	0,6	0,0	0,6	0,6
Beroepsbevolking	x 1.000	129	8,6	0,8	0,0	0,8	0,0	2,4	2,3
Werkzame beroepsbevolking	x 1.000	123	8,5	2,6	0,8	-0,8	1,7	1,7	3,3
Beroepsbevolking naar opleiding	Regio	MRA							
Basisopgeleid	in %	16,3	18,3						
Mbo-opgeleid	in %	32,6	33,6						
Hbo/wo-opgeleid	in %	51,2	48,1						
				aandeel in %					
Bruto-participatiegraad	in %	75,9	75,9	74,9	74,4	74,6	74,6	75,9	77,2
Werkloosheid	in %	2,3	3,9	4,0	3,2	4,8	3,2	2,3	3,0

Bron: CBS (bewerking TNO/SEO Economisch Onderzoek)

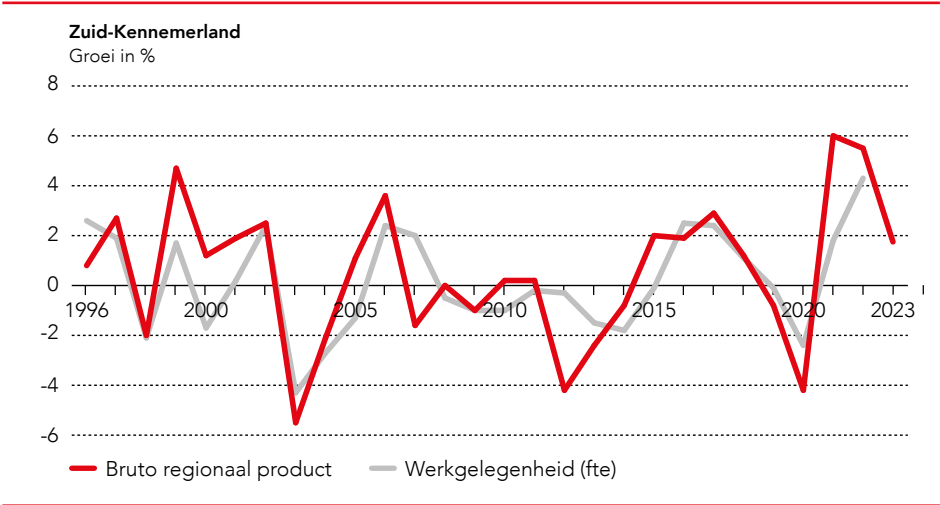
Over de afgelopen tien jaar zien we ook een gunstige ontwikkeling van de meeste indicatoren van brede welvaart. Uitzonderingen hierop vormen de afstand tot voorzieningen en vrijwilligerswerk.

De economie van Zuid-Kennemerland

De economie van deze deelregio herbergt relatief grote sectoren Onroerend goed, Overheid, Zorg en Specialistische zakelijke dienstverlening. Tezamen bepalen deze sectoren de helft van de in 2022 gerealiseerde toegevoegde waarde in de regio.

Net als die van de andere deelregio's, kreeg ook de economie van Zuid-Kennemerland de gevolgen te verwerken van de coronamaatregelen. De jaren 2020 en 2021 waren jaren van economische krimp. In 2022 trad echter het herstel in, dat op basis van voorlopige cijfers naar verwachting in 2023 is voortgezet, zij het met minder spectaculaire groeicijfers dan het jaar ervoor (figuur 2). Ook de werkgelegenheid nam in 2022 verder toe, met als resultaat het laagste werkloosheidspercentage van de afgelopen vijf jaar. Met 2,3 procent lag dat een stuk lager dan het werkloosheidspercentage in de MRA van 3,9 procent (tabel 1).

Figuur 2 Economische groei Zuid-Kennemerland nog steeds groter dan vóór corona

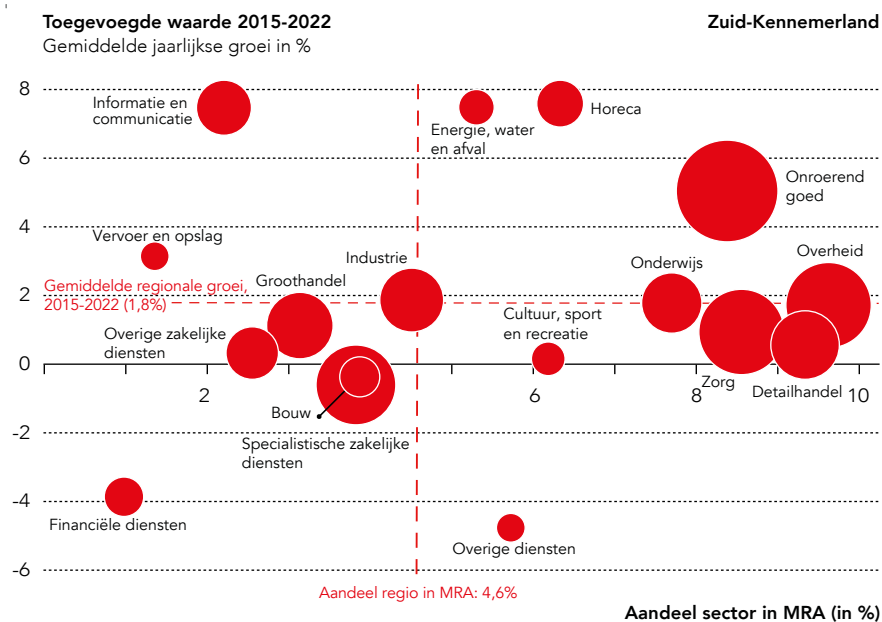


Bron: CBS (bewerking TNO)

Economische ontwikkeling per sector

De grootste sectoren in de economie van Zuid-Kennemerland, gemeten in toegevoegde waarde – hun brp-bijdrage, waren Onroerend goed, Overheid, Zorg en Specialistische zakelijke dienstverlening (figuur 3). De eerste drie sectoren droegen vanuit Zuid-Kennemerland, tezamen met de sectoren Onderwijs en Detailhandel, relatief sterk bij aan de totale omvang van deze sectoren in de MRA. De grootste groei liet zich zien in de sector Onroerend goed en enkele kleinere sectoren, zoals Horeca, Energie, water en afval en Informatie en communicatie. De in Zuid-Kennemerland relatief kleine sectoren Financiële diensten en Overige diensten krompen in de periode 2015-2022. De ontwikkeling van Financiële diensten past in de trend van steeds sterkere clustering van deze sector in Amsterdam. Gemiddelde groeide de toegevoegde

Figuur 3 Onroerend goed, Zorg en Overheid belangrijke sectoren



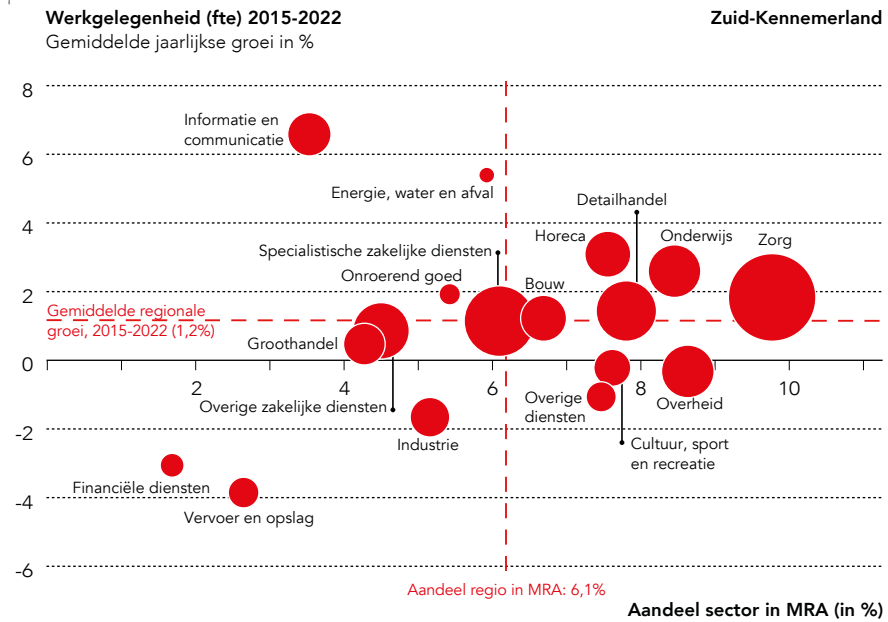
* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

waarde in Zuid-Kennemerland met 1,8 procent per jaar in de periode 2015-2022. Hiermee bevond Zuid-Kennemerland zich binnen de MRA in de middenmoot; er zijn deelregio's die een minder sterke economische groei doormaakte, maar ook deelregio's die sneller groeiden.

Hoewel de sector Onroerend goed een grote toegevoegde waarde voortbrengt, zorgt deze sector niet voor veel werkgelegenheid (figuur 4). De grootste werkgevers zijn de arbeidsintensieve sectoren Zorg en Detailhandel, naast sectoren die zich toelagen op zakelijke dienstverlening. Informatie en communicatie kende met 6,6 procent per jaar de grootste stijging van werkgelegenheid. In de sectoren Financiële diensten, Vervoer en opslag en Industrie daalde de werkgelegenheid relatief sterk in de periode tussen 2015-2022.

Figuur 4 Verscheidenheid in werkgelegenheid



* De bolgrootte (omvang 2022) geeft uitsluitend de verhouding binnen de eigen regio weer. De omvang van de sectoren is zodoende niet vergelijkbaar met die van andere deelregio's.

Bron: CBS (bewerking TNO)

Forensen (woon-werkverkeer)

In 2022 bedroeg de werkzame beroepsbevolking van Zuid-Kennemerland 123 duizend personen. Het aantal arbeidsplaatsen in de regio was kleiner, waardoor er in dat jaar een netto uitgaande pendelstroom was. Een groot deel van de werkzame inwoners van Zuid-Kennemerland pendelde voor werk naar Amsterdam (25 duizend personen), Amstelland-Meerlanden (17 duizend personen) en gebieden buiten de MRA (18 duizend personen). Van de inkomende pendelstromen kwam een groot deel van buiten de MRA (15 duizend personen), IJmond (14 duizend personen) en Amstelland-Meerlanden (9 duizend mensen). Daarnaast was een groot deel van de inwoners werkzaam in de eigen regio (55 duizend personen). De inkomende en uitgaande pendelstromen tussen Gooi en Vechtstreek, en Almere-Lelystad waren niet omvangrijk.

Een kaartje met de grafische weergave van de pendelstromen van en naar Zuid-Kennemerland is te vinden in hoofdstuk 4.



Eindnoten

Voorwoord

- 1 Zie Report of the World Commission on Environment and Development (Brundtland Commission), 1987, Our Common Future. Oxford: Oxford University Press.
- 2 Zie het boek van de eerste vrouwelijke winnaar van de Nobelprijs voor de economie Elinor Ostrom, 1990, Governing the Commons, The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge: Cambridge University Press.
- 3 Zie MRA-agenda 2025-2028 (80%versie) 'Anders kijken, anders doen'. Agenda 2025-2028 Metropoolregio Amsterdam.

Hoofdstuk 1 De MRA in vogelvlucht

- 4 Zie https://www.metropoolregioamsterdam.nl/wp-content/uploads/2023/07/Brede-Welvaart-voor-de-metropoolregio-Amsterdam_230711.pdf
- 5 We hebben voor deze periode-indeling gekozen omdat data na 2020 op het moment van schrijven nog niet beschikbaar zijn. Voor vergelijkbaarheid met andere analyses in deze editie hebben we als startjaar wel het jaar 2015 gehanteerd. Als laatste jaar hebben we het jaar 2019 genomen om de resultaten niet te laten domineren door de coronapandemie.

Hoofdstuk 2 Bevolking en arbeidsmarkt

- 6 Als gevolg van vergrijzing gaat elk jaar een relatief groot deel van de beroepsbevolking met pensioen, waardoor veel expertise en ervaring tegelijk de arbeidsmarkt verlaat. Dit kan niet eenvoudig worden opgevangen door toetreders tot de arbeidsmarkt die nog weinig werkervaring hebben, waardoor de match tussen vraag en aanbod van arbeid verslechtert.
- 7 Omdat de potentiële beroepsbevolking (15 tot en met 74 jaar) ruimer is gedefinieerd dan de bevolking tot de pensioengerechtigde leeftijd (15 tot en met ongeveer 67 jaar), is de maximaal te bereiken bruto-arbeidsparticipatie in de 'potentiële' beroepsbevolking lager dan 100 procent (onder de veronderstelling dat mensen boven de pensioengerechtigde leeftijd niet allemaal volledig inzetbaar zijn).

op de arbeidsmarkt). De ruimte voor de inzet van extra arbeid is daarmee kleiner dan de bruto-arbeidsparticipatie van 76,7 procent suggereert. Die ruimte wordt in de loop van de tijd kleiner doordat de bevolking verder vergrijsd en een steeds groter deel van de bevolking zich tussen de pensioengerechtigde leeftijd en de leeftijd van 74 jaar bevindt. Daar staat tegenover dat deze groep gemiddeld steeds gezonder wordt en daarmee gemakkelijker inzetbaar blijft.

- 8 Door een nieuwe meetmethode vanaf 2022 en een correctie van de oude reeks vanaf 2013 door het CBS, is er een breuk zichtbaar in de bruto-arbeidsparticipatie bij jongeren tussen 2012 en 2013 die ook licht doorwerkt in de totale arbeidsparticipatie. Door de nieuwe meetmethode is het aandeel werkende jongeren gestegen doordat in de nieuwe vragenlijst wordt toegelicht dat betaalde stages en bijbaantjes meetellen als betaald werk. Daarnaast is de enquête nu persoonsgebonden, terwijl voorheen ouders de informatie vaak voor thuiswonende kinderen invulden.
- 9 We hanteren hier de indeling die het CBS meegeeft bij deze gegevens en gebruiken daarbij andere termen dan in vorige edities van de Economische Verkenningen, namelijk basisopgeleid (basisonderwijs, vmbo, onderbouw havo/vwo, entreeopleiding mbo), mbo-opgeleid (bovenbouw havo/vwo, mbo 2-4) en hbo/wo-opgeleid (hbo/wo). Daarmee benadrukken we de verschillende typen opleiding in plaats van de indeling in laag, midden en hoog zoals we in het verleden deden. Dat doet meer recht aan de waarde van deze werkenden voor de arbeidsmarkt en maatschappij.
- 10 In absolute aantallen neemt ook de groep hbo/wo-opgeleiden in 2023 nog steeds toe.
- 11 De regionale cijfers over het onbenut arbeidspotentieel zijn gebaseerd op de indeling naar arbeidsmarktregio's bij gebrek aan gemeentelijke cijfers over de niet-werkzame beroepsbevolking bij het CBS. De regio Groot Amsterdam omvat de gemeenten Aalsmeer, Amstelveen, Amsterdam, De Ronde Venen, Diemen, Haarlemmermeer, Ouder-Amstel en Uithoorn.
- 12 De werkloosheidspercentages voor zowel mannen (3,6 procent) als vrouwen (3,9 procent) liggen lager dan het gemiddelde werkloosheidspercentage van 4,0 procent. Dat wordt verklaard doordat niet van alle werklozen het geslacht bekend is en er sprake is van afrondingsverschillen.

- 13 We hanteren hier de indeling die het CBS meegeeft bij deze gegevens en gebruiken daarbij andere termen dan in vorige edities van de Economische Verkenningen. Zie ook voetnoot 4.

Hoofdstuk 3 Economische structuur en concurrentiekracht

- 14 De toegevoegde waarde is hierbij uitgedrukt in constante prijzen op basis van het prijspeil van het laatste kwartaal van 2022. De som van de waarde die door ondernemingen, huishoudens en overheden wordt toegevoegd aan de goederen en diensten die zij verbruiken om producten te kunnen maken staat bekend als het bruto regionaal product (brp) 'in basisprijzen'. Om tot het brp 'in marktprijzen' te komen die elders in deze Economische Verkenningen wordt gerapporteerd, dient hierbij het saldo van productgebonden belastingen en subsidies en het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw te worden opgeteld.
- 15 In tegenstelling tot Hoofdstuk 1 richt dit hoofdstuk zich voornamelijk op de ontwikkelingen in sectorstructuur, waarvoor nog geen cijfers voor 2023 beschikbaar zijn.
- 16 De verschillen in toegevoegde waarde tussen 2019 en 2022 zijn door afrondingen niet altijd zichtbaar in de eerste twee kolommen van Tabel 3.1.
- 17 De cijfers in Tabel 3.1 zijn gecorrigeerd voor de gemiddelde inflatie. Afwijkingen van gemiddelde prijsverhogingen kunnen in afzonderlijke sectoren zorgen voor een afwijkende groei van de toegevoegde waarde. Zo zijn er aanwijzingen dat in de Horeca na de coronapandemie niet alleen het volume van de omzet sterk is gegroeid, maar ook de prijzen die daarvoor worden gerekend. Dat geldt zowel in de MRA als landelijk.
- 18 De specialisatiegraad wordt gedefinieerd als:

$$\frac{(\text{Aandeel sector (in \%)} \text{ in totale toegevoegde waarde (of werkgelegenheid) MRA})}{(\text{Aandeel sector (in \%)} \text{ in totale toegevoegde waarde (of werkgelegenheid) Overig Nederland})} \times 100$$

- 19 Nieuwe activiteiten door e-commerce bedrijven, waaronder online supermarkten, vallen onder Detailhandel en snoepen toegevoegde waarde af van de traditionele Groothandel. Een bedrijf als Booking.com valt onder Horeca, hetgeen een deel van de groei in toegevoegde waarde in die sector kan verklaren.

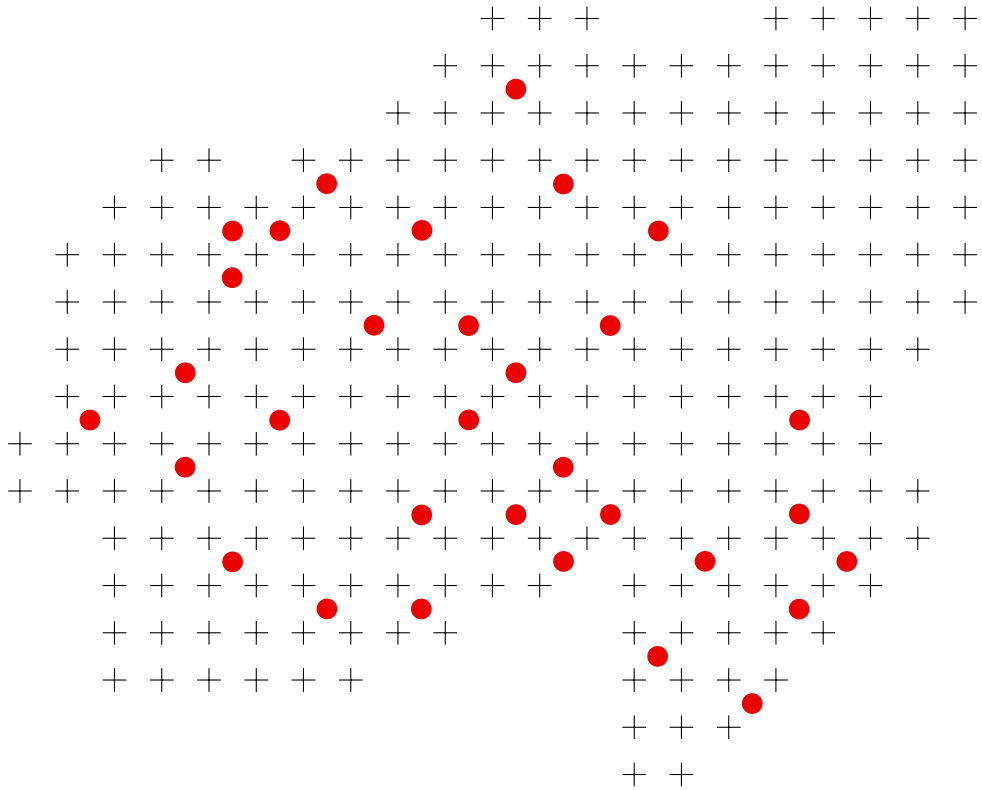
- 20 De omvang van de import en export per sector is gemeten op landelijk niveau en niet specifiek voor de MRA. Met de aanwezigheid van de internationale luchthaven Schiphol, de Amsterdamse haven en tal van hoofdkantoren van multinationals, lijkt de afhankelijkheid van het buitenland (de import en export per sector) in de MRA eerder groter dan kleiner dan landelijk het geval is.
- 21 Het CBS telt voor het aantal vestigingen iedere afzonderlijk gelegen ruimte, ieder afzonderlijk gelegen terrein of complex van ruimten of terreinen, benut door een bedrijf voor uitoefening van de bedrijfsactiviteiten apart mee. Meerdere locaties van hetzelfde bedrijf die in hetzelfde postcodegebied vallen, worden echter beschouwd als één vestiging. Onder een oprichting (opheffing) van een vestiging wordt door het CBS verstaan: het openen (sluiten) van een vestiging gelijktijdig met de oprichting (opheffing) van het bedrijf waartoe de vestiging behoort.
- 22 Dit heeft ook te maken met de manier waarop het CBS gestarte en gestopte vestigingen telt. Gestarte vestigingen zijn alle vestigingen van een bedrijf dat wordt opgericht. Gestopte vestigingen zijn alle vestigingen van een bedrijf dat wordt opgeheven. Het tussentijds starten of stoppen van vestigingen wordt niet meegeteld. Bedrijven die opgeheven worden hebben mogelijk al eerder losse vestigingen gesloten. Daardoor is er een disbalans tussen het aantal gestarte en gestopte vestigingen, ook als het aantal opgerichte en opgeheven bedrijven niet van elkaar zou verschillen.
- 23 Het is belangrijk om hierbij de rol van zzp'ers (zelfstandigen zonder personeel) te benadrukken. De sectoren bovenaan in Figuur 3.8 zijn bij uitstek sectoren met veel zzp'ers. Dit betekent dat het lang niet altijd om 'vestigingen' gaat in de traditionele zin van het woord, maar eerder om adressen waarop gewerkt wordt door zzp'ers en eenmanszaken.
- 24 Onder grootverbruikers vallen de acht sectoren met de hoogste energie-intensiteit: Energie, water en afval, Informatie en communicatie, Overige dienstverlening, Zorg, Vervoer en opslag, Cultuur, sport en recreatie, Industrie en Horeca. Onder kleinverbruikers vallen de acht sectoren met een energie-intensiteit onder het mediane niveau: Overige zakelijke diensten, Specialistische zakelijke diensten, Financiële dienstverlening, Onroerend goed, Bouw, Onderwijs, Overheid en Groot- en detailhandel.

Hoofdstuk 4 Deelregio's van de MRA in vogelvucht

- 25 CBS (2024). In alle regio's economische groei lager in 2023.
- 26 Binnen de regio's kan de groei van het aantal bewoners per woning verschillen tussen gemeenten, dat is hier niet voor iedere gemeente apart onderzocht.

Hoofdstuk 5 Kerncijfers per deelregio

- 27 Uitgeest en Castricum behoren tot de administratieve regio IJmond en zijn daarom onderdeel van de in deze paragraaf gepresenteerde cijfers en economische analyse. De gemeente Uitgeest is binnen de MRA onderdeel van de bestuurlijke samenwerking in deelregio Zaanstreek-Waterland. Castricum maakt geen deel uit van de bestuurlijke samenwerking in de MRA.
- 28 CBS (2024). In alle regio's economische groei lager in 2023
- 29 <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/21/omzet-industrie-ruim-5-procent-lager-in-het-eerste-kwartaal>
- 30 De gemeente Uitgeest is onderdeel van de bestuurlijke samenwerking Zaanstreek-Waterland. Administratief behoort Uitgeest echter tot de regio IJmond. Om deze reden loopt Uitgeest cijfermatig mee in de analyse van deelregio IJmond en niet in de regio Zaanstreek-Waterland.



Bijlagen



Bijlage 1 Begrippenlijst

Deze begrippenlijst is ontleend aan de door het CBS gehanteerde definities (zie www.cbs.nl). Definities zijn soms ter verduidelijking nader bewerkt door onderzoekers van deze verkenning.

Arbeidsproductiviteit

Arbeidsproductiviteit is een maatstaf voor de efficiëntie waarmee wordt gewerkt. Voor een land is dit het bruto binnenlands product (in marktprijzen) gedeeld door het totaal aantal gewerkte uren. Voor de arbeidsproductiviteit van bedrijfstakken wordt in plaats van het bruto binnenlands product de bruto toegevoegde waarde in basisprijzen gebruikt. Deze wordt vervolgens gedeeld door het arbeidsvolume van werkzame personen (= werknemers + zelfstandigen, gemeten in voltijdequivalenten). De uitkomst is de voortgebrachte hoeveelheid bbp per gewerkt uur of toegevoegde waarde per voltijdbaan. De arbeidsproductiviteit is een belangrijke economische indicator: een stijgende arbeidsproductiviteit verhoogt de welvaart van een land (of regio) en de winstgevendheid van ondernemingen. De arbeidsproductiviteit kan bijvoorbeeld verhoogd worden door meer of beter gebruik te maken van machines. Sommige beroepen, zoals dat van kapper of violist, zijn van nature arbeidsintensief en lastig te automatiseren of te mechaniseren. Hier valt dan ook weinig arbeidsproductiviteitswinst te behalen. Dit verklaart voor een belangrijk deel de grote verschillen in arbeidsproductiviteit(sgroei) tussen bedrijfstakken.

Arbeidsvolume

De hoeveelheid arbeid die is ingezet in het productieproces, uitgedrukt in arbeidsjaren. Arbeidsjaren zijn alle gewerkte uren in banen (voltijd en deeltijd) omgerekend naar voltijdbanen, ook wel voltijdequivalenten (vte's of fte's) genoemd.

Basisopgeleid

Persoon met basisonderwijs of de eerste fase van het secundair onderwijs (conform de Standaard Onderwijsindeling, SOI) als hoogst genoten opleidingsniveau. Dit betreft dus het gehele basisonderwijs (groep 1 tot en met 8), de eerste fase van het voortgezet onderwijs

(lbo, vbo, vmbo, mavo en de eerste drie leerjaren van havo en vwo), plus het laagste niveau van het beroepsonderwijs (entreeopleiding mbo / mbo1).

Bevolking

Alle personen woonachtig in de regio ongeacht hun leeftijd.

Beroepsbevolking

Alle personen van 15 tot en met 74 jaar die werken of officieel werkloos zijn.

Bruto-arbeidsparticipatie

Beroepsbevolking als percentage van de potentiële beroepsbevolking. Ook wel 'bruto-participatie' genoemd.

Bruto binnenlands product (bruto regionaal product), in marktprijzen

Het bruto binnenlands product (bbp), of voor regio's binnen een land het bruto regionaal product (brp), is een maat voor de omvang van de economie. Deze wordt berekend uit de som van de waarde die door ondernemingen, huishoudens en overheden wordt toegevoegd aan de goederen en diensten die zij hebben verbruikt om hun producten te maken. Deze som staat bekend als de toegevoegde waarde 'in basisprijzen'. Om tot het bbp 'in marktprijzen' te komen, wordt hierbij het saldo van product-gebonden belastingen en subsidies én het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw opgeteld.

Economische groei

De voor inflatie gecorrigeerde groei van het bruto binnenlands product (of bruto regionaal product). Economische groei kan ook worden uitgedrukt in toegevoegde waarde. De voor inflatie gecorrigeerde groei wordt ook wel 'volumegroei' of 'reële groei' genoemd.

Gewerkte uren

Het totaal aantal feitelijk gewerkte uren van iemand die betaalde arbeid verricht.

Hbo/wo-opgeleid

Persoon met hoger beroepsonderwijs (hbo) of wetenschappelijk onderwijs (wo) als hoogst genoten opleidingsniveau. Het onderwijs op

hbo- en wo-niveau bouwt voort op voortgezet onderwijs (havo en vwo) en mbo-opleidingen, en voorziet deelnemers van beroepsgerichte of wetenschappelijke kennis, vaardigheden en competenties (conform de Standaard Onderwijsindeling SOI). Dit betreft hbo (bachelor en master), wo (bachelor en master) en doctor.

Intermediair verbruik

De producten die in de verslagperiode zijn verbruikt in het productieproces, gewaardeerd tegen aankooprijzen, exclusief aftrekbare btw. Dit kunnen al dan niet in de verslagperiode aangekochte grondstoffen, halffabricaten en brandstoffen zijn, maar ook diensten zoals communicatiediensten, schoonmaakdiensten en diensten van externe accountants.

Mbo-opgeleid

Persoon met een middelbare beroepsopleiding (mbo) of havo/vwo-diploma als hoogst genoten opleiding. Dit onderwijs omvat de tweede of laatste fase binnen het secundair onderwijs (conform de Standaard Onderwijsindeling, SOI). Dit betreft mbo2 tot en met mbo4 en havo en vwo (bovenbouw).

Niet-beroepsbevolking

Alle personen in de leeftijd van 15 tot en met 74 jaar die woonachtig zijn in de regio en niet werken en niet officieel werkloos zijn.

Onbenut arbeidspotentieel

Alle personen in de leeftijd van 15 tot en met 74 jaar die aangeven meer uren betaald werk te willen of kunnen verrichten, inclusief personen die officieel werkloos zijn, personen zonder betaald werk maar niet hebben gezocht naar betaald werk, personen zonder betaald werk die niet onmiddellijk beschikbaar zijn voor betaald werk, en werkenden in deeltijd.

Overige bevolking

Personen van 0 tot en met 14 jaar en 75 jaar en ouder die woonachtig zijn in de regio.

Pendelsaldo

Het verschil tussen het aantal werkzame personen dat in de regio zijn werkadres heeft en de werkzame beroepsbevolking die in regio woonachtig is. In beide gevallen betreft het personen die één uur of meer werken per week.

Potentiële beroepsbevolking

Alle personen van 15 tot en met 74 jaar die woonachtig zijn in de regio.

Productie

De waarde van alle voor de verkoop bestemde goederen (ook de nog niet verkochte) en de ontvangsten voor bewezen diensten, alsmede de waarde van producten met een marktequivalent die voor eigen gebruik zijn geproduceerd zoals investeringen in eigen beheer, eigen woningdiensten en landbouwproducten voor eigen consumptie door landbouwers.

Specialisatiegraad

De specialisatiegraad (in vakjargon ook locatiequotiënt genoemd) toont of een sector in een regio over- of ondervertegenwoordigd is ten opzichte van het landelijk of regionaal gemiddelde. Het regionale aandeel van een sector wordt afgezet tegen het nationale aandeel van die sector. Als het aandeel van de sector op regionaal niveau hetzelfde is als op nationaal niveau, dan is de specialisatiegraad 1. Is het regionale aandeel lager dan het nationale aandeel, dan is de score lager dan 1 (ondervertegenwoordiging) en bij een hoger aandeel in de regio is de specialisatiegraad hoger dan 1 (oververtegenwoordiging). In de Economische Verkenningen MRA worden deze waarden (omwille van de leesbaarheid van figuren) vermenigvuldigd met 100.

Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)

Het verschil tussen de productie (in basisprijzen) en het intermediair verbruik (exclusief aftrekbare btw). Een basisprijs is het bedrag dat een producent daadwerkelijk overhoudt van de verkoopprijs van een goed of dienst. Dit is de verkoopprijs exclusief de handels- en vervoersmarge en exclusief productgebonden belastingen en subsidies.

Toegevoegde waarde: het verschil tussen marktprijzen en basisprijzen

Het totaal van alle toegevoegde waarde in een economie (omzet minus verbruik) wordt berekend in basisprijzen. Als daarbij het saldo van product-gebonden belastingen en subsidies, en het verschil tussen toegerekende en afgedragen btw worden opgeteld, spreken we over het bruto binnenlands product in marktprijzen. De jaarlijkse procentuele verandering daarvan is de 'economische groei'.

Het bbp/brp in marktprijzen is alleen goed traceerbaar in de statistieken voor nationale en regionale totalen. De toegevoegde waarde van sectoren in regio's is in basisprijzen. Het bbp/brp is ongeveer 10 tot 15 procent hoger dan de toegevoegde waarde in basisprijzen. Het verschil in groei kan enige tienden van een procent zijn. Voor alle regio's in de MRA zijn beide totaalcijfers beschikbaar.

In deze publicatie zijn nationale en internationale cijfers altijd uitgedrukt als bbp in marktprijzen. Bij de vergelijking met Nederland, Europa en andere grootstedelijke regio's wordt eveneens het bbp in marktprijzen gebruikt. Bij sectorale (cluster)vergelijkingen en de cijfers per deelregio wordt de toegevoegde waarde in basisprijzen gebruikt. De sectoren van iedere regio tellen op tot de totale toegevoegde waarde van de (deel)regio in basisprijzen.

Vestiging van bedrijven

Elke afzonderlijk gelegen ruimte, elk afzonderlijk terrein of complex van ruimten of terreinen, benut door een onderneming voor de uitoefening van haar activiteiten. Iedere onderneming bestaat uit ten minste één vestiging. Meerdere locaties van een bedrijf binnen één postcodegebied worden als één vestiging beschouwd.

Werkgelegenheid

De werkgelegenheid betreft het totaal aan werkzame personen dat bij bedrijven en instellingen in de regio zijn werkadres heeft. Het betreft werk van 1 uur of meer per week, in een of meer banen, als werknemer of zelfstandige (zzp'er of ondernemer). Het totaalaantal uren dat de werkzame personen in de regio werken, is gelijk aan het arbeidsvolume werkzame personen (in voltijdequivalenten).

Werkloosheid

Aantal werklozen als percentage van de beroepsbevolking.

Werkloze beroepsbevolking

Alle personen woonachtig in de regio zonder betaald werk, die recent naar werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn.

Werkzame beroepsbevolking

Alle personen woonachtig in de regio van 15 tot en met 74 jaar die werken, ongeacht de arbeidsduur.

Werkzame personen

Tot de werkzame personen behoren alle personen die in de regio betaalde arbeid verrichten, ook al is het maar voor één uur of enkele uren per week. Werkzame personen kunnen worden onderscheiden in werknemers en zelfstandigen (zzp'ers).

Bijlage 2 Gemeenten in de MRA per regio



IJmond*

Beverwijk
Heemskerk
Velsen

Amstelland-Meerlanden

Regio Haarlemmermeer
Aalsmeer
Haarlemmermeer
Uithoorn

Overig Amstel-Meerlanden

Amstelveen
Diemen
Ouder-Amstel

Zaanstreek-Waterland

Zaanstreek
Uitgeest*
Wormerland
Zaanstad

Waterland
Edam-Volendam
Landsmeer
Oostzaan
Purmerend
Waterland

Zuid-Kennemerland

Bloemendaal
Haarlem
Heemstede
Zandvoort

Amsterdam

Amsterdam

Almere-Lelystad

Almere
Lelystad

Gooi en Vechtstreek

Blaricum
Gooise Meren
Hilversum
Huizen
Laren
Wijdmeren

In 2022 is Beemster opgegaan in Purmerend. In 2023 is Weesp opgegaan in Amsterdam.

Per 1 januari 2024 waren er geen gemeentelijke herindelingen.

* In de geanalyseerde databestanden zijn Castricum en Uitgeest onderdeel van deelregio IJmond. Castricum maakt echter geen deel uit van de bestuursregio Metropoolregio Amsterdam. Uitgeest werkt bestuurlijk samen in de regio Zaanstreek.

Bijlage 3 Afbakening economische sectoren

Standaard bedrijfsindeling van bedrijfstakken

De sectorale afbakening voor deze *Economische Verkenningen MRA* is gebaseerd op de Standaard Bedrijfsindeling (SBI 2008) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). In 2012 publiceerde het CBS voor het eerst regionale statistieken in deze indeling. Met behulp van enkele aanvullende databronnen is deze basisindeling op enkele punten aangepast. Code D en E zijn samengevoegd tot Energie, water en afval. Code G, Handel, is gesplitst in Groothandel en Detailhandel. Ten behoeve van de leesbaarheid zijn in figuren kortere namen gebruikt en zijn codes B (Delfstoffen) en T (Huishoudens) in de meeste figuren buiten beschouwing gelaten.

Aansluiting op landelijke cijfers

De analyses in de *Economische Verkenningen MRA* zijn gebaseerd op de cijferreeksen uit de Regionale Economische Jaarcijfers van het CBS. De meest recente cijferreeks bevat de jaren 1995-2022, waarbij cijfers over het jaar 2022 nog de status 'voorlopig' hebben. Deze regionale reeks sluit aan op de landelijke economische cijfers uit de Nationale Rekeningen van het CBS. De voorlopige raming van het CBS voor het brp in het jaar 2023 (zowel landelijk als regionaal) zijn toegevoegd aan het analysebestand dat ten grondslag ligt aan deze editie van de *Economische Verkenningen MRA*.

Sectorindeling: SBI 2008

A. Landbouw

- Landbouw, bosbouw en visserij

B. Delfstoffen

- Winning van aardolie en aardgas
- Winning van overige delfstoffen

C. Industrie

- Voedings- en genotmiddelen

- Textiel, kleding, lederwaren en schoenen
- Hout, kurk, riet, papier en karton
- Drukkerijen
- Cokesoven, aardolie en chemische producten
- Farmaceutische grondstoffen en producten
- Rubber, kunststof en minerale producten
- Metaal

- Computers en elektronische, optische en elektrische apparatuur
- Machines en apparaten
- Auto's en overige transportmiddelen
- Meubels en overige goederen
- Reparatie en installatie van machines

D + E. Energie, water en afval

- Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stoom en lucht
- Winning en distributie van water
- Afvalwaterinzameling
- Afvalinzameling en recycling
- Sanering en overig afvalbeheer

F. Bouw

- Bouwnijverheid

G. Groothandel

- Landbouwproducten
- Voedings- en genotmiddelen
- Consumentenartikelen
- Medische instrumenten, laboratoriumbenodigdheden en farmaceutische producten
- ICT-apparatuur
- Hightechsystemen en -machines
- Overige gespecialiseerde groothandel, vooral chemische producten
- Handelsbemiddeling

G. Detailhandel

- Detailhandel
- Autohandel en -reparatie

H. Vervoer en opslag

- Vervoer over land
- Vervoer over water
- Luchtvaart
- Opslag en dienstverlening voor vervoer
- Post en koeriers

I. Horeca

- Logiesverstrekking
- Eet- en drinkgelegenheden

J. Informatie en communicatie

- Uitgeverijen
- Productie en distributie van films, tv-programma's en geluidsopnamen
- Uitzenden van radio- en televisieprogramma's
- Telecommunicatie
- Diensten op het gebied van informatietechnologie
- Diensten op het gebied van informatie

K. Financiële diensten

- Banken, beleggingsinstellingen, kredietverleners en financieel adviseurs
- Verzekeringen en pensioenfondsen
- Overige financiële dienstverlening

L. Onroerend goed

- Verhuur van en handel in onroerend goed

M. Specialistische zakelijke diensten

- Juridische dienstverlening, accountancy, belastingadvisering en administratie
- Holdings (geen financiële), concerndiensten en managementadvisering
- Architecten, ingenieurs, keuring en controle
- Speur- en ontwikkelingswerk
- Reclame en marktonderzoek
- Industrieel ontwerp en vormgeving, fotografie, vertaling en overige consultancy

N. Overige zakelijke diensten

- Verhuur en lease van auto's, machines, consumenten-artikelen en overige roerende goederen
- Arbeidsbemiddeling en uitzendbureaus
- Reisorganisaties en reserveringsbureaus
- Beveiliging en opsporing
- Facilitymanagement en reiniging
- Overige zakelijke diensten zoals secretariële dienstverlening, callcenters, incassobureaus en veilingen

O. Overheid

- Openbaar bestuur, overheidsdiensten en verplichte sociale verzekeringen

P. Onderwijs

- Primair, voortgezet, middelbaar en hoger onderwijs
- Overig onderwijs

Q. Zorg

- Gezondheids- en welzijnszorg

R. Cultuur, sport en recreatie

- Kunst
- Culturele uitleencentra, archieven, musea, dieren- en plantentuinen, natuurbeschoud
- Loterijen en kansspelen
- Sport en recreatie

S. Overige dienstverlening

- Verenigingen, belangengroepen en politieke organisaties
- Reparatie van consumenten-artikelen
- Wellness, overige diensten en uitvaartbranche

T. Huishoudens

- Huishoudens als werkgever
- Productie voor eigen gebruik

Bijlage 4 Indicatoren brede welvaart

Deze bijlage geeft additionele informatie over de indicatoren brede welvaart die zijn gepresenteerd in hoofdstukken 1 en 5. Alle informatie is afkomstig uit de Regionale Monitor Brede Welvaart 2023, met uitzondering van Brp per inwoner en hbo/wo opgeleid. Voor de laatste twee indicatoren is ervoor gekozen deze volledig consistent te maken met de in EVMRA gepresenteerde cijfers. De indicatoren zijn waar mogelijk samengesteld uit informatie op het niveau van afzonderlijke gemeenten en hebben betrekking op de jaren 2012 en 2022. Waar die informatie niet voorhanden was is informatie gebruikt over de indicator op het niveau van de COROP regio of de provincie waarin de gemeente is gelegen, dan wel het dichtstbijzijnde jaar waarvoor wel informatie voorhanden is. De gepresenteerde gegevens voor de deelregio's zijn bepaald op basis van een weging met de omvang van de bevolking van de betreffende gemeenten. Naast een omschrijving en definitie zoals gegeven door het CBS is ook de bron van de data weergegeven.

In tabellen B4.1 en B4.2 hebben we gekozen voor een alternatieve presentatiewijze van de gegevens die aanvullend is op de spinnenwebben in hoofdstukken 1 en 5. Tabel B4.1 rangschikt alle indicatoren van hoog naar laag (onderverdeeld naar Duurzaamheid, Economie, Sociaal) voor de MRA in 2022. Deze index-scores zijn relatief ten opzichte van Nederland. Naast de scores voor 2022 worden ook de scores voor 2012 getoond. Ook laten we het niveau van de indicator voor de MRA in 2022 zien en bovendien wordt de gemiddelde jaarlijkse groei over de afgelopen 10 jaar (2012-2022) getoond. Met plussen en minnen wordt tot slot aangegeven of de ontwikkeling in de afgelopen 10 jaar (zeer) ongunstig, neutraal, of (zeer) gunstig is geweest vanuit het perspectief van brede welvaart. Scores zijn neutraal als de groei in absolute zin kleiner dan 0,5 procent was en zeer (on)gunstig als de groei in absolute zin groter dan 1,5 procent was.

Tabel B4.2 is behulpzaam om een beter inzicht te verkrijgen in de scores voor de verschillende deelregio's in 2022. Ook hier zijn de scores wederom per dimensie gerangschikt van hoog naar laag voor de MRA.

Tabel B4.1 Brede Welvaart in MRA en ontwikkelingen in de tijd, 2012-2022

		Index t.o.v. Nederland		Niveau	Ontwikkeling 2012-2022	
		2012	2022	2022	% groei	+/-*
Indicatoren MRA	Dimensies	2012	2022	2022	% groei	+/-*
Fosfaatuitscheiding landbouw	kg per ha bemeste cultuurgrond	2,11	2,02	40	-0,3	0
Stikstofuitscheiding landbouw	kg per ha bemeste cultuurgrond	1,89	1,76	131	1,1	-
Tevredenheid met woonomgeving	% van de bevolking 18 jaar en ouder	0,96	0,96	80	-0,1	0
Tevredenheid met woning	% van de bevolking 18 jaar en ouder	0,96	0,95	81	-0,6	-
Emissies van fijnstof naar lucht	kg PM _{2,5} per ha	0,51	0,59	14	-6,8	++
Particuliere zonne-energie	watt per woning	0,69	0,58	552	45,0	++
Bruto binnenlands product	euro per inwoner (x 1.000)	1,28	1,36	74	2,0	++
Hbo/wo-opgeleide bevolking	% van de beroepsbevolking	1,22	1,16	47	1,9	++
Mediaan vermogen van huishoudens	euro per inwoner (x 1.000)	1,12	1,11	97	10,9	++
Vacaturegraad	aantal vacatures per 1.000 banen	1,07	1,05	50	14,6	++
Mediaan besteedbaar inkomen	euro per huishouden (x 1.000)	1,00	1,02	30	1,3	+
Bruto-arbeidsparticipatie	% van de bevolking 15-74 jaar	1,02	1,02	76	0,3	0
Netto-arbeidsparticipatie	% van de bevolking 15-74 jaar	1,01	1,01	73	0,8	+
Arbeidsduur per week	uren per werkende per week	0,98	0,99	28	-0,1	0
Gemiddelde schuld per huishouden	euro per huishouden (x 1.000)	1,00	0,91	134	-0,2	0
Werkloosheid	% van de beroepsbevolking	0,95	0,89	4,1	-7,5	++
Afstand tot café e.d.	kilometer	1,44	1,34	1,3	2,7	--
Afstand tot basisschool	kilometer	1,07	1,17	0,6	0,8	-
Overgewicht	% van de bevolking 18 jaar en ouder	1,09	1,09	47	0,4	0
Vertrouwen in instituties	% van de bevolking 15 jaar en ouder	1,04	1,03	63	0,5	0
Vertrouwen in anderen	% van de bevolking 15 jaar en ouder	0,99	1,02	67	1,4	+
Ervaren gezondheid	% van de bevolking 18 jaar en ouder	1,00	0,99	70	-0,9	-
Contact met familie, vrienden of bureu	% van de bevolking 15 jaar en ouder dat minstens een keer per week contact heeft met familie, vrienden of bureu	1,01	0,99	71	-0,8	-
Tevredenheid met het leven	% van de bevolking 18 jaar en ouder	0,96	0,98	81	0,1	0
Tevredenheid met vrije tijd	% van de bevolking 18 jaar en ouder	0,95	0,97	72	0,0	0
Sociale cohesie	schaalscore 0-10	0,95	0,95	6,1	-0,1	0
Geregistreerde misdrijven	aantal per 1.000 inwoner	0,88	0,91	58	-4,1	++
Vaak onveilig voelen in de buurt	% van de bevolking 15 jaar en ouder	0,71	0,90	2,6	-1,7	++
Vrijwilligerswerk	% van de bevolking 15 jaar en ouder	0,91	0,88	36	-2,4	--
Aantal ondervonden delicten	aantal ondervonden delicten per 100 inwoners	0,71	0,79	45	-5,7	++

* -- achteruitgang groter dan 1,5 procent; - achteruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; 0 verandering tussen -0,5 en +0,5 procent; + vooruitgang tussen 0,5 en 1,5 procent; ++ vooruitgang groter dan 1,5 procent

Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

Tabel B4.2 Brede Welvaart in de MRA en deelregio's, 2022

Index t.o.v. Nederland (Nederland=1). Een hoge score is gunstig in termen van brede welvaart

Indicatoren MRA	MRA	Almere- Lelystad	Amstelland- Meerlanden	Amsterdam	Gooi en Vechtstreek	IJmond	Zaanstreek- Waterland	Zuid- Kennemerland
Fosfaatuitscheiding landbouw	2,02	2,48	1,95	1,95	1,95	1,95	1,95	1,95
Stikstofuitscheiding landbouw	1,76	2,57	1,65	1,65	1,65	1,65	1,65	1,65
Afstand tot ov	1,49	1,09	1,21	2,00	1,17	1,21	1,29	1,30
Broeikasgasemissies per inwoner	1,06	1,60	1,08	1,99	2,71	0,15	2,36	4,29
Tevredenheid met woonomgeving	0,96	0,96	0,99	0,94	0,99	0,98	0,93	0,97
Tevredenheid met woning	0,95	1,01	0,97	0,89	1,03	1,01	0,92	0,96
Emissies van fijnstof naar lucht	0,59	0,86	0,72	0,26	0,81	0,42	0,97	0,61
Particuliere zonne-energie	0,58	1,05	0,87	0,19	0,67	0,79	0,77	0,49
Bruto binnenlands product	1,36	0,70	1,95	2,02	0,98	0,81	0,63	0,70
Hbo/wo-opgeleide bevolking	1,16	0,90	1,01	1,41	1,19	0,95	0,84	1,28
Mediaan vermogen van huishoudens	1,11	0,95	1,60	0,16	2,16	1,34	1,58	2,14
Vacaturegraad	1,05	1,10	1,04	1,04	1,04	1,04	1,04	1,04
Mediaan besteedbaar inkomen	1,02	1,02	1,10	0,92	1,11	1,04	1,04	1,10
Bruto-arbeidsparticipatie	1,02	1,01	1,03	1,03	1,00	1,00	0,99	1,01
Netto-arbeidsparticipatie	1,01	1,00	1,03	1,01	1,01	1,01	0,99	1,01
Arbeidsduur per week	0,99	0,99	0,96	0,96	1,03	1,01	0,99	1,05
Gemiddelde schuld per huishouden	0,91	0,92	0,79	1,01	0,66	1,03	1,01	0,78
Werkloosheid	0,89	0,87	0,97	0,70	1,08	1,07	1,04	1,01
Afstand tot café e.d.	1,34	0,68	0,90	1,75	1,04	1,48	1,12	1,77
Afstand tot basisschool	1,17	0,94	0,91	1,40	1,21	1,17	0,96	1,29
Overgewicht	1,09	0,90	1,03	1,22	1,13	0,97	0,94	1,15
Vertrouwen in instituties	1,03	0,96	1,02	1,06	1,07	1,00	0,98	1,06
Persone met één of meer langdurige ziekten of aandoeningen	1,02	0,96	1,02	1,01	1,11	1,02	1,01	1,08
Vertrouwen in anderen	1,02	0,85	1,03	1,06	1,08	1,02	0,98	1,10
Levensverwachting bevolking	1,00	1,00	1,02	0,99	1,00	1,00	1,01	1,00
Ervaren gezondheid	0,99	0,94	1,01	0,97	1,07	1,01	0,97	1,06
Contact met familie, vrienden of bure	0,99	0,98	1,00	0,98	1,00	1,00	1,01	1,01
Tevredenheid met het leven	0,98	1,03	0,99	0,94	0,97	1,00	0,99	0,98
Tevredenheid met vrije tijd	0,97	1,00	0,98	0,94	0,99	1,01	0,99	0,97
Sociale cohesie	0,95	0,94	1,00	0,91	0,98	0,98	0,97	1,00
Geregistreerde misdrijven	0,91	1,07	1,07	0,53	1,26	1,15	1,26	0,90
Vaak onveilig voelen in de buurt	0,90	0,71	1,83	0,57	0,94	0,87	0,85	1,09
Vrijwilligerswerk	0,88	0,81	0,94	0,81	0,99	0,94	0,94	0,93
Aantal ondervonden delicten	0,79	0,89	1,06	0,56	0,89	0,82	0,90	0,84

Bron: CBS (bewerking Vrije Universiteit Amsterdam)

Definities indicatoren brede welvaart

Hieronder volgt een nadere omschrijving van de indicatoren. De volgorde van indicatoren die we hieronder hanteren komt overeen met de volgorde in de spinnenwebben in hoofdstukken 1 en 5. Naast een omschrijving en definitie zoals gegeven door het CBS is ook de bron van de data weergegeven.

Duurzaamheid

Emissies van fijnstof naar lucht

Jaarlijkse gemiddelde fijnstof emissie naar lucht. Fijnere fractie van fijnstof bestaat uit deeltjes waarvan de diameter kleiner is dan 2,5 micrometer. [kg PM_{2,5} per ha; RIVM]

Broeikasgasemissies per inwoner

Totale broeikasgasemissies (CO₂, CH₄, N₂O, HFK, PFK en SF₆) in CO₂-equivalenten per inwoner. Eén kg CO₂-equivalent staat gelijk aan het effect dat de uitstoot van 1 kg kooldioxide (CO₂) heeft. Om de CO₂-equivalenten te berekenen worden de richtlijnen van de IPCC gevolgd. Data betreffen de uitstoot op Nederlands grondgebied, ongeacht of deze wordt veroorzaakt door Nederlandse ingezetenen. Dit betekent dat uitstoot door Nederlandse ingezetenen in het buitenland niet en uitstoot door niet-ingezetenen in Nederland wel is inbegrepen. [ton CO₂-equivalent per inwoner; RIVM]

Fosfaatuitscheiding landbouw

De uitgescheiden hoeveelheid fosfaat in dierlijke mest per hectare uitgedrukt in P₂O₅. In tegenstelling tot stikstof treden bij fosfaat geen gasvormige verliezen op. [kg per ha bemeste cultuurgrond; CBS]

Stikstofuitscheiding landbouw

De totale stikstofuitscheiding in dierlijke mest per hectare met aftrek van de stikstof die tijdens mestopslag in de stal en bij opslag buiten de stal is vervluchtigd in de vorm van ammoniak (NH₃) inclusief de afvoer via spuiwater van luchtwassers, lachgas (N₂O), stikstofoxide (NO) en stikstofgas (N₂). [kg per ha bemeste cultuurgrond; CBS]

Particuliere zonne-energie

Het opgesteld vermogen van zonnestroominstallaties in watt per woning aan het einde van het referentiejaar. Het betreft het vermogen van installaties van zonnepanelen bij woningen gedeeld door het totaal aantal woningen, dus woningen met of zonder zonnepanelen. [watt per woning; CBS]

Afstand tot ov

De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot de dichtstbijzijnde OV-halte, berekend over het fietsnetwerk van 2022. Het gaat om de volgende typen openbaar vervoer: trein, tram, bus, metro en ferry. De peildatum is 1 januari van het betreffende jaar. [km; CBS]

Tevredenheid met woonomgeving

Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woonomgeving. De woonomgeving is de omgeving en de buurt waarin een huishouden woont. Particulier huishouden: één of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, dus niet-bedrijfsmatig, voorzien in de dagelijkse levensbehoeften. De woonruimte wordt niet gedeeld met andere huishoudens. [% van de particuliere huishoudens dat (zeer) tevreden is; CBS]

Tevredenheid met woning

Het percentage particuliere huishoudens dat zeer tevreden of tevreden is met de huidige woning. Particulier huishouden: één of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf, dus niet-bedrijfsmatig, voorzien in de dagelijkse levensbehoeften. De woonruimte wordt niet gedeeld met andere huishoudens. [% van de particuliere huishoudens dat (zeer) tevreden is; CBS]

Economie

Bruto binnenlands product

Het bruto binnenlands product (bbp) is een maat voor de omvang van de economie. [euro per inwoner, constante prijzen 2015; CBS]

Mediaan besteedbaar inkomen

Het mediaan gestandaardiseerd besteedbaar inkomen per huishouden, in euro. Bij de berekening wordt gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van huishoudens. De mediaan is het middelste getal wanneer alle inkomens van laag naar hoog worden gesorteerd. [euro per huishouden, gecorrigeerd voor inflatie, constante prijzen 2021; CBS]

Mediaan vermogen van huishoudens

Het saldo van bezittingen en schulden, gecorrigeerd voor inflatie, in prijzen 2021. Bezittingen worden gevormd door bank- en spaartegoeden, effecten, de eigen woning, overig onroerend goed, ondernemingsvermogen, aanmerkelijk belang en de overige bezittingen. De schulden omvatten onder meer schulden ten behoeve van een eigen woning en consumptief krediet. Stand per 1 januari, er is gecorrigeerd met de prijsontwikkeling in het voorgaande jaar. [euro per huishouden; CBS]

Gemiddelde schuld per huishouden

Het gemiddelde van de schulden van particuliere huishoudens, in prijzen 2022. De schulden betreffen de hypotheekschuld van de eigen woning, studieschulden en overige schulden zoals voor consumptieve doeleinden, de financieringen van aandelen, obligaties of rechten op periodieke uitkeringen, schulden voor de financiering van de tweede woning of ander onroerend goed. Stand per 1 januari, er is gecorrigeerd met de prijsontwikkeling in het voorgaande jaar. [euro per huishouden; CBS]

Bruto-arbeidsparticipatie

Het aandeel van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking 15 t/m 74 jaar in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking). [% van de bevolking van 15 t/m 74 jaar; CBS]

Netto-arbeidsparticipatie

Het aandeel van de werkzame beroepsbevolking 15 t/m 74 jaar

in de bevolking van dezelfde leeftijdsgroep (beroeps- en niet-beroepsbevolking). [% van de bevolking van 15 t/m 74 jaar; CBS]

Arbeidsduur per week

Het totale aantal uren dat werknemers en zelfstandigen werkelijk hebben gewerkt. Niet-gewerkte uren door verlof of ziekte tellen dus niet mee. De gewerkte uren van werknemers zijn berekend door de betaalde uren (de overeengekomen uren plus de betaalde overuren) te vermeerderen met onbetaalde overuren en te verminderen met feitelijk niet gewerkte uren die betaald worden, zoals ziekteverzuim, zwangerschaps- en bevallingsverlof, stakingen, weerverlet, ouderschapsverlof, kort verzuim. De gewerkte uren van zelfstandigen zijn rechtstreeks bepaald. [aantal feitelijk gewerkte uren per werkende per week; CBS]

Vacaturegraad

De vacaturegraad is het aantal openstaande vacatures per duizend banen. Het betreft de vacaturegraad aan het einde van het vierde kwartaal. Onder een vacature wordt verstaan een arbeidsplaats waarvoor, binnen of buiten een onderneming of instelling, personeel wordt gezocht dat onmiddellijk of zo spoedig mogelijk geplaatst kan worden. Een baan is een werkkring van een werknemer, ongeacht het aantal uren dat gewerkt wordt. [aantal vacatures per 1.000 banen; CBS]

Werkloosheid

De werkloze beroepsbevolking als percentage van de (werkzame en werkloze) beroepsbevolking. Personen van 15 t/m 74 jaar zonder betaald werk, die recent naar werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn. [% van de beroepsbevolking; CBS]

Hbo/wo-opgeleide bevolking

Percentage van de beroepsbevolking met hoger beroepsonderwijs (hbo) of wetenschappelijk onderwijs (wo) als hoogst genoten opleidingsniveau. Het onderwijs op hbo- en wo- niveau bouwt voort op voortgezet onderwijs (havo en vwo) en mbo-opleidingen, en voorziet deelnemers van beroepsgerichte of wetenschappelijke kennis, vaardigheden en competenties (conform de Standaard Onderwijsindeling SOI). Dit betreft hbo (bachelor en master), wo (bachelor en master) en doctor [% van de beroepsbevolking; CBS].

Sociaal

Vrijwilligerswerk

Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk heeft verricht voor organisaties of verenigingen. Het kan daarbij gaan om bestuurlijk werk of andere activiteiten. [% van de bevolking van 15 jaar en ouder verrichtte in de afgelopen 12 maanden vrijwilligerswerk; CBS StatLine (landelijk); Sociale samenhang en Welzijn, maatwerk kds (regionaal), CBS]

Tevredenheid met vrije tijd

Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met de hoeveelheid vrije tijd die u heeft. Een 1 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden?'. Een score van 7 tot en met 10 wordt geclassificeerd als tevreden. [% van de bevolking van 18 jaar of ouder dat tevreden is met de hoeveelheid vrije tijd; CBS StatLine (landelijk); Sociale samenhang en Welzijn, maatwerk kds (regionaal), CBS]

Tevredenheid met het leven

Deel van de mensen van 18 jaar of ouder dat een score van 7 tot en met 10 geeft als antwoord op de vraag 'Kunt u op een schaal van 1 tot en met 10 aangeven in welke mate u tevreden bent met het leven dat u nu leidt. Een 1 staat voor volledig ontevreden en 10 voor volledig tevreden?'. Een score van 7 tot en met 10 wordt geclassificeerd als tevreden. [% van de bevolking van 18 jaar of ouder dat tevreden is met het leven; CBS StatLine (landelijk); Sociale samenhang en Welzijn, maatwerk kds (regionaal), CBS]

Ervaren gezondheid

Percentage personen van 18 jaar en ouder met antwoordcategorie 'goed' of 'zeer goed' naar de vraag algemene gezondheidstoestand. [% van de bevolking van 18 jaar en ouder dat eigen gezondheid (zeer) goed vindt; CBS, RIVM, GGD'en]

Ernstig zieken (personen met één of meer langdurige aandoeningen)

Percentage personen van 18 jaar en ouder met één of meer langdurige

ziekten of aandoeningen. Langdurig is (naar verwachting) 6 maanden of langer. [% van de bevolking van 18 jaar of ouder; CBS, RIVM, GGD'en]

Overgewicht

Percentage personen van 18 jaar en ouder met een BMI van 25,0 kg/m² en hoger. Cijfers over lichaamsgewicht zijn gebaseerd op zelf gerapporteerde waarden. De Body Mass Index (BMI) is een maat voor overgewicht, berekend als het quotiënt van het gewicht in kilogram en het kwadraat van de lengte in meters (kg/m²). [% van de bevolking van 18 jaar of ouder; CBS, RIVM]

Levensverwachting bevolking

Levensverwachting in jaren voor de bevolking bij geboorte. Gemiddelde waarde over periode 2018-2021. [aantal jaren dat iemand naar verwachting zal leven (bij geboorte); RIVM]

Afstand tot basisschool

De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot de dichtstbijzijnde basisschool, berekend over de weg. Het basisonderwijs omvat alleen de basisscholen zoals bekend bij de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO). Het speciaal basisonderwijs en de speciale scholen zijn niet meegenomen. [km; CBS]

Afstand tot café e.d.

De gemiddelde afstand van alle inwoners in een gebied tot het dichtstbijzijnde café, koffiehuis, coffeeshop, discotheek, seks/nachtclub en partycentrum, berekend over de weg. [km; CBS]

Contact met naasten (familie, vrienden of buren)

Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat gemiddeld minstens een maal per week contact heeft met familie, vrienden of buren. Het gaat hierbij om alle vormen van contact. Het gaat om een gemiddelde van de indicatoren "minstens wekelijks contact met familie", "minstens wekelijks contact met vrienden" en "minstens wekelijks contact met buren". [% van de bevolking van 15 jaar en ouder dat minstens een keer per week contact heeft met familie, vrienden of buren; CBS StatLine (landelijk); Sociale samenhang en Welzijn, maatwerk kds (regionaal), CBS]

Sociale cohesie

De sociale cohesie geeft een schaalscore van 0 tot 10. Hoe hoger de score op deze schaal, hoe meer de inwoners tevreden zijn over de sociale aspecten van hun woonbuurt. [schaalscore (0-10); CBS]

Vertrouwen in anderen

Aandeel personen van 15 jaar en ouder dat het eens is met stelling dat de meeste mensen over het algemeen te vertrouwen zijn. Ook wel gegeneraliseerd vertrouwen genoemd. [% van de bevolking van 15 jaar en ouder dat vindt dat mensen i.h.a. te vertrouwen zijn; CBS StatLine (landelijk); Sociale samenhang en Welzijn, maatwerk kds (regionaal), CBS]

Vertrouwen in instituties

Percentage mensen van 15 jaar en ouder dat vertrouwen heeft in drie instituties (Tweede kamer, politie, en rechters). De indicator betreft het gemiddelde van de drie scores. [% van de bevolking van 15 jaar en ouder dat vertrouwen heeft in Tweede Kamer, politie of rechters; CBS StatLine (landelijk); Sociale samenhang en Welzijn, maatwerk kds (regionaal), CBS]

Geregistreeerde misdrijven

Geregistreeerde criminaliteit per 1.000 inwoners. Betreft misdrijven door de politie vastgelegd in een proces-verbaal van aangifte of in een ambtshalve opgemaakt proces-verbaal. [aantal per 1.000 inwoners; CBS/WODC]

Aantal ondervonden delicten

Aantal ondervonden delicten, exclusief ondervonden cybercrime delicten, voor personen van 15 jaar en ouder. [aantal ondervonden delicten per 100 inwoners; CBS]

Vaak onveilig voelen in de buurt

Percentage van de bevolking van 15 jaar en ouder dat zich vaak onveilig voelt in de eigen buurt. [% van de bevolking van 15 jaar en ouder; CBS]

Bijlage 5 Woon-werkverkeer en verhuizingen

Deze bijlage bevat een drietal tabellen met detailinformatie over woon-werkverkeer en een tabel met informatie over verhuizingen. Voor het samenstellen van de tabellen met cijfers over het woon-werkverkeer zijn drie databronnen gecombineerd: de omvang van de werkzame beroepsbevolking, het aantal werkzame personen en cijfers over de omvang van pendelstromen tussen de woonlocatie en werklocatie van werkzame personen. Deze drie databronnen zijn onderling niet volledig consistent. De som van alle inkomende pendel en de in eigen regio werkzame en woonachtige werknemers tellen niet op tot het totaal aantal werkzame personen zoals gerapporteerd in onder andere hoofdstuk 5. Het verschil is in tabellen B5.1-B5.3 vermeld als statistisch verschil. Daarmee is de hier gepresenteerde tabel intern consistent en correspondeert het aantal werkzame personen in de tabellen met het aantal dat het CBS vermeld en dat we ook hebben opgenomen in hoofdstuk 5.



Tabel B5.1 Woon-werkbalans van MRA naar deelregio, 2022

	Amsterdam	Amstelland-Meerlanden	Zaanstreek-Waterland	Gooi en Vechtstreek	Almere-Lelystad	Zuid-Kennemerland	IJmond	MRA in deelregio's*	MRA totaal*
Aantal werkzame personen x 1.000									
Werkzame personen	752	307	146	137	130	110	91	1.673	1.673
Woont in eigen regio	351	90	94	66	83	55	54	793	1.201
Inkomende pendel	356	199	42	63	40	48	31	778	369
Waarvan MRA	198	107	21	24	10	33	15	409	-
Waarvan buiten MRA	158	91	21	39	29	15	15	369	369
Statistisch verschil	46	18	9	9	8	7	6	102	102
Werkzame beroepsbevolking	531	203	183	126	166	123	108	1.440	1.440
Werk in eigen regio	351	90	94	66	83	55	54	793	1.201
Uitgaande pendel	180	113	89	60	83	68	54	647	239
Waarvan MRA	101	76	67	26	51	49	38	409	-
Waarvan buiten MRA	80	37	21	34	33	18	16	239	239
Inkomende - uitgaande pendel (Woon-werkbalans)	175	86	-47	3	-44	-20	-23	130	130
Aandeel werkzame personen in %									
Woont en werkt in eigen regio	50	31	69	51	68	53	64	50	76
Woont elders in de MRA	28	37	15	19	8	32	18	26	-
Woont buiten MRA	22	32	15	30	24	15	18	24	24

*De laatste twee kolommen beschrijven de forensenstromen op een hoger aggregatieniveau. De kolom 'MRA totaal' geeft het aantal en aandeel mensen dat woont en werkt in de MRA. Ruim 1 miljoen mensen wonen en werken in de MRA (74%). Dit hoge percentage onderstreept dat de MRA een geïntegreerd woon-werkgebied is. In de kolom 'MRA in deelregio's' komt de woon-werkdynamiek binnen de MRA tot uiting. 695 duizend mensen (46%) wonen en werken in dezelfde deelregio van de MRA. Voor deze mensen blijft het woon-werk verkeer binnen de eigen deelregio. Daarnaast werken 421 duizend mensen in een andere deelregio van de MRA dan zij wonen (28%). Deze mensen verplaatsen zich dus tussen deelregio's binnen de MRA.

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Tabel B5.2 Woon-werkverkeer binnen de MRA en met Overig Nederland, 2022

Werkt in*:	Woont in*:	Amsterdam	Amstelland-Meerlanden	Zaanstreek-Waterland	Gooi en Vechtstreek	Almere-Lelystad	Zuid-Kennemerland	IJmond	Totaal MRA	Overig Nederland	Statistisch verschil	Totaal werkzame personen
Aantal werkzame personen x 1.000												
Amsterdam		351	61	50	18	31	25	12	549	158	46	752
Amstelland-Meerlanden		59	90	10	5	10	17	7	197	91	18	307
Zaanstreek-Waterland		13	1	94	0	0	1	5	115	21	9	146
Gooi en Vechtstreek		13	1	0	66	10	0	0	90	39	9	137
Almere-Lelystad		6	1	0	3	83	0	0	93	29	8	130
Zuid-Kennemerland		7	9	2	0	0	55	14	88	15	7	110
IJmond		3	1	5	0	0	6	54	69	15	6	91
Totaal MRA		451	166	162	92	133	105	92	1.201	369	102	1.673
Overig Nederland		80	37	21	34	33	18	16	239			
Totaal werkzame beroepsbevolking		531	203	183	126	166	123	108	1.440			

* Rijttotaal is het aantal arbeidsplaatsen in de werkregio. Kolomtotaal is de werkzame beroepsbevolking naar woonregio.

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Tabel B5.3 Woon-werkverkeer binnen de MRA en met overige delen van Nederland, 2022

Werkt in*:	Woont in*:	Amsterdam	Amstelland-Meerlanden	Zaanstreek-Waterland	Gooi en Vechtstreek	Almere-Lelystad	Zuid-Kennemerland	IJmond	Totaal MRA	Utrecht, Overig Flevoland	Zuid-Holland	Holland boven Amsterdam	Oost-Nederland	Zuid-Nederland	Noord-Nederland	Statistisch verschil	Totaal werkzame personen	Waarvan MRA	Waarvan extern MRA
Aantal werkzame personen x 1.000																			
Amsterdam	351	61	50	18	31	25	12			45	51	22	16	16	8	46	752	549	158
Amstelland-Meerlanden	59	90	10	5	10	17	7			18	48	7	8	7	3	18	307	197	91
Zaanstreek-Waterland	13	1	94	0	0	1	5			2	2	14	1	1	1	9	146	115	21
Gooi en Vechtstreek	13	1	0	66	10	0	0			25	5	0	6	2	1	9	137	90	39
Almere-Lelystad	6	1	0	3	83	0	0			13	2	1	8	1	3	8	130	93	29
Zuid-Kennemerland	7	9	2	0	0	55	14			2	8	3	1	1	0	7	110	88	15
IJmond	3	1	5	0	0	6	54			1	2	11	1	0	0	6	91	69	15
Totaal MRA										105	119	58	41	30	16	102	1.673	1.201	369
Utrecht, Overig Flevoland	30	12	5	26	18	4	2	96											
Zuid-Holland	29	19	5	4	4	11	4	77											
Holland boven Amsterdam	4	1	8	0	1	1	8	21											
Oost-Nederland	7	2	2	3	7	1	1	22											
Zuid-Nederland	8	3	1	2	2	1	1	18											
Noord-Nederland	2	1	0	0	1	0	0	5											
Totaal werkzame beroepsbevolking	531	203	183	126	166	123	108	1.440											
Waarvan MRA	451	166	162	92	133	105	92	1.201											
Waarvan extern MRA	80	37	21	34	33	18	16	239											

* Rijttotaal is het aantal arbeidsplaatsen in de werkregio. Kolomtotaal is de werkzame beroepsbevolking naar woonregio.

Holland boven Amsterdam: Regio Alkmaar en Kop van Noord-Holland.

Noord-Nederland: Groningen, Friesland en Drenthe

Oost-Nederland: Overijssel en Gelderland

Zuid-Nederland: Zeeland, Noord-Brabant en Limburg

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Tabel B5.4 Verhuizingen binnen de MRA en naar of vanuit overige delen van Nederland, 2022

Regio van vertrek*:	Regio van vestiging*:	Amsterdam	Amstelland-Meerlanden	Zaanstreek-Waterland	Gooi en Vechtstreek	Almere-Lelystad	Zuid-Kennemerland	IJmond	Totaal MRA	Utrecht, Overig Flevoland	Zuid-Holland	Holland boven Amsterdam	Oost-Nederland	Zuid-Nederland	Noord-Nederland	Totaal verhuisde personen	Waarvan intern MRA	Waarvan extern MRA
Aantal verhuisde personen x 1.000																		
Amsterdam	90	11	6	4	4	4	4	1		7	7	2	4	3	1	145	120	25
Amstelland-Meerlanden	7	17	1	1	1	2	0			2	3		1	1	1	37	29	9
Zaanstreek-Waterland	3	0	18	0	0	0	1			1	1	2	1	0	0	27	22	5
Gooi en Vechtstreek	2	0	0	13	1	0	0			3	1	0	1	1	0	22	16	6
Almere-Lelystad	2	1	0	1	19	0	0			2	1	0	2	1	1	30	23	7
Zuid-Kennemerland	2	1	0	0	0	13	2			1	2	1	1	1	0	23	18	4
IJmond	1	0	0	0	0	0	1	10		0	1	1	0	0	0	15	12	3
Totaal MRA										15	16	7	9	7	5	299	241	58
Utrecht, Overig Flevoland	5	1	0	2	2	1	0	10										
Zuid-Holland	7	2	1	1	1	1	0	13										
Holland boven Amsterdam	2	0	1	0	0	0	0	1	4									
Oost-Nederland	3	1	0	1	1	0	0	7										
Zuid-Nederland	4	1	1	0	1	0	0	8										
Noord-Nederland	2	1	0	0	1	0	0	5										
Totaal verhuisde personen	129	36	29	24	32	24	16	289										
Waarvan intern MRA	106	30	25	19	26	20	13	241										
Waarvan extern MRA	23	5	4	4	6	3	2	48										

* Rijttotaal is het aantal personen dat verhuisd is vanuit de regio. Kolomtotaal is het aantal personen dat verhuisd is naar de regio.

Holland boven Amsterdam: Regio Alkmaar en Kop van Noord-Holland.

Noord-Nederland: Groningen, Friesland en Drenthe

Oost-Nederland: Overijssel en Gelderland

Zuid-Nederland: Zeeland, Noord-Brabant en Limburg

Bron: CBS (bewerking SEO Economisch Onderzoek)

Bijlage 6 Referenties

Statistische bronnen

- CBS, Arbeidsrekeningen
- CBS, Banen van werknemers en afstand woon-werk; woon- en werkregio's
- CBS, Bestand hoogste opleidingen
- CBS, Bevolkingsstatistiek
- CBS, Enquête beroepsbevolking
- CBS, Nationale rekeningen
- CBS, Regionale Monitor Brede Welvaart
- CBS, Regionale rekeningen (macro-economische kerncijfers, productieproces, economische groei)
- CBS, Zelfstandigen, inkomen en vermogen, regio
- CPB, ramingen Nederlandse economie
- Europese Commissie, ramingen Europese economie
- Gemeente Amsterdam, Onderzoek en Statistiek (O&S)
- ING Economisch Bureau, ramingen Nederlandse economie en sectoren
- LISA, Werkgelegenheids- en vestigingenregister
- Eurostat
- OECD

Algemeen geraadpleegde bronnen

- Gemeente Amsterdam. *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2011, 2012, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2023*. Amsterdam.
- De Groot, H.L.F. (2023). *Brede welvaart voor de Metropoolregio Amsterdam. Een analytisch kader voor fundamentele afruilen en keuzes*. Gemeente Amsterdam, MRA Beleidsdossier 2023/1.

Hoofdstuk 1. De MRA in vogelvlucht

- Centraal Bureau voor de Statistiek (2024). *Regionale economische groei*. Vierde kwartaal 2023. Maatwerktabel met regionale economische groei per COROP-Plus regio in 2023. CBS: Den Haag/Heerlen.
- Centraal Planbureau (2024). *Centraal Economisch Plan 2024*. CPB raming maart 2024. CPB: Den Haag.

- Centraal Planbureau (2024). *Analyse budgettaire en economische effecten hoofdlijnenakkoord 2025-2028*, CPB: Den Haag.
- Europese Commissie (2024). *European Economic Forecast. Winter 2024*. DG ECFIN Institutional Paper, no. 268: Brussel.
- Europese Commissie (2024). *In-Depth Review 2024. The Netherlands*. DG ECFIN Institutional paper 274: Brussel.
- De Groot, H.L.F. (2023). *Brede welvaart voor de Metropoolregio Amsterdam. Een analytisch kader voor fundamentele afruilen en keuzes*. Gemeente Amsterdam, MRA Beleidsdossier 2023/1.
- ING (2024). *Ramingen Nederlandse sectoren*. ING raming d.d. 11 april 2024. Amsterdam: ING Economisch Bureau.
- TNO Vector (2024). *Nederland spendeert te weinig aan R&D en loopt steeds verder achter op buurlanden*. Den Haag: TNO Vector.
- TNO Vector (2024, nog te verschijnen). *Landenstudie 3% R&D doelstelling: België, Duitsland en Denemarken*. Den Haag: TNO Vector.

Hoofdstuk 2. Bevolking en arbeidsmarkt

- Centraal Bureau voor de Statistiek (2021). *Nieuwe meetmethode van invloed op beroepsbevolkingscijfers*. CBS: Den Haag/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek en Planbureau voor de Leefomgeving (2022). *Regionale bevolkings- en huishoudensprognose*. CBS/PBL: Den Haag/Heerlen.
- TNO (2014, 2016, 2019 & 2021). *Werkgeversenquête arbeidsomstandigheden*. TNO: Den Haag.

Hoofdstuk 3. Structuur en concurrentiekracht

- Hulsegge, G., De Vroome, E. M. M., & Teeuwen, P. J. (2022). *Werkgevers Enquête Arbeid 2021: resultaten in een vogelvlucht*. Den Haag: TNO.
- Metropoolregio Amsterdam (2023, 12 december). *Prognose: verbruik van aardgas in MRA daalt in 2023 met 22 procent*. Amsterdam: Metropoolregio Amsterdam.
- Metropoolregio Amsterdam (2024). *Bedrijventerreinenstrategie MRA*. Amsterdam: Metropoolregio Amsterdam.
- Provincie Noord-Holland (2023, 18 oktober). *Zorgen over hoogspanningsnet: Noord-Holland bereikt maximale capaciteit voor grootverbruikers*. Haarlem: Provincie Noord-Holland.

Hoofdstuk 4. Deelregio's van de MRA in vogelvlucht

- Centraal Bureau voor de Statistiek (2024). *In alle regio's economische groei lager in 2023*. CBS: Den Haag/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2024). *Regionale economische groei*. Vierde kwartaal 2023. Maatwerktabel met regionale economische groei per COROP-Plus regio in 2023. CBS: Den Haag/Heerlen.
- Erasmus Centre for Urban, Port and Transport Economics (2023). *Havenmonitor 2023. De economische betekenis van Nederlandse zeehavens*. Erasmus UPT: Rotterdam.

Hoofdstuk 5. Kerncijfers per deelregio

- Centraal Bureau voor de Statistiek (2024). *In alle regio's economische groei lager in 2023*. CBS: Den Haag/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2024). *Regionale economische groei*. Vierde kwartaal 2023. Maatwerktabel met regionale economische groei per COROP-Plus regio in 2023. CBS: Den Haag/Heerlen.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2024). *Omzet Industrie ruim 5 procent lager in het eerste kwartaal*. CBS: Den Haag/Heerlen.
- Erasmus Centre for Urban, Port and Transport Economics (2023). *Havenmonitor 2023. De economische betekenis van Nederlandse zeehavens*. Erasmus UPT: Rotterdam.

Bijlage 7 Verantwoording

Het bestuurlijke Platform Economie van de Metropoolregio Amsterdam heeft gevraagd zorg te dragen voor de totstandkoming van de *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2024*. De publicatie is tot stand gekomen met een financiële bijdrage uit het Regionaal Budget.

Vervolgens is een stuurgroep gevormd bestaande uit Martijn van Vliet (voorzitter, tevens hoofdeconoom Gemeente Amsterdam Economische Zaken), Linda Koeman (Gemeente Amsterdam Economische Zaken), Martin Bekker (MRA Bureau) en Michel van Wijk (Provincie Noord-Holland). Daarnaast is een brede klankbordgroep gevormd bestaande uit ambtelijke vertegenwoordigers van de MRA en enkele ondernemingen. Het proces is begeleid door Linda Koeman.

Samenstelling klankbordgroep

Martijn van Vliet (voorzitter)	Gemeente Amsterdam Economische Zaken en Cultuur
Linda Koeman (coördinator)	Gemeente Amsterdam Economische Zaken en Cultuur
Hinne Paul Krolis	Gemeente Almere
Ineke van Tooren	Gemeente Amstelveen
Jeroen Slot	Gemeente Amsterdam Onderzoek en Statistiek
Rita Molenkamp-Szucs	Gemeente Amsterdam Economische Zaken en Cultuur
Gerbrand Kuipers	Gemeente Haarlem
Gert Jan Dral	Gemeente Haarlemmermeer
Koos Langeveld	Gemeente Haarlemmermeer
Robert-Jan Moorman	Gemeente Lelystad
Harry Buseman	Gemeente Purmerend
Mike Rumping	Gemeente Velsen
Jan Nijman	Gemeente Zaanstad
Anouk Pols	Regio Gooi en Vechtstreek
Martin Bekker	MRA Bureau
Michel van Wijk	Provincie Noord-Holland
Jorn Berends	Provincie Flevoland
Gaston Tchang	Haven Amsterdam
Rico Luman	ING Economisch Bureau

Colofon

De *Economische Verkenningen Metropoolregio Amsterdam 2024* (EVMRA) is een uitgave van de Gemeente Amsterdam, Economische Zaken en Cultuur in opdracht van Platform Economie Metropoolregio Amsterdam.

De EVMRA is gemaakt door SEO Economisch Onderzoek, TNO en Vrije Universiteit Amsterdam.

Auteurs

Thijmen van Bree, TNO (hoofdstuk 1, 4 en 5), Henri L.F. de Groot, Vrije Universiteit Amsterdam (samenvatting en hoofdstuk 1, 4 en 5), Arjan Heyma, SEO (hoofdstuk 2, 3 en 4), Arnout Jongeling, SEO (hoofdstuk 2 en 4), Yashvant Premchand, TNO en Vrije Universiteit Amsterdam (hoofdstuk 1, 4 en 5), Eldine Verweij, TNO (hoofdstuk 1, 4 en 5) en Marilou Vlaanderen, SEO (hoofdstuk 3).

Productie

Coördinatie	Linda Koeman Gemeente Amsterdam, Economische Zaken en Cultuur
Eindredactie	Evert Nieuwenhuis, www.evertnieuwenhuis.nl
Vormgeving	LassooyDesign BNO, www.lassooydesign.nl
Drukwerk	Veldhuis Media, www.veldhuismedia.nl

Foto's

Keesnan Dogger Fotografie (kaft), Edwin van Eis en Michiel Wijnbergh.

Aanvullende informatie over de Economische Verkenningen MRA en de gebruikte data zijn te vinden op: www.metropoolregioamsterdam.nl/evmra

Copyright© 2024 Gemeente Amsterdam Economische Zaken en Cultuur. Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit deze Economische Verkenningen MRA te gebruiken in andere publicaties, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

